

**ढोरपाटन शिकार आरक्ष
व्यवस्थापन योजना
आ. व. २०७६/७७-२०८०/८१
(पहिलो योजना)**

नेपाल सरकार
वन तथा वातावरण मन्त्रालय
राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग
ढोरपाटन शिकार आरक्ष कार्यालय
ढोरपाटन, बागलुङ

ढोरपाटन शिकार आरक्ष
व्यवस्थापन योजना
आ.व.२०७६/७७-२०८०/८१
(पहिलो योजना)

नेपाल सरकार
वन तथा वातावरण मन्त्रालय
राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग
ढोरपाटन शिकार आरक्ष कार्यालय
ढोरपाटन, बागलुङ

प्रकाशक

ढो.शि.आ.२०२१. ढोरपाटन शिकार आरक्ष कार्यालय, ढोरपाटन, व्यवस्थापन योजना (२०७६/७७ – २०८०/८१)
ढोरपाटन शिकार आरक्ष कार्यालय, ढोरपाटन, बागलुङ, नेपाल

आवरण तस्वीर साभार

© ढोरपाटन शिकार आरक्ष कार्यालय, ढोरपाटन, बागलुङ

सहयोग गर्ने संस्था:

डब्लु.डब्लु.एफ. नेपाल /हरियो वन कार्यक्रम

© २०२१, ढोरपाटन शिकार आरक्ष कार्यालय, ढोरपाटन, बागलुङ

सर्वाधिकार सुरक्षा: यो व्यवस्थापन योजनाको पुरैभाग वा केही अंश ढोरपाटन शिकार आरक्ष कार्यालयको अनुमति बिना फोटोकपि गर्न वा प्रकाशित गर्न मनाही छ । सो गरेको पाइएमा कानूनबमोजिम हुनेछ ।

प्रकाशित मिति: २०७८ अषाढ

नेपाल सरकार
वन तथा वातावरण मन्त्रालय
राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग

फोन नं. : ४२२०८५०
४२२०९१२
४२२७९२६
फ्याक्स नं. ४२२७६७५

(..... शाखा)

२०३७

पत्र संख्या :-

चलानी नं :-

पो. ब. नं. - ८६०
बबरमहल, काठमाडौं
Email: info@dnppwc.gov.np
http://www.dnppwc.gov.np

मिति: २०७८/०३/२४

दुई शब्द

मध्यपश्चिम नेपालको उच्च हिमालको पारिस्थितिकीयीय प्रणालीको संरक्षण गर्दै साहसिक शिकार गराउनका लागि सन् १९८३ मा ढोरपाटन शिकार आरक्ष स्थापना भएको थियो । आरक्ष स्थापना कालदेखि हालसम्म जैविक विविधता संरक्षणमा प्रभाव पर्ने धेरै किसिमका समाजिक, आर्थिक तथा राजनितिक परिवर्तनहरू भईसकेका छन् । देशको बदलिंदो परिवेशमा विचार गर्दै जैविक विविधता संरक्षणको सुनिश्चिता, संरक्षित क्षेत्रको सुरक्षा तथा स्थानीय समुदायको सुविधालाई दृष्टिगत गर्दै राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन २०२९ को पाँचौं संशोधन भएको छ । ढोरपाटन शिकार आरक्ष र यसको प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्रमा देखिएका सवाल तथा जल्दाबल्दा समस्याहरूलाई फिल्डस्तरबाटै समाधान गर्न एउटा व्यवस्थापन योजनाको आवश्यकता रहेको छ ।

यो नै आरक्षको लागि पहिलो व्यवस्थापन योजना हो । यसले हाल देखा परेका संरक्षणसंग सम्बन्धित सवाल तथा समस्याहरूलाई फिल्डस्तरबाट समाधान गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्नेछ । आ. व. २०७६/०७७-२०८०/०८१ को अवधिको लागि तयार भएको व्यवस्थापन योजनाले ढोरपाटनको जैविक विविधता संरक्षण, शिकार व्यवस्थापन, प्राकृतिक स्रोतको दिगो व्यवस्थापन, गैरकाष्ठ वन पैदावरको उचित व्यवस्थापन, पर्यापर्यटनको प्रवर्द्धन र नियमन गरी प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्रका समुदायको आधारभूत आवश्यकता पूरा गर्न महत्वपूर्ण सहयोग गर्नेछ । यो पाँच वर्षे व्यवस्थापन योजना तयार गर्नमा आरक्षका प्रमुख संरक्षण अधिकृतको नेतृत्वमा रहेको व्यवस्थापन योजना तयारी कार्य दलको कडा परिश्रम र मेहनतको प्रतिफल भएको हुँदा कार्य दललागायत व्यवस्थापन योजना तयारी कार्यमा सहयोग गर्ने संरक्षणमा सहभागी साभेदारी संस्था, सरोकारवाला संघ संस्थाहरूलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । यसवाहेक, यो व्यवस्थापन योजनामा तयार गर्नमा संरक्षणसंग सम्बन्धित अन्य धेरै विज्ञहरू, व्यवसायी, संघ संस्था तथा सरोकारवालाहरूको महत्वपूर्ण योगदान रहेको छ । म विश्वास गर्छु, यो व्यवस्थापन योजना आरक्षको संरक्षण तथा प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्रको व्यवस्थापनलाई समेत समेटेर तयार गरिएको हुँदा यसले यस क्षेत्रको जैविक विविधता, जैविक मार्ग र भूस्तरीय अन्तरसम्बन्ध समेतको एकीकृत रूपमा संरक्षण र व्यवस्थापन गर्न सफल हुनेछ ।

अन्तमा, मलाई विश्वास छ, आरक्षको व्यवस्थित र वैज्ञानिक व्यवस्थापन गर्न यो योजना कोषेढुङ्गा सावित हुनेछ । सबै सम्बन्धित संघ संस्था तथा जनता, जसले यो व्यवस्थापन योजना तयार गर्ने कार्यमा सहयोग गरी योगदान गर्नु भएको छ, सबैलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । यो व्यवस्थापन योजना तयार एवं छपाई समेत गर्न प्राविधिक र आर्थिक सहयोग गर्ने डब्लु.डब्लु.एफ नेपाल/अमेरिकी अन्तर्राष्ट्रिय विकास नियोगद्वारा सञ्चालित हरियो वन कार्यक्रमलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

डा. दीपक कुमार खराल

महानिर्देशक

नेपाल सरकार
वन तथा वातावरण मन्त्रालय
राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग
ढोरपाटन शिकार आरक्ष कार्यालय
ढोरपाटन, बागलुङ

प.सं.: ०७७/७८
च.नं

मिति: २०७८।०२।३१

आभारोक्ति

ढोरपाटन शिकार आरक्ष नाउर र भारतको साहसिक शिकारका लागि विश्वव्यापी रूपमा प्रख्यात छ। जैविक विविधताको संरक्षणका साथै साहसिक शिकारका लागि सन १९८७ मा स्थापना भएको यस शिकार आरक्षको व्यवस्थापन योजना स्वीकृत भएको थिएन। संरक्षणको बदलिँदो परिवेशमा स्थानीय समुदायको संरक्षणमा पर्याप्त सहभागिताको लागि समष्टिगत व्यवस्थापन योजनाको आवश्यकता रहेको छ। यही आवश्यकतालाई पूरा गर्न सरोकारवालाहरूको सहभागितामा मौजुदा विधि र प्रक्रिया अनुरूप राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागले यो व्यवस्थापन योजना स्वीकृत गरेको छ। ढोरपाटन शिकार आरक्षको अग्रसरता, विभागको निर्देशन तथा डब्लु.डब्लु.एफ नेपाल अन्तर्गत यु.एस.ए.आइ.डिको सहयोगद्वारा सञ्चालित हरियो वन कार्यक्रमको सहयोगमा यो व्यवस्थापन योजना तयार गरिएको हो।

सर्वप्रथम राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागका महानिर्देशक डा. दिपक कुमार खराललाई उहाँको निर्देशन, सुझाव र सहयोगका लागि आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु। यसै गरि तत्कालिन महानिर्देशक मनबहादुर खड्का, तत्कालिन उप-महानिर्देशक गोपाल प्रकाश भट्टराई तथा तत्कालिन प्रमुख संरक्षण अधिकृत अणनाथ बराललाई सुझाव र प्राविधिक सहयोगका लागि धन्यवाद दिन चाहन्छु। ढोरपाटन शिकार आरक्षको व्यवस्थापन योजनाको पूर्ण मस्यौदा तयार गरी दिनु भएकोमा पूर्व प्रमुख संरक्षण अधिकृत वर्ण बहादुर थापालाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु। यसैगरी व्यवस्थापन योजना तयार गर्ने सिलसिलामा महत्वपूर्ण सहयोग गर्नु हुने विभागका तत्कालिन व्यवस्थापन अधिकृत नारायण रुपाखेती, सहायक व्यवस्थापन अधिकृत विष्णुप्रसाद थपलिया, र सन्तोष कुमार भगतलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु। यो व्यवस्थापन योजना तयारी समितिका सदस्य विभागका तत्कालिन योजना अधिकृत अभिर महर्जन लगायत विभागका अन्य विज्ञहरूलाई उहाँहरूको सकारात्मक प्रतिक्रिया, सुझाव र सहयोगका लागि धन्यवाद दिन चाहन्छु। वन तथा वातावरण मन्त्रालयका सह-सचिव डा. बुद्धिसागर पौडेल र विभागका पूर्व महानिर्देशक श्याम बजिमयलाई उहाँहरूले दिनु भएको समीक्षात्मक सुझाव र पृष्ठपोषणका लागि आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु।

यसैगरी अमेरिकी अन्तर्राष्ट्रिय विकास नियोग यु.एस.ए.आइ.डिको नेत्रनारायण शर्मा (सापकोटा), यु.एस.ए.आइ.डिको सहयोगमा सञ्चालित हरियो वन कार्यक्रमका प्रमुख डा. शान्तराज ज्ञवाली र डब्लु.डब्लु.एफ. नेपालका दिपेश जोशीलाई व्यवस्थापन योजना तयारी अवधिभर निरन्तर सहयोग गरी जलवायु परिवर्तनको विषय व्यवस्थापन योजनामा समावेश गराउने कार्यमा सहयोग गर्नु भएकोमा धन्यवाद दिन चाहन्छु। यो व्यवस्थापन योजना तयार गर्दाको समयमा स्थानीय स्तरमा सहभागी भएर महत्वपूर्ण सुझाव दिने सबैलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु। अन्तमा, फिल्डस्तरबाट आवश्यक विवरण सङ्कलन गरी व्यवस्थापन योजनामा समावेश गराउन खटिएका खासगरी सहायक संरक्षण अधिकृत पशुपति अधिकारी लगायत ढोरपाटन शिकार आरक्ष कार्यालयका अन्य सम्पूर्ण कर्मचारीहरू तथा स्थानीय बुद्धिजीवि तथा भद्रभन्दादमीहरूलाई सहयोगको लागि विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु।

विरेंद्र प्रसाद कडेल

प्रमुख संरक्षण अधिकृत
ढोरपाटन शिकार आरक्ष कार्यालय

प्रमुख संरक्षण अधिकृत

नेपाल सरकार
वन तथा वातावरण मन्त्रालय
राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग
(..... शाखा)

फोन नं. : ४२२०८५०
४२२०९१२
४२२७९२६
फ्याक्स नं. ४२२७६७५

संकेत नं. :-
पत्र संख्या :- २०६६/०६६/व्य.२६
चलानी नं. :- १०२

पो. व. नं. - ८६०
बबरमहल, काठमाडौं
Email: info@dnpsc.gov.np
http://www.dnpsc.gov.np

मिति: २०७६/४/९

विषय: ढोरपाटन शिकार आरक्षको व्यवस्थापन योजना (२०७६/०७७-२०८०/०८१) र सोको प्रारम्भिक वातावरणीय परिक्षण प्रतिवेदन स्वीकृत सम्बन्धमा ।

श्री ढोरपाटन शिकार आरक्ष कार्यालय
ढोरपाटन, बागलुङ

१. प्रस्तुत विषयमा तहाँ कार्यालयको च.नं. २०६ मिति २०७५/१२/१० गतेको पत्र र टिप्पणी साथ प्राप्त भएको त्यस आरक्षको व्यवस्थापन योजना र सोको प्रारम्भिक वातावरणीय परिक्षण प्रतिवेदन अध्ययन गर्दा केहि विषयहरु थप तथा परिमार्जन गर्न सुझावहरु दिइएकोमा सो समेत समावेश गरी व्यवस्था योजना पेश हुन आएको ।
२. यसरी पेश हुन आएको व्यवस्थापन योजना नेपाली र अंग्रेजी दुवै भाषामा छपाई गरी सरोकारवालालाई वितरण गर्ने गरी ढोरपाटन शिकार आरक्षको पञ्चवर्षीय व्यवस्थापन योजना (२०७६/०७७-२०८०/०८१) र सोको वातावरणीय परिक्षण प्रतिवेदन (IEE) विभागको मिति २०७६/४/८ को निर्णय अनुसार स्वीकृत गरिएको छ । स्वीकृत व्यवस्थापन योजना र सोको प्रारम्भिक वातावरणीय परिक्षण प्रतिवेदन (IEE) कार्यान्वयनको लागि यसै साथ संलग्न राखी पठाइएको व्यहोरा निर्णयानुसार अनुरोध छ ।

२०६६/४/९

नुरेन्द्र अर्याल
सहायक व्यवस्थापन अधिकृत

कार्यकारी सारांश

ढोरपाटन शिकार आरक्ष वि. सं. २०४४/१/१४ मा घोषणा भएको हो । यो आरक्ष सङ्घीय गणतन्त्र नेपालको गण्डकी प्रदेश म्याग्दी, बागलुङ र पूर्वी रुकुम जिल्लाहरूको आंशिक भू-भागमा फैलिएको छ । यसको नामाकरण बागलुङ जिल्लाको ढोरपाटन उच्च पर्वतीय क्षेत्रको नामबाट गरिएको हो । यसले १३२५ वर्ग किलोमिटर क्षेत्रफल ओगटेको छ । यो नेपालको एउटै शिकार आरक्ष हो । यसले मध्यपश्चिम नेपालको पर्वतीय वनस्पति, वन्यजन्तु र पारिस्थितिकीय प्रणालीलाई प्रतिनिधित्व गर्दछ । यस आरक्षले हिउँ चितुवा, खैरो ब्वाँसो, कस्तुरी मृग, नाउर र अन्य सङ्कटापन्न वन्यजन्तु प्रजातिको वासस्थानलाई टेवा पुऱ्याएको छ । यहाँ खासगरी औषधिजन्य एवं सुगन्धित वनस्पतिहरूका साथै विभिन्न दुर्लभ, सङ्कटापन्न र रैथाने प्रजातिका वनस्पतिहरू पाइन्छन् । ढोरपाटन शिकार आरक्षले छुट्टै प्राकृतिक तथा साँस्कृतिक सम्पदाको प्रतिनिधित्व गर्दछ ।

नेपालको विकट क्षेत्रमा पर्ने यो आरक्षमा भौतिक पूर्वाधारको कमि छ । त्यस्तै आरक्ष क्षेत्रभित्र बसोबास गर्ने स्थानीय बासिन्दाहरू गरीबीका साथै शैक्षिक अवसरबाट वाञ्छित छन् । यहाँ गैरकानूनी रूपमा औषधिजन्य वन पैदावार सङ्कलन र व्यापार तथा चोरी शिकार लगायतका प्राकृतिक स्रोतको अति दोहोन र वातावरणीय समस्या देखिन्छ । त्यस्तै स्थानीय बासिन्दाहरूको वन्यजन्तुबाट हुने घरपालुवा जनावर तथा पंक्षी एवं बालीनालीको क्षतिको भयमा जीवन धान्न परेको अवस्था विद्यमान छ । यो आरक्ष नेपालको एउटै प्रख्यात नाउर शिकार गर्ने आरक्ष हो । आखेटोपहार शिकार यहाँको आकर्षण हो जसबाट उल्लेख्यमात्रामा राजश्व आर्जन हुन्छ । जहाँसम्म भविष्यमा स्थानीय बासिन्दाको लाभको सवाल छ त्यसको लागि पर्या-पर्यटनको विकास र गैह्रकाष्ठ वन पैदावारको व्यवस्थापन अर्को महत्वपूर्ण आय आर्जनको पाटो हुनेछ । यहाँ जैविक विविधता संरक्षण, आखेटोपहार शिकार व्यवस्थापन, पर्या-पर्यटन विकास र स्थानीय जनताको आय आर्जनको प्रवर्द्धनमा सन्तुलन कायम गर्ने चुनौतिहरूको सामना गर्नु परेकाले यिनलाई होसियारीपूर्वक सम्बोधन गर्नु पर्नेछ । आरक्ष संरक्षण, वन्यजन्तुको वासस्थान व्यवस्थापन, दीगो पर्या-पर्यटन पूर्वाधार विकास, चरन क्षेत्र व्यवस्थापन, जलवायु परिवर्तनबाट हुन सक्ने असर, डँढेलोको नियन्त्रण, अतिक्रमण व्यवस्थापन, स्थानीय समुदायको जीविकामा सुधार जस्ता मुख्य मुख्य सवालहरू यस योजनामा पहिचान गरिएको छ ।

यो व्यवस्थापन योजना (२०७६।७७-२०८०।८१) विगतमा भएका कार्यक्रमहरू, अर्न्तक्रियाहरू, सरोकारवालाहरूसंगको परामर्शहरू एवं कार्य क्षेत्रका अवलोकनहरू, स्थानीय र केन्द्रीयस्तरका कार्यशाला गोष्ठीहरूका साथै विज्ञहरूबाट प्राप्त सुझावहरूको आधारमा उल्लेख भएको सवालहरूलाई सम्बोधन गर्न तयार गरिएको हो । आरक्ष र प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्रका स्रोतहरू व्यवस्थापन, संरक्षण र सदुपयोगको लागि यो योजनाले टेवा पुऱ्याउने छ । आरक्षमा पाइने गैर काष्ठ वन पैदावारको दीगो व्यवस्थापन एवं पर्या-पर्यटनको माध्यमबाट आखेटोपहार शिकारलाई नियमित गर्न नाउर र भारलको स्वस्थ संख्या कायम गरी आरक्षमा रहेका सङ्कटापन्न प्रजातिको संरक्षण गर्नु यो व्यवस्थापन योजनाको मुख्य उद्देश्य हुनेछ । स्थानीय निकायहरूको समन्वयमा आरक्षको प्रभावकारी व्यवस्थापनको लागि स्थानीय समुदायको सहभागिता, क्षमता अभिवृद्धि र संस्थागत सवलीकरण एवं सुधारको लागि यो योजनाले विशेष जोड दिएको छ । व्यवस्थापन योजनामा उल्लेख भएका मुख्य मुख्य कार्यक्रमहरूले आरक्ष संरक्षणलाई जोड दिँदै सुरक्षा एवं व्यवस्थापनको लागि पूर्वाधार विकास, वासस्थान व्यवस्थापन, शिकार व्यवस्थापन र पर्या-पर्यटन विकास, सामुदायिक विकास, जनचेतना जागरण, अनुसन्धान, अनुगमन र क्षमता अभिवृद्धिलाई समावेश गर्दै सामुदायिक

विकासको सूत्रधार र अनुसन्धानलाई जलवायु परिवर्तन जस्ता बहु-आयामिक विधाहरु समावेश गरिएका छन् । व्यवस्थापन योजनामा समावेश गरिएका ती फराकिला विषयगत क्षेत्रहरुमा जैविक विविधता संरक्षण, शिकार व्यवस्थापन, वासस्थान व्यवस्थापन, पर्या-पर्यटन विकास, प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन र अनुसन्धान, अनुगमन र क्षमता अभिवृद्धि पर्दछन् । हिउँ चितुवा, कस्तुरी मृग र हाब्रेलाई केन्द्रबिन्दुमा राखी प्रजाति संरक्षणका विशेष कार्यक्रमहरु प्रस्ताव गरिएका छन् । संभावित जलवायु परिवर्तनको असरलाई दृष्टिगत गरी आखेटो-पहारका लागि शिकार सुनिश्चितता गर्दै प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्रका स्थानीय बासिन्दाको जीविकोपार्जन सुधार्न यो योजनाले बढावा दिनेछ ।

यो योजना कार्यान्वयन गर्न कर्मचारीको मासिक तलब र सुविधा बाहेक रु २८ करोड १२ लाख २० हजार आवश्यक पर्ने अनुमान गरिएको छ । मुख्यतया, अनुमानित रकममध्ये २३% रकम आरक्ष संरक्षण र जैविक विविधता संरक्षण, पूर्वाधार विस्तार एवं मर्मत, चोरी शिकार प्रतिरोध कार्यका साथै वन्यजन्तुको स्वास्थ्य व्यवस्थापनमा प्रभावकारिता आउने विश्वास गरिएको छ । त्यस्तै १७% सामुदायिक विकासमा खर्च गरिनेछ भने सिमसार व्यवस्थापन, वन व्यवस्थापन, वन ढुँढेलो नियन्त्रण र अतिक्रमण नियन्त्रण जस्तो वासस्थान व्यवस्थापनमा १४% खर्च गरिनेछ । यो व्यवस्थापन योजनामा कार्यान्वयनको प्रगति अनुगमन र मूल्याङ्कन रणनीति पनि उल्लेख गरेको छ, जसमा लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणका सवालहरु पर्दछन् । यस व्यवस्थापन योजनामा प्रस्ताव गरिएका सम्पूर्ण कार्यक्रमहरु कार्यान्वयन हुन सकेमा योजना अवधिभर स्थानीयस्तरमा ३३०८५ (तेत्तीस हजार पचासी) श्रमदिन रोजगारी सृजना हुने देखिन्छ ।

व्यवस्थापन योजना तयारी प्रक्रिया

राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन तथा वातावरण मन्त्रालयले गरेको व्यवस्थापन योजना तयारी कार्यविधि, २०७३ को आधारमा यो व्यवस्थापन योजना तयार गरिएको छ । मस्यौदा व्यवस्थापन योजना २०७६/०७७-२०८०/०८१ बनाउन आवश्यक पर्ने विवरण, जानकारी र तथ्याङ्क सङ्कलन गर्दा सहभागितामूलक प्रक्रिया र प्रविधि अपनाइएको थियो । मस्यौदा तयार गर्दा मुख्य गरी नेपाल जैविक विविधता रणनीति कार्ययोजना (२०१४-२०२०) र नेपालको लागि हिउँचितुवा कार्ययोजना (२०१७-२०२१) लाई मुख्य मार्ग दर्शनका साथ तलका विधि र प्रियाहरु अपनाइएका थिए । १. विषयसंग सम्बन्धित प्रकाशित तथा अप्रकाशित लेख, रचना, वार्षिक प्रतिवेदन, योजना अभिलेख आदिको अध्ययन तथा समीक्षा, २. आरक्षका कर्मचारी र सुरक्षा निकायसंगको छलफल तथा परामर्श ३. प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्रका स्थानीय जनतासंग छलफल र परामर्श ४. आरक्षमा शिकार गराउने शिकार कम्पनीका सञ्चालकहरूसंगको छलफल र परामर्श ५. जलवायू परिवर्तनबाट स्थानीय प्रजातिमा, समुदायको जनजीविकामा तथा पूर्वाधार विकासमा पर्न सक्ने असरको विश्लेषण ६. स्थानीय सरोकारवालाको प्रतिक्रिया, पृष्ठपोषण सङ्कलन ७. विषयविज्ञहरुको राय, प्रतिक्रिया तथा सुझावको सङ्कलन ८. विभाग, मन्त्रालय तथा संरक्षणमा साभेदारी संस्थाका विज्ञ एवं प्रतिनिधिहरूसंग भएको केन्द्रीयस्तरको छलफलबाट प्राप्त प्रतिक्रिया, राय तथा सुझाव सङ्कलन ९. विभिन्न कार्यशालाबाट प्राप्त राय सुझावको समायोजन आदि । १० व्यवस्थापन योजनाको अन्तिम मस्यौदा तयारी र स्वीकृतिको लागि विभागमा पेश ।

विषय सूची

शीर्षक	पृष्ठ
<u>दुई शब्द</u>	ग
<u>आभारोक्ति</u>	ङ
<u>स्वीकृति पत्र</u>	छ
<u>कार्यकारी सारांश</u>	झ
<u>व्यवस्थापन योजना तयारी प्रक्रिया</u>	ट
<u>विषय सूची</u>	ड
<u>भाग क: विद्यमान परिस्थिति</u>	१
<u>अध्याय १</u>	३
<u>संरक्षित क्षेत्रको परिचय</u>	३
१.१ नाम, अवस्थिति, बनोट र विस्तार	३
१.२ आरक्षको पहुँच	५
१.३ आरक्षको महत्व	६
<u>अध्याय २</u>	७
<u>पृष्ठभूमि र विशेषता</u>	७
२.१ सीमाना(वैधानिक, पारिस्थितिकीय)	७
२.२ भौतिक विशेषताहरु	७
२.३ जैविक विशेषता	९
२.४ सामाजिक र साँस्कृतिक विशेषता	११
<u>अध्याय ३</u>	१३
<u>वित्तग व्यवस्थापन र वर्तमान व्यवस्थापनका अभ्यासहरु</u>	१३
३.१ संरक्षण इतिहास	१३
३.२ आरक्ष सुरक्षा	१४
३.३ वासस्थान व्यवस्थापन	१४
३.४ चोरी शिकार प्रतिरोध र अन्य गैर कानूनी क्रियाकलापहरु	१५
३.५ पर्यटन र विवेचन	१५
३.६ अनुसन्धान र अनुगमन	१६
३.७ मानव वन्यजन्तु द्वन्द्व	१६
३.८ प्रशासन र संगठन	१६
३.९ विगतका व्यवस्थापन कार्यक्रमहरुबाट हासिल भएका उपलब्धिहरु	१७
३.१० ढोरपाटन शिकार आरक्षको सबल पक्ष, कमजोर पक्ष, अवसर र भयहरु विश्लेषण	१७
३.११ भौतिक पूर्वाधारहरु	१९
३.१२ विद्यमान नीतिहरु	१९
<u>भाग ख: प्रस्तावित व्यवस्थापन</u>	२१
<u>अध्याय ४</u>	२३
<u>दूरदृष्टि, लक्ष्य र उद्देश्यहरु</u>	२३
४.१ दूरदृष्टि	२३
४.२ लक्ष्य	२३

४.३ उद्देश्यहरु:	२३
४.४ व्यवस्थापनका उद्देश्यहरु हाँसिल गर्न आइपर्ने मुख्य सवाल र चुनौतिहरु:	२३
<u>अध्याय ५</u>	२५
<u>व्यवस्थापन रणनीतिहरु</u>	२५
५.१ सीमानाहरु	२५
५.२ क्षेत्र भिजन	२५
५.३ विषयगत योजनाहरु	२६
<u>अध्याय ६</u>	३५
<u>अनुसन्धान, अनुगमन र क्षमता अभिवृद्धि</u>	३५
६.१ अनुसन्धान	३५
६.२ अनुगमन	३६
४.१ क्षमता विकास	३७
<u>अध्याय ७</u>	४१
<u>प्रजाति संरक्षण</u>	४१
७.१ कस्तरीमृग संरक्षण	४१
७.२ हिउ चितुवा संरक्षण	४२
७.३ हाब्रे संरक्षण	४५
७.४ अन्य साना स्तनधारीहरु चराहरु, सरिसृपहरु र उभयचरहरु	४७
<u>अध्याय ८</u>	४९
<u>पर्यटन र विवेचना</u>	४९
८.१ पृष्ठभूमि	४९
८.२ पर्यटन व्यवस्थापन	५१
<u>अध्याय ९</u>	५५
<u>विशेष कार्यक्रम</u>	५५
९.१ चरन क्षेत्र व्यवस्थापन	५५
९.२ यासागुम्बा संङ्कलन व्यवस्थापन	५८
९.३ जलवायु परिवर्तन अनुकुलन	६१
<u>अध्याय १०</u>	६५
<u>साहसिक शिकार व्यवस्थापन</u>	६५
१०.१ पृष्ठभूमि	६५
१०.२ विगत र वर्तमानका व्यवस्थापन	६५
<u>अध्याय ११</u>	७३
<u>सामुयिक विकास</u>	७३
११.१ पृष्ठभूमि	७३
११.२ विगत व्यवस्थापन र वर्तमान अभ्यासहरु	७४
११.३ व्यवस्थापन रणनीतिहरु	७५
११.४ कार्यान्वयन र रणनीति मूल प्रवाहीकरण	७९
<u>अध्याय १२</u>	८१
<u>क्रियाकलाप, बजेट र सोच खाका</u>	८१
१२.१ कार्यक्रम तथा बजेट	८१

१२.२ लैङ्गिक समानता र समावेशीकरण	८२
१२.३ अनुगमन मूल्याङ्कन र योजनाको पुनरावलोकन	८२
१२.४ तर्कपूर्ण खाका विश्लेषण	८३
शन्दर्भ सामग्रीहरू	८७
अनुसूचीहरू	८९
अनुसूची १ : ढोरपाटन शिकार आरक्षको राजपत्रमा प्रकाशित सीमाना विवरण	८९
अनुसूची २ : ढोरपाटन शिकार आरक्षमा पाइने अभिलेख गरिएका वनस्पति प्रजाति	९०
अनुसूची ३ : ढोरपाटन शिकार आरक्षमा पाइने अभिलेख गरिएका स्तनधारी वन्यजन्तु प्रजाति	९५
अनुसूची ४ : ढोरपाटन शिकार आरक्षमा पाइने अभिलेख गरिएका चरा प्रजाति	९६
अनुसूची ५ : ढोरपाटन शिकार आरक्षको मौजुदा र प्रस्तावित पोष्टहरूको विवरण	९९
अनुसूची ६ : ढोरपाटन शिकार आरक्षमा भएका अध्ययन अनुसन्धानको विवरण	१००
अनुसूची ७ : ढोरपाटन शिकार आरक्ष कार्यालयको कर्मचारी संगठन ढाँचा	१०१
अनुसूची ८ : ढोरपाटन शिकार आरक्ष कार्यालयको कर्मचारी दरबन्दी विवरण	१०२
अनुसूची ९ : द्वन्द्वका वखत ध्वस्त भएका आरक्षको संरचनाहरूको विवरण	१०२
अनुसूची १० : ढोरपाटन शिकार आरक्षको गत ३१ वर्षको राजश्व विवरण	१०३
अनुसूची ११ : ढोरपाटन शिकार आरक्षको गत ३१ वर्षको पर्यटक विवरण	१०४
अनुसूची १३ : व्यवस्थापन योजनाको पाँच वर्षे विस्तृत कार्यक्रम र बजेट	१०५
अनुसूची १४ : व्यवस्थापन योजना तयारी समिति	१३३
अनुसूची १५ : व्यवस्थापन योजना समीक्षक विज्ञहरू	१३३
अनुसूची १६ : केन्द्रीय परामर्श बैठकका सहभागीहरूको नामावली रा.नि तथा व.सं विभाग (२०७५/७/१२)	१३३

भाग क: विद्यमान परिस्थिति

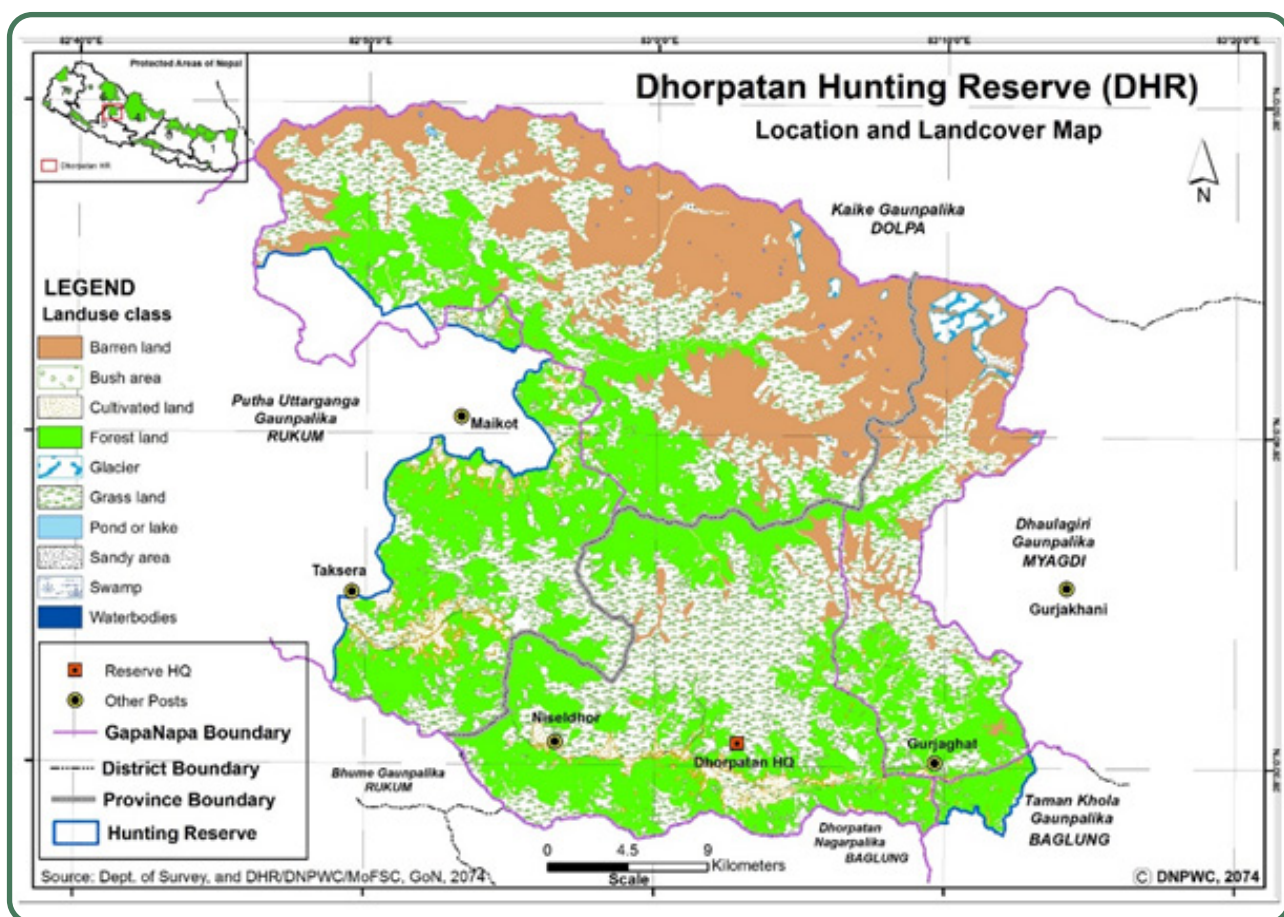
अध्याय १

संरक्षित क्षेत्रको परिचय

१.१ नाम, अवस्थिति, वनोट र विस्तार

१.१.२ अवस्थिति:

ढोरपाटन शिकार आरक्ष नेपालको मध्यहिमाली भेगको ८२°५०'-८३° १५' पूर्वी देशान्तर र २८°३०'-२८° ५०' उत्तरी अक्षांशमा अवस्थित छ। यस आरक्षले नेपालको साविक पश्चिमाञ्चल र मध्यपश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रहरु तथा वर्तमान गण्डकी र लुम्बिनी प्रदेशहरुमा पर्ने पूर्वी रुकुम जिल्लाको ६०%, बागलुङको २६% र म्याग्दीको १४% भू-भाग ओगटेको छ। यो आरक्ष क्षेत्र समुन्द्र सतहबाट २००० मिटर (तकसेरा) देखि ७,२४६ मिटर (पुठा हिमाल) सम्मको धरातलमा फैलिएको छ। आरक्षको अवस्थिति (नक्शा १) मा छ।

नक्शा १: ढोरपाटन शिकार आरक्ष अवस्थिति नक्शा

१.१.३ वनोट र विस्तार

ढोरपाटन शिकार आरक्ष नेपालको एउटा मात्र शिकार आरक्ष हो। यहाँ नाउर र भारलको शिकार गरिन्छ। यसको क्षेत्रफल १३२५ वर्ग कि.मी. क्षेत्रफल छ। यो आरक्ष स्थापना सन् १९८३ मा भएको हो भने यसको घोषण सूचना सन् १९८८ मा नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित गरिएको हो। यस आरक्षसंग

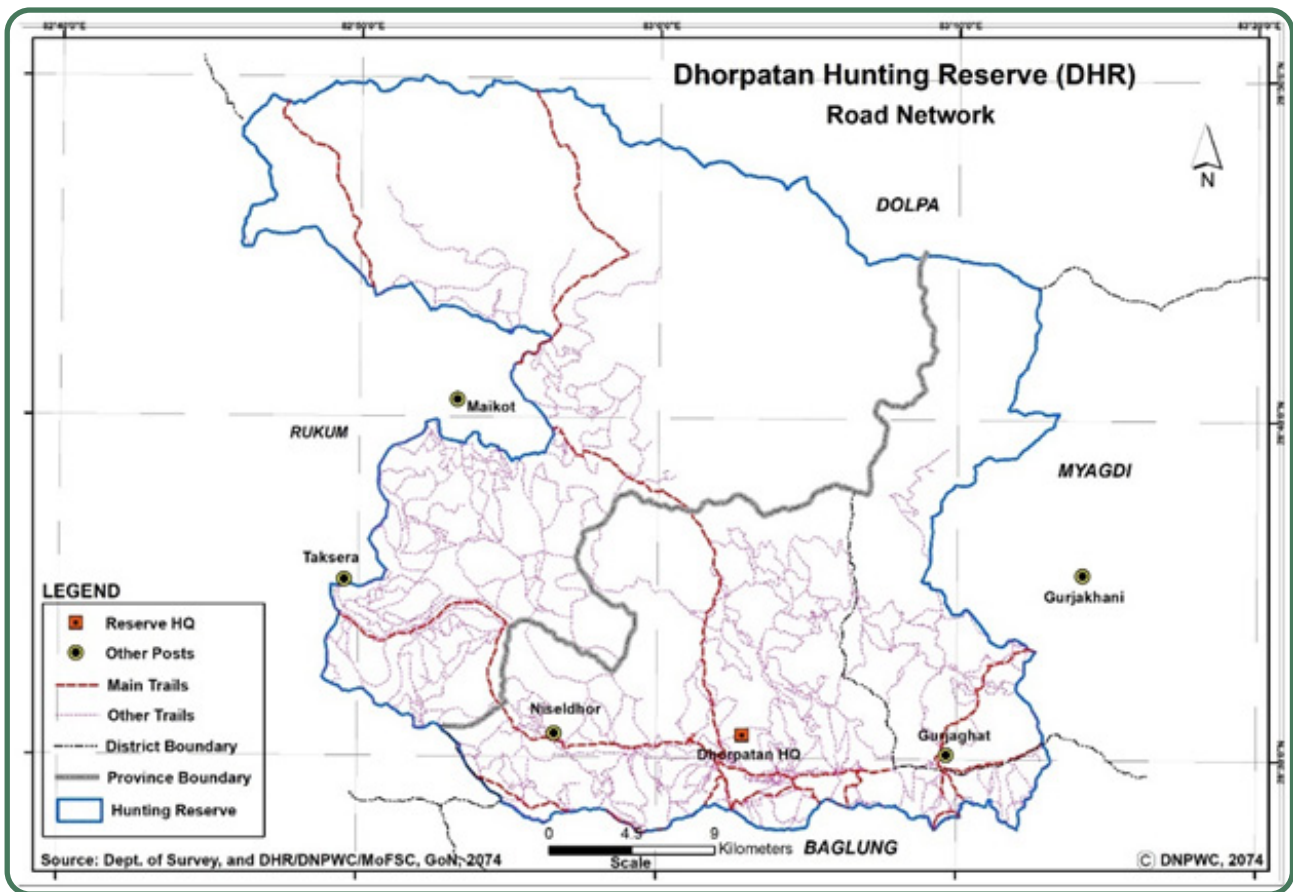
जोडिएको ५३९.८४ वर्ग कि.मी. भू-भागलाई यसको प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्र प्रस्ताव गरिएको छ । यसको उत्तर मा धवलागिरि हिमाल श्रृंखला रहेको छ । पूर्व पश्चिम र दक्षिण दिशाहरु गाउँहरुले घेरिएको छ । आरक्षको भित्री भागमा बागलुङ जिल्लाको ढोरपाटन नगरपालिका र तामन खोला गाउँपालिकाको आंशिक भू-भाग पर्दछ भने पूर्वी रुकुम जिल्लाको पुथा उत्तरगंगा गाउँपालिका र म्याग्दी जिल्लाको धवलागिरि गाउँपालिकाका भू-भागहरु पर्दछन् । त्यस्तै प्रस्तावित सामुदायिक विकास क्षेत्रका रुपमा पनि यिनै प्रशासनिक इकाईहरुका भू-भाग पर्दछन् । आरक्ष सीमानाभित्र परेका ५३ वटा मानव वस्तिहरुलाई कानूनी हिसाबले शिकार आरक्ष सीमानाबाहिर पारिएको छ । यो जैविक तथा सामाजिक-साँस्कृतिक विविधताको लागि महत्वपूर्ण आरक्ष हो । यस आरक्षमा दुर्लभ, सङ्कटापन्न र रैथाने औषधिजन्य सुगन्धित वनस्पति तथा वन्यजन्तु छन् । यसको विस्तृत रुपमा जैविक र सामाजिक-साँस्कृतिक विविधतालाई विस्तारपूर्वक वर्णन गर्न गहन एवं विस्तृत क्षेत्रगत सर्वेक्षण तथा अध्ययनको आवश्यकता पर्छ । यसले नौथर र छन्त्यालगायतको जातिय, सामाजिक र साँस्कृतिक विविधताको प्रतिनिधित्व गर्छ । ढोरपाटन शिकार आरक्षको सङ्क्षिप्त तथ्यगत विवरण (तालिका १) मा दिएको छ ।

तालिका १ ढोरपाटन आरक्ष एक भलक

अवस्थिति	नेपालको पश्चिम उच्च पहाडी भूभाग
प्रदेश	गण्डकी र लुम्बिनी प्रदेश
शिकार आरक्ष स्थापना वर्ष	वि सं २०४४ (सन १९८७)
प्रकृति संरक्षण संघ वर्ग	वर्ग ६
आरक्षको क्षेत्रफल	१३२५ वर्ग किलोमिटर
मुख्य भूप्राकृतिक चरित्र	मध्यपहाड, उच्चपहाड र उच्च हिमाल
मुख्य जातजाति	मगर, विश्वकर्मा, नौथर, छन्त्याल, ठकुरी, थकाली, क्षत्री, ब्राह्मण, तिब्बती शरणार्थी आदि ।
आर्थिक स्रोत	कृषि, पशुपालन र व्यापार
मुख्य नदीहरु	उत्तरगंगा, गुरुगाढ, घुस्तुङ्ग, दोगाडी, पेल्मा, सेग आदि ।
मुख्य तालहरु	सुनदह, वार्मी पार्मीताल, जाल्पाताल, ठाकुरताल, गनाउने ताल, पुपा ताल आदि ।
भौगोलिक जलवायू	समशितोष्ण र शितोष्ण
जीवभौगोलिक क्षेत्र	पेलिआर्टिक ।
विश्व २०० पारिस्थितिकीय क्षेत्र	पश्चिम हिमालय शितोष्ण र बुट्यान, उच्च चरन क्षेत्र
जलवायू	हिमाली र उच्च हिमाली
औसत वर्षा	१००० मिलिलिटर
भौगर्भिक उचाई	२००० मिटर (तकसेर)देखि ७२४६ मिटर पुथा हिमाल चुचुरा ।
संरक्षित स्तनधारी वन्यजन्तु	हिउँचितुवा, ब्याँसो, कस्तुरी मृग, हाब्रे, चरीबाघ, ध्वाँसे चितुवा, लिँक्स
शिकार गरिने वन्यजन्तु	नाउर र हिमाली थार
विश्व सङ्कटापन्न चरा	चीर, कोकालस
मुख्य वनस्पति प्रजाति	गोब्रेसल्ला, खसु बाँफ, गुराँस, धूपी, भोजपत्र, ओखर, ठिँग्रेसल्ला, लोठ सल्ला आदि ।
मुख्य समस्याहरु	अतिचरन, वन्यजन्तुबाट अन्न बाली र पशुधनको क्षति, वन्यजन्तुको चोरी शिकार, वनजंगल अतिक्रमण, वनडँढेलो, गरिवी, वनसम्पदाको अत्यधिक दोहन ।
विदेशी पर्यटक आगमन	१३९ (आव २०७३/०७४)
वार्षिक राजस्व आम्दानी	३,७०,९४५ (आव २०७३/०७४)

१.२ आरक्ष पहुँच

यो आरक्ष दुर्गम मात्रै नभई पहुँचका सुविधाहरूको कमिले पनि ज्यादै कम आगन्तुकले भ्रमण गरेको क्षेत्र हो । यो पोखराबाट भण्डै २०० कि.मी.पश्चिम बागलुङ, म्याग्दी र पूर्व रुकुम जिल्लाहरूको उत्तरमा अवस्थित छ । सीमित संख्यामा पहुँच मार्गहरू भएपनि ३ वटा मुख्य बाटो प्रयोग गरेर यस आरक्षमा पुग्न सकिन्छ । पहिलो काठमाडौँ-पोखरा-बेनी दरवाङ्गको सडक यातायात र दरवाङ्गबाट जलजलातर्फको एक दिनको पैदल यात्रा पश्चात जलजला घाँटी पार गरि पूर्वी बिन्दुबाट आरक्ष प्रवेश गर्न सकिन्छ । दोश्रोमा काठमाडौँ-पोखरा-बागलुङ-बुर्तिवाङ्ग-भोवाङ्ग-ढोरपाटन सडक यातायातबाट देउराली हुँदै दक्षिण नाकाबाट आरक्ष प्रवेश गर्न सकिन्छ । अर्को वैकल्पिक बाटो काठमाडौँ-रुकुम-तकसेरा सडक यातायातपछि तकसेराबाट निसिढोरसम्मको एक दिनको पैदल पछि पश्चिम नाकाबाट आरक्ष प्रवेश गर्न सकिन्छ । नेपाल नागरिक उड्डयान प्राधिकरणले ढोरपाटन उपत्यकामा आरक्ष मुख्यालय नजिक निर्माण गरेको विमानस्थलको प्रयोगबाट पनि आरक्ष पुग्न सकिन्छ । हाल यो विमानस्थल प्रयोगमा छैन। आरक्षभित्रका मुख्य बाटोहरू (नक्शा २ मा) देखाइएको छ ।

नक्शा २: ढोरपाटन शिकार आरक्षभित्र पैदल मार्ग सञ्जाल

१.३ आरक्षको महत्व

आरक्षका महत्वपूर्ण पक्ष:

- नाउर र भारलको सौखिन शिकार गर्ने स्वदेशी तथा विदेशीका लागि मुलुकभित्र प्रख्यात कमाएको नेपालको एक मात्र शिकार आरक्ष हो ।
- जनैपूर्णिमाको पावन अवसरमा हजारौंको तीथार्लुहरुबाट मेला भर्ने ढोरपाटनको उत्तरगंगामा अवस्थित ढोरबराह थान यस भेगकै पवित्र धार्मिक स्थल हो ।
- नेपालमा पाइने नाउरको वासस्थानमध्ये यस आरक्षलाई उत्तम वासस्थान मानिन्छ, भने सङ्कटापन्न हिउँचितुवा र हाब्रेको लागि एउटा महत्वपूर्ण वासस्थान एवं विचरण क्षेत्र हो ।
- यस आरक्षले कस्तुरी मृग, खैरो ब्वाँसो, ध्वाँसे चितुवा जस्ता संरक्षित वन्यजन्तु र अन्य वन्यजन्तु प्रजातिलाई वासस्थान प्रदान गरेको छ ।
- यस आरक्षभित्र नेपालका औषधिजन्य वनस्पतिहरूसहित उच्चतम संख्यामा दुर्लभ, सङ्कटापन्न, रैथाने वनस्पति प्रजाति पाइन्छन् ।
- उच्च भू-भागमा रहेका वन जंगल र चरनक्षेत्रहरु स्थानीय जनताका जीवनयापनको महत्वपूर्ण स्रोतहरु हुन भने यिनलाई परम्परागत पशुपालन, उच्च मूल्यका औषधिजन्य वनस्पति संकलन, दाउरा र निर्माण सामग्रीमा प्रयोग गरिन्छ ।
- यस क्षेत्रका हिउँ पग्लेर बग्ने नदीहरु तल्लो तटीय समुदायका लागि महत्वपूर्ण पानीका स्रोतहरु हुन ।

अध्याय २

पृष्ठभूमि र विशेषता

२.१ सीमाना(वैधानिक, पारिस्थितिकीय)

२.१.१ वैधानिक सीमाना

ढोरपाटन शिकार आरक्षको घोषणा २०४४ साल वैशाख १४गते नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरि भएको हो । तत्कालीन श्री ५ को सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी तोकिदिएको वैधानिक सीमानाको विवरण (अनुसूची १) मा छ । यस आरक्षको उत्तरमा धौवलागिरि पर्वतमालाको पश्चिमी विस्तारित भाग रहेको छ भने दक्षिणमा सुर्तिबाङ्ग र उत्तरगंगा नदी उपत्यका रहेका छन्। धारेखानी, भाल्के, लामाकान्का चुचुराहरु र नाउडेले धुरीले आरक्षको पूर्वी सीमानाछुट्टयाएको छ । खारवाङ्ग खोला कुल्टा भन्ज्याङ्ग, र जगला भन्ज्याङ्गले पश्चिम सीमाना छुट्टयाएको छ ।

२.१.२ पारिस्थितिकीय सीमाना

जीव भूगोलको हिसाबले यस आरक्षले पेलिआर्कटिक प्राणी भौगोलिक क्षेत्रको प्रतिनिधित्व गर्छ । ढोरपाटन शिकार आरक्ष क्षेत्रलाई विश्व वन्यजन्तु कोषको विश्वव्यापी २०० पारिस्थितिकीय क्षेत्रीयता मध्येको पश्चिमी हिमालका हिमाली भाडी, बुट्यानहरु र चौरहरुमा समावेश गरेको छ । १३२५ वर्ग कि.मि. क्षेत्रफल र यसको प्रस्तावित ५३९.०९ वर्ग कि.मि. क्षेत्रफलको मध्यवर्ती क्षेत्रले एउटा बृहत भू-परिधि आकार लिई पूर्वमा अवस्थित ७६२९ वर्ग कि.मि. क्षेत्रफलको अन्तपूर्ण संरक्षण क्षेत्र १६६०.३ वर्ग कि.मि. क्षेत्रफल को मनास्लु संरक्षण क्षेत्र जोडिन पुगेको छ। पश्चिममा ४९०४ वर्ग कि.मि. क्षेत्रफलको शे-फोक्सुण्डो राष्ट्रिय निकुञ्ज र मध्यवर्ती क्षेत्र जोडिन पुगेको छ । समग्रमा सबै जोडिएका संरक्षित क्षेत्रहरुको क्षेत्रफल हिसाब गर्दा १५,५१८ वर्ग कि.मि. क्षेत्रफलको आकार ग्रहण गरी उच्च हिमाली पारिस्थितिकीय प्रणालीमा संरक्षित क्षेत्रहरुको एउटा दोश्रो ठूलो संरचनाको निर्माण भएको छ । त्यसकारण ढोरपाटन शिकार आरक्षका साथै वरीपरीका भू-परिधिका क्षेत्रहरुलाई समावेश गर्दा यस भेगकै बृहत् पर्यावरणीय क्षेत्रीयता कायम हुन्छ ।

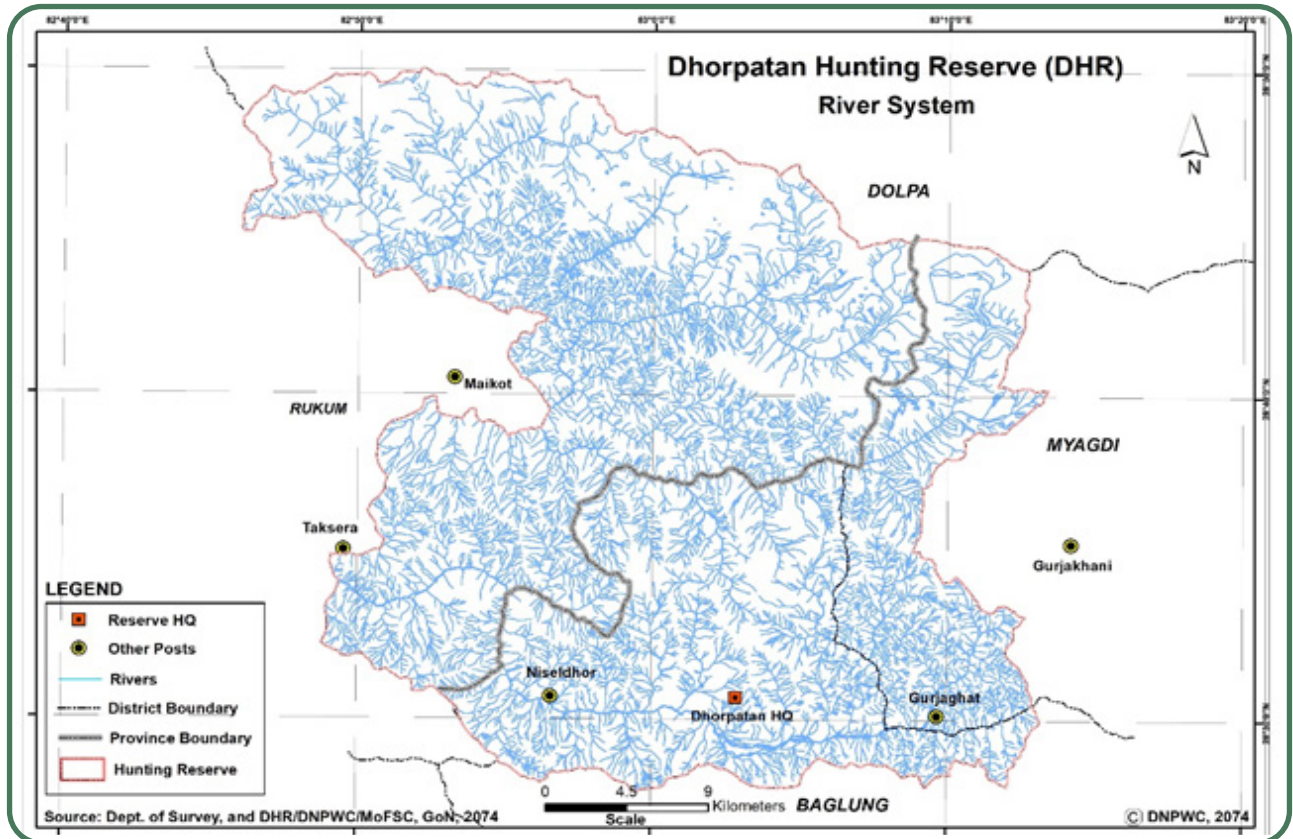
२.२ भौतिक विशेषताहरु

२.२.१ भूगर्भ र माटो

भारतीय उप-महाद्वीप र यूरेसियन महाद्वीप आपसमा जुधेर निर्माण भएको भौगर्भिक स्वरुपलाई ढोरपाटन शिकार आरक्ष क्षेत्रले प्रतिनिधित्व गर्छ । धेरैजसो आरक्ष क्षेत्र अपरिवर्तित पत्रे चट्टानहरुको भागमा पर्छ, जुन हिन्द उपमहाद्वीपको र यूरेसियनद्वीपको दक्षिणी छेउसंग ठोकिनु अधि बनेको थियो । ती चट्टानहरु टेथियन पत्रे चट्टान बन्ने सिलसिलामा तिब्बती पत्रे चट्टान क्षेत्रबाट शिर आएको देखिन्छ (त्रियू, १९९१) । उत्तर तर्फ अग्ला चुचुराहरु र बृहत् उपत्यकाहरु छन् जसमा स्थानीय तहमा चिरापरी निस्केका चुनदुङ्गा, स्लेट र बलौटे ढुङ्गा पाइन्छ । दक्षिणतर्फ चट्टानहरु कटान भई भिरालो पर्खाल जस्ता भू-भागको बीचको उपत्यका जहां टेथियन अवस्थाबाट अर्को अवस्थामा परिवर्तन हुंदै गरेका परिवर्तित चट्टानको बाहुल्यता छ (त्रियू, १९९१) । भू-क्षय र थेग्रेर थुप्रिने जस्ता भू-आकृति परिवर्तन प्रक्रिया विद्यमान रहेको देखिन्छ ।

२.२.२ भू-आकृति र निकास

ढोरपाटन शिकार आरक्ष मध्यपर्वतीय क्षेत्रबाट उच्च पर्वतीय क्षेत्र हुँदै उच्चहिमालसम्म फैलिएको छ । आरक्ष धरातलीय उचाई समुन्द्र सतहबाट २००० मि.मा अवस्थित तकसेरादेखि ७२४६ मि. अग्लो पुथा हिमालसम्म फैलिएको छ । यहाँ भिरालो, अग्ला, होचा र उपल्लो भागबाट हिमनदीले बनाएका उपत्यका एवं गहिरा नदीका गल्लीबाट निर्मित भौगोलिक बनावटको विद्यमानता छ । उच्च पर्वतीय क्षेत्रहरुबाट बग्ने प्रारम्भिक पानीको स्रोतबाट बनेका नदी प्रणालीहरु छन् । उत्तरगंगा , घुस्तुङ्ग, दोगाडी पुरवाङ्ग, पेलमा र सेङ्ग नदीहरु आरक्षका मुख्य नदीहरु हुन । उपत्यकाको दक्षिणतर्फको भागबाट गुरगाड र विभिन्न साना खोल्सा खोल्सीहरु उत्तरगंगा नदीमा मिसिन्छन् । गुरगाड दक्षिणतर्फ गुर्जाघाट हुँदै ढोरखोलामा मिसिन्छ र पश्चिमतर्फ ढोरपाटन उपत्यकामा प्रवेश गर्छ । ढोरपाटनको भण्डै १२ कि.मि. परबाट अर्को एउटा गुस्तुङ्ग मुख्य नदी उत्तरगंगाको समानन्तर भई बहन्छ । यो नदी चुरेन हिमालको पश्चिमी हिमवत क्षेत्रबाट उत्पत्ति भई धौलागिरीबाट लामो विस्तारित डाँडा हुँदै वास्रे पर्वतको मुनिबाट बगिरहेको छ । यसै गरी गुस्तुङ्ग र चालिके पहाडको उत्तरबाट अर्को निकासको रूपमा दोगाडी नदी बगेको छ, जुन धौलागिरि हिमवत खण्डबाट उत्पत्ति भई पश्चिमतर्फ बगेको छ । उपत्यकालाई अनगिन्ती ठूला साना खोल्साखोल्सीले विभाजन गरी ठूला कचौरा आकार र घाँसे समथरहरु बनेकोले नाउरको लागि अति राम्रो वासस्थान देखिन्छ (वेगी,१९७६) आरक्षको निकास प्रणालीलाई (नक्शा ३) मा देखाएको छ ।

नक्शा ३: ढोरपाटन शिकार आरक्षको निकास प्रणाली

अर्को मुख्य सेङ्ग नदी हो जसलाई तातोपानी खोलाको नामले चिनिन्छ। यो दोगाडी नदीको उत्तर-पश्चिम हुँदै बगेर अन्तमा दोगाडी नदीमै मिसिन्छ। भ्रण्डै सेङ्ग कै हाराहारीमा र लगभग ७.५ कि.मि. टाढा उत्तर-पश्चिमतर्फ पर्वाङ्ग नदी उपत्यका रहेको छ जसले नाउरलाई राम्रो वासस्थान प्रदान गरेको छ। हिमालयको हिउँ बग्ने सिलसिलामा पर्वतमालाको फेदीमा कैयौं हिमतालहरु बनेका छन्। तिनीहरुमध्ये सुनदह, पुपाताल, बामि र पार्मिताल, ठाकुरताल, दहताल, पुथाताल, पालाताल, मर्चुलाताल, रुद्रताल आदि मुख्य तालहरु हुन।

२.२.३ मौसम र जलवायू

विविध उचाई, मोहोडा र धरातलीय विविधताले ढोरपाटन शिकार आरक्ष क्षेत्रको जलवायू ठण्डा शितोष्ण भरी पर्ने स्थानदेखि उच्च पर्वतीय हिमाली एवं हिउँ जमिरहने स्थानसम्म फराकिलो हिसाबले विविधतायुक्त पाइन्छ। यहाँ भारी मात्रामा वार्षिक वर्षा (६०-६५%) वर्षायामको आषाढदेखि आश्विन महिनाभित्र पर्दछ (विल्सन, १९८१)। सन् १९७६, मा वेगीले वार्षिक १००० मि.मि. भन्दा कम वर्षा हुने जसमध्ये आधा वर्षा वर्षातयाममा हुने गरेको भनि तर्क गर्नु भएको छ। ढोरपाटन क्षेत्रको १०४६ मि. को उचाईमा अवस्थित सेरा स्टेशनमा वार्षिक १३४० मि.मि. वर्षा मापन भएको छ भने १८०३ मि. को उचाईमा अवस्थित डोल्पाको दुनै स्टेशनमा वार्षिक ११७० मि.मि. वर्षा मापन भएको तुलनात्मक रूपमा अन्नपूर्ण हिमालको वर्षा छाँयामा पर्ने पोखरा उपत्यकामा वार्षिक ३५०७ मि.मि. अभिलेख भएको पाइन्छ। तकसेराबाट २४ कि.मि. पश्चिममा १५९१ मि.को उचाईमा अवस्थित रुकुमकोटमा वार्षिक १८०० मि.मि. वर्षा मापन भएको देखिन्छ। जोमसोम २८०० मि.को उचाईमा वार्षिक २०० मि.मि.भन्दा कम वर्षा मापन भएको अर्को अति फरक अभिलेख देखिन्छ।

यहाँ पौषदेखि चैत्रसम्म भारी मात्रामा हिमपात हुने गर्दछ। हिमपातको कूल मात्रा वर्षेपिच्छे फरक हुने गरेको छ। जाडोमा तापक्रम ०° भन्दा तल भर्छ भने २५०० मि. भन्दा माथिल्लो उचाईमा हिमपात हुने गरेको छ। आक्कल भुक्कल भारी मात्रामा हुने हिमपातका कारण आरक्ष क्षेत्रमा बाटाघाटाहरु बिग्रनुको साथै हिउँ पहिरोले स्थानीय जनता घरपालुवा जनावर र वन्यजन्तुसमेत प्रभावित हुन्छन। मध्य जाडोयामको मौसम सुख्खा र चिसो हुनुको साथै हल्का हिमपातसमेत हुने गर्दछ भने वसन्त ऋतुको अन्ततिर भारी हिमपात एवं आँधीको सामना पनि गर्नु पर्ने हुन्छ (वेगी, १९७६)।

२.३ जैविक विशेषता

२.३.१ वनस्पति

आरक्ष क्षेत्रमा विविध उचाई, मोहोडा र धरातलका कारण अधिक मिश्रित वनस्पति रहेको पाइन्छ। यसले माटोको गहिराई र चिसोपन एवं आर्द्रतालाई समेत असर पारेको देखिन्छ। यहाँ पाइने वनस्पति प्रजातिको सूची (अनुसूची.२). मा छ। उच्च उचाईका उत्तरी भेगमा चिसो रहन्छ भने दक्षिणी तल्लो भेगमा मोहडाहरु प्राय सुख्खा रहन्छन्। छाँयायुक्त चिसो स्थानमा मिश्रित कडा काठको वन छ। न्यून उचाईमा देवदार र गोब्रे सल्लोको वाहुल्यता पाइन्छ भने उच्च भू-भागमा भोजपत्र र गुँरासको वाहुल्यता देखिन्छ (वेगी, १९७६)।

माथिल्लो गुस्तुङ्ग जलाधारका रहेका वन जंगललाई मानवीय क्रियाकलापले खासै असर पारेको देखिँदैन। माथिल्लो उत्तरी मोहडाको ३००० मि. देखि ६००० मि. उचाईसम्म वनस्पति रेखा मुन्तिर भोजपत्र र गुँरास प्रजातिको बाहुल्यता छ। तल्लो भेगमा ठिंघ्रे सल्लाको वाहुल्यताको अतिरिक्त नदीतटीय उपत्यकामा

मिश्रित कडा काठे वनको प्रचुरता देखिन्छ । अर्को दिशाको २४०० मि. देखि ३३०० मि. सम्मको दक्षिणी भिरालोमा खुला बुट्यान, बाँझ, रानी सल्ला, गुराँस, धूपीसल्ला प्रजातिका वन जंगलले ढाकेको पाइन्छ (वेगी,१९७६, विल्सन,१९८१) ।

ढोरपाटन उपत्यकाको तल्लो भेगमा रानी सल्ला मिश्रित अन्य सल्ला प्रजाति, धूपीसल्ला, तालिस पत्रका घना वन जंगलको वाहुल्यता छ । यो जंगलको बीच छत्र ढकावटको बीचमा भोटे पीपल र निगालोका अतिरिक्त जमिनको सतहमा भूईँ घाँसले ढाकेको छ । माथिल्लो वनस्पति रेखासम्म गोब्रेसल्ला र धूपीसल्लाले ढाकेको छ । ढोरपाटन उपत्यका जस्ता तल्लो भेगमा खसुलगायत शितोष्ण किसिमका वन जंगलले ढाकेको छ ।

वनस्पति रेखाभन्दा माथि भण्डै ३६०० मि.-३९०० मि.सम्मको उचाइको उत्तरी मोहोडा र भण्डै ३००० मि. सम्मको दक्षिणी मोहोडाहरु विभिन्न घाँसे प्रजाति छन् । चिसो र अस्थिर उत्तरी भिरालो भू-भागमा गुराँस प्रजातिका बुट्यानले बृहत रुपमा कुसन दिएको छ । न्यानो चिस्यानतर्फ बज्रदन्ती (*Potentilla fruticosa*) का र ठोटेनका भाडी स्थापित हुँदै गएका छन् । माथिल्लो वनस्पति रेखा र हिमाद्रि क्षेत्रको बीचमा धूपिलगायतका प्रजातिले ठूला ठूला टुक्राहरुका रुपमा जमिन ढाकिएको पाइन्छ ।

हिमाली बुट्यान चरनक्षेत्र: ढोरपाटन शिकार आरक्षको भण्डै ५०% भू-भाग घाँसे मैदानले ढाकेको छ । (नक्शा १) यसको धेरैजसो भागहरु ठाडा.चट्टाने धरातलका कारण पहुचयोग्य छैनन् । आरक्ष वरिपरी वस्ने मानव समुदायले पहुचयोग्य भू-भागमा आफ्ना घरपालुवा वस्तुहरु चराउने गर्दछन् । चरनक्षेत्रको घाँसे प्रजातिको वितरणको हकमा आरक्षको माथिल्लो भू-भागदेखि तल्लो भागमा सार्थकरुपले फरक फरक रहेको पाइन्छ । माथिल्लो भागभन्दा तल्लो भागमा डाले घाँसका वोट विरुवाहरुको संख्या बढी नै रहेका छन् । जहाँसम्म घरपालुवा जनावरले प्रयोग गर्ने अन्य प्रजातिको पहिचान गर्नु पर्ने आवश्यकता टड्कारो रुपमा देखिन्छ किनभने ढोरपाटनका घाँसे मैदानमा प्रजाति विविधता अधिक रहेको अनुमान गरिएको छ ।

औषधिजन्य र सुगन्धित वनस्पतिहरु: ढोरपाटन शिकार आरक्ष हिमाली क्षेत्रमा रहेकोले यस क्षेत्रको विविधतायुक्त वनस्पतिहरुको विद्यमानताले विविध प्रकारका रैथाने र समस्त औषधिजन्य र सुगन्धित वनस्पतिहरु परम्परागत औषधिको रुपमा प्रयोग भइरहेका छन् । मुख्य औषधिजन्य प्रजातिमा कुटकी, यासाँगुम्बा, पदमचाल, पाँचऔले, जटामसी, अतिस, समायो आदि पर्दछन् । ती फसललाई धेरैजसो घर धुरीहरुले प्रयोग गर्ने गरेका छन् । उल्लिखित प्रजातिमध्ये पदमचाल र यासाँगुम्बा स्थानीय जनताले भित्र याउने गरेका छन् (श्रेष्ठ र जोशी, १९९६) । आजभोली व्यापारिक हिसाबले दोहन पनि हुने गरेको छ । ती वनस्पतिको घनत्व र संख्या एक स्थानबाट अर्को स्थानमा फरक पर्ने गर्दछ । जुन भौतिक अवस्था समुच्च वनस्पतिहरुको बनावटका साथै अन्य टिप्ने तरिका र खलल एवं भिडभाडमा भर पर्दछ । मानव प्रभावित क्षेत्रमा जडीबूटीसंग गाँसिएका भारपातको घनत्व एवं विविधता साह्रै न्यून रहन्छ ।

२.३.२ वन्यजन्तु:

यस आरक्षमा व्वाँसो, हिँउचितुवा, हाब्रे, चरीबाघ, व्वाँसो, चितुवा र कस्तुरी मृगलगायत सङ्कटापन्न संरक्षित र अन्य प्रजाति विचरित छन् । चितुवा, नाउर, भारल, लंङ्गर बाँदर, वनेल, हिमाली कालो भालु, घोरल, रतुवा लगायतका संरक्षित चरा प्रजाति यस आरक्षमा पाइन्छन् । ढोरपाटन शिकार आरक्षमा पाइने स्तनधारी प्रजातिको तेरिज (अनुसूची ३)मा छ । यस आरक्षमा डाँफे, चीर, मोनालगायतका संरक्षित चरा प्रजाति पाइन्छन् । आरक्षमा कूल १३७ प्रजातिका चराहरुरहेको अभिलेख गरिएको(इन्सकिप १९९८) छ । चरा प्रजातिको तेरिज (अनुसूची ४)मा छ ।

२.४ सामाजिक र साँस्कृतिक विशेषता

२.४.१ जनसंख्या

प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्रका ५,१९३ घरधुरीमा कूल जनसंख्या २४,४७८ रहेको अनुमान ढोरपाटन शिकार आरक्षको स्थलगत तथ्याङ्क, २०७३ को छ । आरक्षभित्रका ५३ वटा वस्तिमा कूल २९४५ घरधुरी छन् । मौसम परिवर्तनअनुसार आरक्षबाट अन्यत्र अस्थायी बसाई सराई गर्ने भएकोले आरक्षभित्र कति जनसंख्या छन भनि यकीन गर्न कठिनाइ छ । प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्रमा जनसंख्या वृद्धिको दर नेपालको अन्य भू-भागमा भन्दा बढी रहेको अनुमान गरिन्छ । विश्वकर्मा, नौथर, ठकुरी, ब्राह्मण, क्षत्री, थकाली, छत्त्याल र तिब्बती शरणार्थीहरुलगायतका जातजातिहरु ढोरपाटन क्षेत्रमा बसोबास गर्दछन् । विस्तृत जनसंख्या, जातजाति र घरधुरी संख्याहरु यस योजनाको प्रस्तावित मध्यवर्ती महलमा उल्लेख गरिएको छ ।

२.४.२ व्यापार

ढोरपाटन शिकार आरक्ष र प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्रका बस्तीहरुमा बसोबास गर्ने जनताहरु औषधिजन्य वनस्पति, परम्पारगत ऊनिका उत्पादनहरु र भेडा/बाखाका उत्पादन बेचबिखनमा अभ्यस्त छन् । यस आरक्षको रन्मामडकोट क्षेत्रबाट ठूलो मात्रामा जडिबूटी निकासी हुन्छ । त्यसैगरी मासुको लागि भेडा/बाखा नजिकको बजारमा बिक्री गरिन्छ । तिब्बतसंग जिन्सी साटासाटको व्यापारले स्थानीय अर्थतन्त्रमा प्रधानता पाएको छ । आरक्षमा बसोबास गर्ने स्थानीय तिब्बतीहरु तल्लो भेगबाट गेडागुडीलगायतका खाद्यान्न खरिद गर्ने र त्यसको लागि नून, उन, भोडा/बाखा बेच्ने गर्दछन् । गहुँ, मकै र अन्य अन्नलगायतका खाद्यान्नहरु दक्षिणी भेगबाट ल्याउने गर्दछन् । तिनीहरु पटक पटक व्यापारको लागि तिब्बत जाने गर्दछन् जहाँ तिनीहरु घोडा/खच्चर दिएर नून जस्ता खाद्य पदार्थ खरिद गर्दछन् । हिजो आज तिब्बतमा उपभोग्य वस्तुको भाउ वृद्धि र ढोरपाटनका तल्लो भेगमा भाउ घटेका कारण यस्तो प्रणाली हराउँदै गएको पाइन्छ ।

२.४.३ कृषि

स्थानीय निर्वाहमुखी अर्थतन्त्र खासगरी कृषि र पशुपालनमा भर पर्दछ । यहाँका भण्डै ९०% घर धुरीहरु प्रत्यक्ष वा परोक्षरूपमा कृषि र पशुपालनमा संलग्न छन् । उनीहरुको कृषि उत्पादनबाट वर्षमा ३ देखि ६ महिनाशम्म मात्र खान पुग्छ । ढोरपाटन शिकार आरक्ष क्षेत्रको धेरैजसो जमिनहरु चिसो सुख्खा भिरालो हिमाली भू-भाग रहेकोले कृषियोग्य जग्गा ज्यादै सीमित छ । आरक्षको दक्षिणी सीमामा अवस्थित गाउँपालिकाले केही मात्रमा गेडागुडी उत्पादन हुन्छ । ढोरपाटन उपत्यकामा अवस्थित केही भिरालो पाखा नै बाली उत्पादन गर्ने जमिन हुन जहाँ घुम्ती ढाँचामा बाली उत्पादन गरिन्छ । (i) पहिलो बैशाखदेखि भाद्रसम्म आलु (ii) दोश्रो बैशाख-जेष्ठदेखि आश्विन-कार्तिकसम्म जौ (iii) तेस्रो चैत्र-बैशाखदेखि आश्विन-कार्तिकसम्म गहुँ (iv) चौथो बैशाखदेखि भाद्रसम्म पुनः आलु खेती गरिन्छ । सिंचाइको सुविधा ज्यादै सीमित भएकोले धेरैजसो जमिन वर्षाद्वारा सिंचित हुन्छ । यस क्षेत्रको उत्पादकत्व ज्यादै न्यून छ (शेरचन एण्ड अल, १९९०) ।

२.४.४ पशुपालन

नेपालको उच्च पर्वतीय भू-भागको निर्वाहमुखी कृषि व्यवसायको मुख्य अङ्ग पशुपालन आय आर्जनको मुख्य स्रोत हो । आरक्ष र यसको प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्रका वस्तिहरुको ५१९३ घरधुरीमा कूल १४५४७ गाई/गोरु/भैंसी र ५६,३५० भेडा/बाखा रहेको अभिलेख गरिएको छ (ढोरपाटन शिकार आरक्ष क्षेत्रगत

तथ्याङ्क २०७३) । जहाँसम्म गर्मियाममा आरक्ष क्षेत्रमा चरिचरन गर्ने घरपालुवा पशु संख्या निकै बढी हुन सक्छ, किनभने टाढा टाढाबाट पनि ढोरपाटन शिकार आरक्षभित्र चरिचरनको लागि घरपालुवा पशु ल्याइन्छ । सरदर घरपालुवा चौपाय संख्या प्रति घरधुरी २.७७ गाई/गोरु ११.५२ भेडा/बाखा, ०.५० भैंसी/राँगा र ०.२४ घोडा/खच्चर रहेको छ (ढोरपाटन शिकार आरक्ष स्थलगत सर्वेक्षण, २०६६) ।

स्थानीय जनताले परम्परादेखि नै ढोरपाटनलाई चरन क्षेत्रको रूपमा प्रयोग गर्दै आएका थिए । ८०,००० देखि १००००० को संख्यामा चौपाया चरनको लागि ढोरपाटन शिकार आरक्षभित्र प्रवेश गर्ने अनुमान गरिएको छ । ती चौपायाहरू रोल्पा, रुकुम, गुल्मीलगायतका वरिपरिका जिल्लाहरूबाट ल्याइन्छ । ती जनावहरुलाई गर्मियाममा उच्च उचाइका चरनक्षेत्रमा लगिन्छ । धेरै मानिसहरूले अत्यधिक संख्यामा घर पालुवा जनावर खास गरी भेडा/बाखासंग चरीचरनमा नै आफ्नो जीवनकालको समय बिताउँछन् ।

२.४.५ संस्कृति तथा रीतिरिवाज प्रणालीहरू

यस आरक्ष क्षेत्रको वरिपरीको क्षेत्रमा जातिय एवं सांस्कृतिक समुदायमा अत्यधिक विविधता पाइन्छ । उच्च भू-भागमा पशु-व्यवसाय मुख्य पेशा भएकोले पूर्णरूपमा प्राकृतिक स्रोतमा भर पर्दछ । चरिचरन गर्ने समुदाय लामो समयदेखि यस क्षेत्रमा बस्दै आएका छन् र दीगोरूपमा आफ्नो वातावरणलाई रूपान्तरण गर्दै आएका छन् । यो क्षेत्रमा दशौं शताब्दीदेखि नै यसरी भू-उपयोग गर्दै आएको ऐतिहासिक अभिलेखबाट देखिन्छ । परम्परादेखि नै गाउँलेहरूले उच्च भू-भागमा अवस्थित चरन क्षेत्रमा आफ्ना चौपाया चराउने हक अधिकार कायम गर्दै आएका छन् । उच्च उचाइका (३५००-५००० मि.) धेरै चरन भूमिहरू आरक्षभरि नै छरिएर रहेकाछन् (राई र थापा , २०५०) ।

अध्याय ३

वित्तगत व्यवस्थापन र वर्तमान व्यवस्थापनका अभ्यासहरू

३.१ संरक्षण इतिहास

तत्कालीन श्री ५ को सरकार/संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय विकास कार्यक्रमले सन् १९७२ मा नेपाल अधिराज्य भित्र विभिन्न शिकार आरक्षहरू स्थापना गर्न राष्ट्रिय निकुञ्ज र वन्यजन्तु संरक्षण आयोजना सञ्चालन गरेको थियो । सो आयोजनाले ढोरपाटन शिकार आरक्ष स्थापना गर्ने प्रयत्न गर्‍यो । विश्व कृषि खाद्य संगठनले खटाएको परामर्शदाता वन्यजीवविज्ञ पेर वेगीले सन् १९७४ मा नेपालको ढोरपाटनलगायतका शिकार आरक्षहरू स्थापनाका सम्भाव्यताहरू पहिचान गर्न सर्वेक्षण गरे । सर्वेक्षणले हासिल गरेको उपलब्धि र सुझावहरूका आधारमा तत्कालीन श्री ५ को सरकारले ढोरपाटन शिकार आरक्ष स्थापना गर्ने निर्णय गर्‍यो । वि.स.२०३९ चैत्रमा आरक्ष स्थापनार्थ गठित सम्भाव्यता अध्ययनले आफ्नो काम शुरु गर्‍यो । बागलुङ जिल्लाको परम्पारगत उच्च पर्वतीय चरनक्षेत्र रहेको ढोरपाटन उपत्यकामा आरक्ष मुख्यालय स्थापनार्थ स्थान छनोट गर्‍यो । त्यसै वखतमा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागले रेन्जर दुर्गाप्रसाद पौडेललाई कार्यलय प्रमुखको हैसियतमा ढोरपाटनमा कार्यलय स्थापना गर्न खटायो । कार्यलय भवनहरू, कर्मचारी आवासहरू र सुरक्षा चौकीहरू निर्माण कार्य तुरुन्त शुरु भयो । वि.स.२०४४ वैशाख १४ गते बागलुङ, म्याग्दी र रुकुम जिल्लाका आंशिक भू-भागहरूलाई समावेश गरी १३२५ वर्ग कि.मि. क्षेत्रफलको आरक्ष घोषणाको सीमानाहरू उल्लेख गरी नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित भयो (अनुसूची १) । वि.स.२०३० मा ढोरपाटन शिकार आरक्ष र अरु क्षेत्रमा शिकार व्यवस्थापनको लागि राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण नियमावली जारी भयो (वेगी,१९७६ र विल्सन, १९८१) । राजनैतिक विद्रोहका कारण ढोरपाटन शिकार आरक्षमा नियमित नाउर शिकार कार्य रोकियो र वि.स.२०५८ देखि २०६३ सम्म आरक्ष कार्यलय ढोरपाटनबाट बागलुङ सारेर कार्यलयको कार्य सञ्चालन गरियो ।

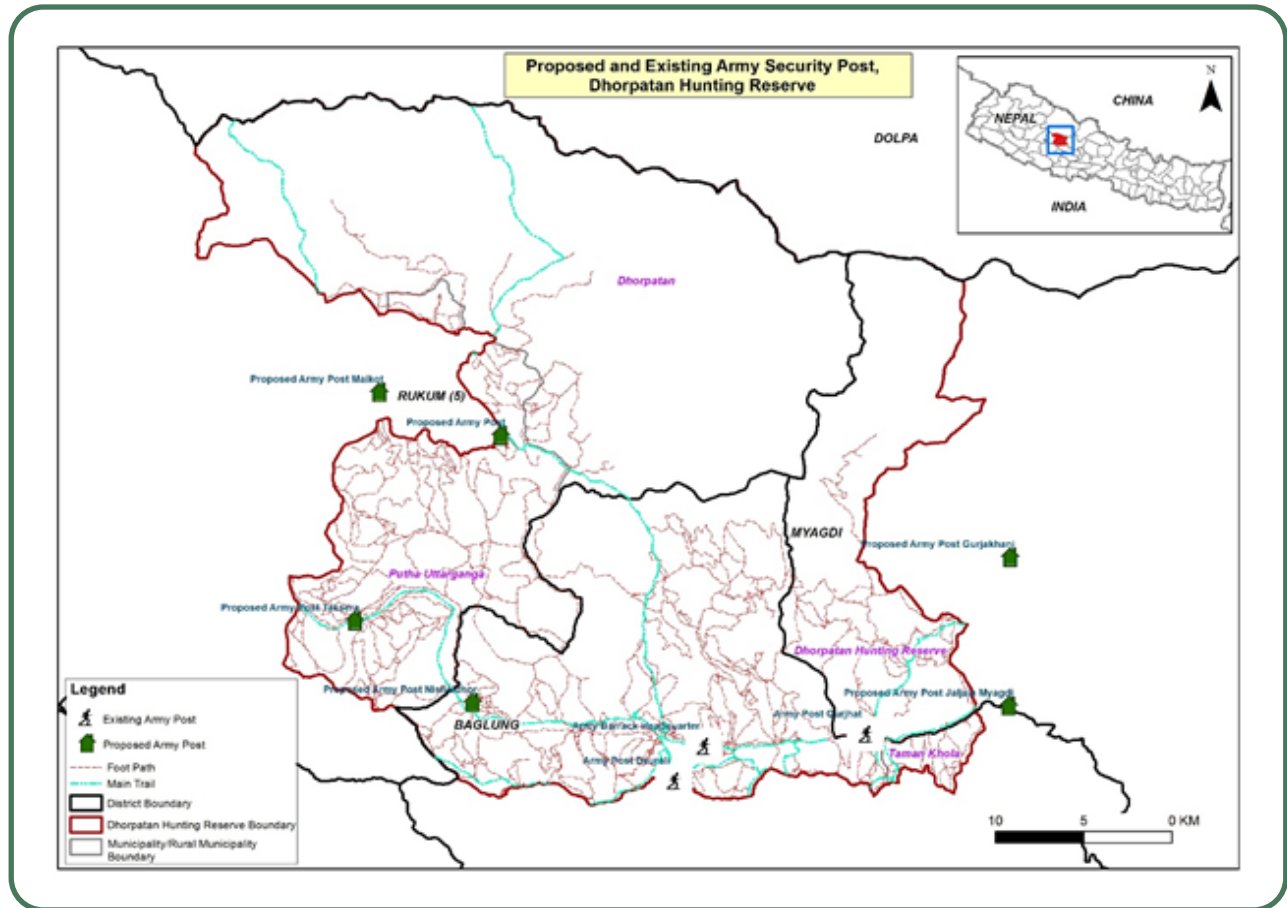
तालिका २: ढोरपाटन शिकार आरक्षको सन्दर्भमा भएका मुख्य कार्य र घटनासम्बन्धी समयरेखा

वर्ष	मुख्य घटना/क्रियाकलापहरू
सन् १९६०	तिब्बतीहरू प्रारम्भमा शरणार्थीको रूपमा डोल्पा आए । तीमध्ये केही ढोरपाटन आइ बसे ।
सन् १९७३	पहिलो आखेटोपहार शिकारीहरूले ढोरपाटन शिकार आरक्षको वासैं क्षेत्रमा भ्रमण ।
सन् १९७४ र ७६	नाउर शिकारको लागि उपयुक्तताको बारेमा पेर वेगीले सन् १९७६ मा परीक्षण गरे ।
सन् १९८३	शिकार आरक्षको स्थापना
सन् १९८७	अप्रिल १९८७ मा ढोरपाटन शिकार आरक्ष घोषणाको सूचना नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित ।
सन् १९९०	सन् १९९० मा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागका श्याम बजिमयसमेतको टोलीले ढोरपाटन शिकार आरक्षको एकमुष्ठ सर्वेक्षण तथा मूल्याङ्कन
सन १९९६-९८	राजनैतिक विद्रोहको कारण ढोरपाटन शिकार आरक्षमा नियमित नाउर शिकार रोकावट ।
सन २०००	ढोरपाटन शिकार आरक्षमा उत्तरी पर्वतीय संरक्षण आयोजना विस्तार
सन २००१	राजनैतिक विद्रोहका कारण ढोरपाटन शिकार आरक्षको कार्यलयको काम कारवाही बागलुङमा स्थानान्तरण ।

सन २००७	ढोरपाटन शिकार आरक्ष कार्यालयबाट नाउर र भारल गणना
सन २०११	ढोरपाटन शिकार आरक्ष कार्यालय आवधिक रुपमा नाउर र भारलको गणना गरि शिकार कोटा निर्धारण ।
सन २०१६	ढोरपाटन शिकार आरक्ष कार्यालयबाट नाउर संख्या गणना गरि आखेटोपहार शिकार कोटा निर्धारण ।
सन २०१६	ढोरपाटन शिकार आरक्ष सुरक्षार्थ नेपाली सेनाको एउटा गुल्म तैनाथ ।
सन २०१७	ढोरपाटन शिकार आरक्षले भारल संख्या गणना पश्चात राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागबाट आखेटोपहार शिकार कोटा निर्धारण ।

३.२ आरक्ष सुरक्षा

नाउर र भारलको आखेटोपहार शिकारको लागि घोषित ढोरपाटन शिकार आरक्षमा सुरुमा आरक्ष सुरक्षार्थ नेपाली सेनाको तैनाथ भएको थिएन । आरक्षमा हुने चोरी शिकार र अतिक्रमण जैविक विविधता संरक्षणमा बढेको चुनौतिलाई हृदयङ्गम गरी, आरक्ष सुरक्षार्थ नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को ३ फाल्गुण २०७२ को निर्णयले, ३० वैशाख २०७३ देखि २२० जना क्षमताको नेपाली सेनाको गुल्म तैनाथ गरिएको छ । हाल हनुमानध्वज गुल्मले आरक्ष सुरक्षार्थ जिम्मेवारी लिएको छ । आरक्ष सुरक्षार्थ नेपाली सेनाले नियमित गस्ति-लगायत संरक्षण र अवैध कार्य नियन्त्रण क्रियाकलापहरु सञ्चालन गरेको छ । नेपाली सेनाले स्वास्थ्य शिविर सञ्चालन, सरसफाई, खेलकुद प्रतियोगितामा युवा परिचालनलगायत विविध सामाजिक सेवाका कार्यहरु पनि सञ्चालन गरेको छ । आरक्ष मुख्य प्रवेश नाका देउरालीमा सुरक्षा चौकी निर्माण भईरहेको छ । आरक्षको संरक्षण सरोकारलाई दृष्टिगत गर्दै आवश्यकताअनुसार अन्य स्थानमा पनि सुरक्षा प्रवन्ध विस्तार गरिनेछ । हालसम्म स्थापना भएका र प्रस्तावित सुरक्षा चौकीहरुको विस्तृत विवरण (अनुसूची.५) मा छ ।

नक्शा ४: ढोरपाटन शिकार आरक्षको सुरक्षाका लागि मौजुदा तथा प्रस्तावित सुरक्षा पोष्टहरु

३.३ वासस्थान व्यवस्थापन

वासस्थान व्यवस्थापन कार्यलाई मूर्तरूप दिन घाँसे मैदानहरु र सिमसार क्षेत्रहरुको व्यवस्थापन अभ्यास अघि बढाई विविध उपयुक्त भू-स्तरमा वासस्थानका टुक्राहरुलाई जोडी साना भू-परिधि स्तर कायम गरिनेछ । ढोरपाटन शिकार आरक्षमा वासस्थान व्यवस्थापनको केन्द्रबिन्दुमा चरन क्षेत्रमा अति चरिचरन र जथाभावि वन पैदावार सङ्कलन जस्ता मानवीय क्रियाकलापलाई न्यूनीकरण गर्ने कार्य समावेश गरि एको छ । गर्मीयाममा घरपालुवा चौपायाबाट अति चरिचरन हुँदा घाँसे मैदानलाई प्रतिकूल असर पाउँछ भने वन्यजन्तुको वासस्थान बिग्रनुको साथै भू-क्षय र पैहोले तीब्रता पाउँछ । वन ढँढेलो वन्यजन्तुको वासस्थानको लागि अर्को भय हो । पटक पटक दुर्घटनाको रूपमा हुने आगलागिले हरेक वर्ष वन्यजन्तुको वासस्थान विनाश गरिरहेको छ ।

३.४ चोरी शिकार प्रतिरोध र अन्य गैर कानूनी क्रियाकलापहरु

वन्यजन्तुको चोरी शिकार, गैर कानूनी काठ कटान, अतिक्रमण र गैह्र काष्ठ वन पैदावारलगायतका प्राकृतिक स्रोत सङ्कलन जस्ता अन्य गैर कानूनी क्रियाकलापहरु ढोरपाटन शिकार आरक्ष व्यवस्थापनका अति पिरोल्ने सवालहरु हुन । वन्यजन्तु प्रजातिको चोरी शिकार र गैर कानूनी रूपमा तिनीहरुको अङ्ग प्रत्यङ्गको व्यापार नियन्त्रणको लागि यस भेगमा सम्भावित वन्यजन्तु अपराधका घटनाको भरपर्दो सूचना प्राप्त गर्न सूचकहरुको संजालको आवश्यकता पर्दछ । सुरक्षा चौकीको विस्तार पश्चात नेपाली सेनाको तैनाथीका साथै स्थानीय समुदायहरुको लगातारको संलग्नताले संरक्षण कार्य अरु धेरै प्रभावकारी बन्नेछ ।

३.५ पर्यटन र विवेचन

ढोरपाटन शिकार आरक्ष प्रथमतः साहसिक र रमाइलो शिकारको लागि स्थापना भए पनि पैदल यात्राको लागि पनि प्रबल संभावना रहेको गन्तव्य हो । अति दुर्गम, नाजुक पूर्वाधार, पर्यटन मार्गको कमिका साथै नाजुक अवस्थाको यातायात तथा बसोबास व्यवस्थाको कारण पर्यटकहरूले यस आरक्षमा साह्रै न्यून रूपमा भ्रमण गर्ने गरेका छन् । जाहाँसम्म तत्कालीन श्री ५ को सरकारले मे, १९८९ मा डोल्पाको दक्षिणी क्षेत्र अक्टोबर, १९९८ मा शे-फोक्सुण्डो राष्ट्रिय निकुञ्जको उत्तरी भेगसम्म ढोरपाटन हुँदै विदेशी पर्यटकहरूले पदयात्रा गर्न पाउने गरी खुला गरेपछि पर्या-पर्यटन क्रमशः वृद्धि हुँदै गईरहेको छ । जब सरकारले भित्री डोल्पाको हिमालपारिको क्षेत्रमा विदेशी पर्यटकहरूको लागि खुला गर्‍यो तत् पश्चात पैदल यात्रा सञ्चालनको लागि अनुमति प्राप्त संघ सस्थाले निकायहरूले ढोरपाटन शिकार आरक्ष हुँदै डोल्पाको साहसिक पैदल यात्रा सञ्चालन गर्न थाले । पर्यटनको थप प्रवर्द्धनका लागि यातायात र संचारका साधनहरू, क्याम्प गर्ने स्थानहरू, लजहरू र थप पैदल मार्ग जस्ता पूर्वाधारको विकास गर्नु पर्छ ।

३.६ अनुसन्धान र अनुगमन

संरक्षित क्षेत्र व्यवस्थापनको लागि अनुसन्धान र अनुगमन अत्यावश्यक कार्यहरू हुन । जाहाँसम्म ढोरपाटन शिकार आरक्ष यस्तो संरक्षित क्षेत्र हो न्यूनमात्रामा जैविक विविधता अनुसन्धानका कार्य भएका छन् । आरक्ष कार्यालयले आखेटोपहार शिकार प्रजातिको आवधिक अनुगमन गर्ने गरेको छ । केही वर्षयता विद्यार्थी र प्राज्ञहरूको अनुसन्धान गर्ने चाख बढ्दै गएकोले विश्वविद्यालयका अनुसन्धानकर्ताहरूको भ्रमण बढ्न थालेको पाइन्छ । आजभोली हिउँचितुवा, हाब्रे, कस्तुरी मृग तथा वनस्पति एवं अन्य मध्यदेखि उच्चउचाईका पारि-स्थितिकीय प्रणालीहरू र तिनको बनावटहरूमा जलवायू परिवर्तनको प्रभाव जस्ता विषयहरूलाई मुख्यतया केन्द्रमा राखी अनुसन्धान कार्य बढेका छन् । विगतका अनुसन्धान अध्ययनको तेरिजमा (अनुसूची ६) छ । विद्रोहीले विद्रोहताका आरक्ष कार्यालयमा आक्रमण गरेका कारण धेरैजसो विगतका अनुसन्धान प्रतिवेदनहरू नाश हुन पुगे ।

३.७ मानव वन्यजन्तु द्वन्द्व

आरक्ष र यसको प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्रमा मानव वन्यजन्तु द्वन्द्व साभ्ना सवाल हुन् । जाहाँसम्म प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्रमा वन्यजन्तुबाट भएको क्षतिको बारेमा केही प्रतिवेदन अभिलेख भएका छन् । आरक्षमा बनेलले बालीनाली नष्ट गर्ने समस्या व्यवस्थापनको लागि गम्भीर सवालका रूपमा खडा भएको छ । प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्रमा चितुवाले घरपालुवा चौपाया मारेको गुनाशो अक्सर सुनिने गरेको आरक्ष कार्यालयको अभिलेखबाट देखिन्छ । त्यसै गरेर बदलाको रूपमा स्थानीय जनसमुदायले वन्यजन्तु मारेको तथ्यहरू पनि आरक्ष कार्यालयमा अभिलेख भएका छन् । आजकल स्थानीय जनतासंग सौहार्दपूर्ण सम्बन्ध कायम राख्न मानव वन्यजन्तु द्वन्द्व निकै टाउको दुखाईको विषय बनेकोले संरक्षणमा जनसहभागिता जुटाउने कार्यमा प्रतिकूल असर पुगेको छ ।

३.८ प्रशासन र संगठन

ढोरपाटन शिकार आरक्षको मुख्यालय ढोरपाटनमा आरक्ष प्रशासन र व्यवस्थापनको लागि राजपत्राङ्कित द्वितीय श्रेणीको प्रमुख संरक्षण अधिकृतको दरबन्दी रहेको छ । सांगठनिक स्वरूप र कर्मचारी व्यवस्थाको

बारेमा (अनुसूची ७ र ८) मा छ । प्रभावकारी संरचना र व्यवस्थापन निश्चित रूपमा कायम गर्नको लागि आरक्ष मुख्यालय र सुरक्षा चौकीहरु धेरैजसो दक्षिणी भागमा स्थापना गरिएका छन् । ती भागहरुमा नै मानव बस्तिको बाहुल्यता छ । भर्खरै भएको राज्य पुनसंरचनातर्फ स्थान दिंदा, प्रशासनिक र सांगठनिक संरचनामा केही हेरफेर गरी स्थानीय निकाय र तहहरुसंगको समन्वयलाई सहज बनाउनु पर्ने देखिन्छ ।

३.९ विगतका व्यवस्थापन कार्यक्रमहरुबाट हासिल भएका उपलब्धिहरु

आजसम्म ढोरपाटन शिकार आरक्षमा व्यवस्थापन योजना नहुँदा वार्षिक कार्यक्रमहरु आवश्यकता पहिचानका आधारमा तयार गरी राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागमा प्रस्तुत गरिन्थ्यो । विभागले कार्यक्रम स्वीकृत गरेर कार्यक्रमअनुसार बजेट विनियोजन गरेको आधारमा वार्षिक कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरिन्थ्यो । स्वीकृत बजेटबमोजिम विगत ५ वर्षमा सञ्चालन भएका कार्यक्रमहरु र बजेट निम्न तालिका ३ मा दिइएको छ ।

तालिका ३: ढोरपाटन शिकार आरक्षमा विगत ५ आर्थिक वर्षहरुमा भएको खर्च (रु.हजारमा)

क्र.स.	विवरण	आ.व. ०६९/७०	आ.व. ०७०/७१	आ.व. ०७१/७२	आ.व. ०७२/७३	आ.व. ०७३/७४
१	पूँजीगत खर्च	२५१९	१८००	२७१०	४४०८	५८५८
२	संरक्षण कार्यक्रम	४३२५	३७१५	३७८९	४३०५	४३२५
२.१	संरक्षण शिक्षा	५००	५००	५००	५००	५००
२.२	वासस्थान व्यवस्थापन	५७५	५७५	५७५	५७५	५७५
२.३	प्रजाति संरक्षण र अनुगमन	२००	२००	२००	२००	२००
२.४	चोरी शिकार प्रतिरोध कार्य	३५०	३५०	३५०	३५०	३५०
२.५	प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्र र अन्य	८००	८००	८००	८००	८००
२.६	सार्वजनिक सम्पदाको जीर्णोद्धार	१९००	१२९०	१३६४	१८८०	१९००
	जम्मा	६८४४	५५१५	६४९९	८७१३	१०१८३
	उपभोग/कार्य सञ्चालन खर्च	७२९२	१११२३	११५९२	११७७६	२७२२१
	कूल बजेट	१४१३६	१६६३८	१८०९१	२०४८९	३७४०४

३.१० ढोरपाटन शिकार आरक्षको सबल पक्ष, कमजोर पक्ष, अवसर र भयहरु विश्लेषण

सबल पक्ष:

- ✓ नाउर भारल आखेटोपहार शिकारको लागि सु-परिचित आरक्ष ।
- ✓ जातिय तथा सांस्कृतिक विविधता ।
- ✓ आरक्षको सबलिकृत संगठन स्वरूप ।
- ✓ यार्सा-गुम्वालगायत गैर काष्ठ वन पैदावार व्यवस्थापन र राजश्व सङ्कलन ।

कमजोर पक्ष

- ✓ आरक्ष व्यवस्थापन र पर्यटन प्रवर्द्धनको लागि अपर्याप्त आधारभूत पूर्वाधार ।
- ✓ बहदो मानव तथा घरपालुवा चौपाया संख्या र स्थानीय समुदायहरूको आरक्षको प्राकृतिक स्रोतमा निर्भरता ।
- ✓ शिकार हुने वन्यजन्तुको संख्यात्मक र आखेटोपहार शिकारको असरहरूबारे अपर्याप्त ज्ञान ।
- ✓ आरक्षको दुर्गम कार्यक्षेत्रका कर्मचारीहरूको लागि अपर्याप्त सुविधाहरू ।

अवसरहरू:

- ✓ आखेटोपहार शिकार र पर्यटनमार्फत प्राप्त राजश्वबाट सामुदायिक विकासमा टेवा पुऱ्याउने प्रबल सम्भावना ।
- ✓ अनुपम प्राकृतिक सौन्दर्य र भू-दृष्य, सङ्कटापन्न वनस्पति र वन्यजन्तु माथिल्लो डोल्याको पदमार्ग र स्थानीय संस्कृतिको कारणले घरेलु र अन्तराष्ट्रिय पर्यटन प्रवर्द्धनको प्रबल सम्भावना ।
- ✓ पर्वतीय साइकल यात्रा, घोडचढी र अन्य लगायतका साहसिक पर्यटनको सम्भावना ।
- ✓ आरक्ष र यसको प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन र सामुदायिक विकासको लागि आखेटोपहार शिकार समूहहरूबाट अतिरिक्त रकम प्राप्त हुन सक्ने ।
- ✓ आखेटोपहार शिकारको स्तरोन्नतिबाट राजश्व वृद्धि र स्थानीय जनताको आय प्राप्त हुने ।
- ✓ पर्या-पर्यटनको माध्यमबाट स्थानीय जनताको जीवनयापनमा विविधता आई आरक्षमा पर्ने चाप घट्ने ।
- ✓ प्राज्ञिक संस्थाहरूसंगको सहकार्यको माध्यमबाट अनुसन्धान अवसरहरू विस्तार हुने ।
- ✓ जीवनयापन विविधीकरणको लागि दीगो गैर काष्ठ वन पैदावार व्यवस्थापनको लागि स्थानीय जनताको सहभागिता ।

भयहरू:

- ✓ अति चरिचरनले गर्दा आरक्षको प्राकृतिक स्रोतमा मानवीय चापमा वृद्धि ।
- ✓ वन डँढेलोहरू, वन जंगल र चरन क्षेत्रको अतिक्रमण ।
- ✓ उत्तरगंगा जलविद्युत आयोजना र जैविक विविधताको संभावित क्षति ।
- ✓ वन्यजन्तुबाट बाली नष्ट र बहदो मानव वन्यजन्तु द्वन्द्व ।
- ✓ बहदो चोरी शिकार र प्रतिशोधमा वन्यजन्तु मार्ने कार्य ।
- ✓ स्थानीय जनताहरूको सीमित जीवनयापनको विकल्पका कारण परम्परागत रूपमा स्रोतमा निर्भरता ।
- ✓ पूर्वाधार विकास कार्यले वासस्थान क्षयीकरण र खण्डीकरणतर्फ उन्मुख हुने ।
- ✓ जलविद्युतको लागि ढोरपाटन शिकार आरक्ष उपत्यकामा प्रस्तावित बाँध निर्माणले वासस्थान र स्थानीय समुदायलाई क्षति हुनसक्ने ।

३.११ भौतिक पूर्वाधारहरू

आरक्ष क्षेत्रमा हाल ६ वटा इलाका चौकीहरू र मुख्यालयमा गरी जम्मा १६ वटा भवनहरू छन् । प्रायजसो भवनहरू ढुङ्गा माटो जस्ता स्थानीय पदार्थबाट बनेका छन् भने छानामा टिनको प्रयोग गरी गाह्रो तथा भूडमा सिमेन्ट प्लाष्टर गरिएको छ । द्वन्द्वको समयमा भत्केका र मर्मत संभारको लागि पर्याप्त स्रोतको कारण झण्डै ७५% घरहरू जीर्ण अवस्थामा छन् । तिनीहरूमध्ये मझकोट इलाका चौकीलाई २०५७ सालमा बम प्रहार गरेर भत्काइएको थियो । अन्य भवनहरू विद्रोह ताका २०५८ सालमा आंशिक रूपमा भत्काइएको थियो । अन्ततः असुरक्षाका कारण २०५८ देखि २०६३ सम्म ढोरपाटन शिकार आरक्ष कार्यालय बागलुङमा स्थानान्तरण गरियो । भवनहरूलगायत क्षति भएका पूर्वाधारहरूको विस्तृत विवरण (अनुसूची ९) मा छ । यहाँको पूलहरू, क्याम्प गर्ने स्थानहरू र पदमार्गहरू जस्ता अन्य पूर्वाधारहरूको अवस्था नाजुक छ ।

३.१२ विद्यमान नीतिहरू

नेपालमा वन्यजन्तु संरक्षण र संरक्षित क्षेत्र व्यवस्थापनलाई बाटो देखाउने कानूनी आधार राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ र सोअन्तर्गतका नियमावली हुन् । उक्त ऐन कार्यान्वयनको लागि आवश्यक नियमावलीहरू र निर्देशिकाहरू बनेका छन् । नेपालमा संरक्षित क्षेत्र व्यवस्थापनको लागि पथ प्रदर्शन गर्ने वातावरण र जैविक विविधता संरक्षण ऐनहरू र नियमावली, रणनीतिहरू तर्जुमा भएर कार्यान्वयनमा छन् । ढोरपाटन शिकार आरक्ष व्यवस्थापनको लागि आकर्षित हुने केही मुख्य नीतिहरू र तिनका मुख्य प्रावधानहरू निम्नअनुसार छन् (तालिका ४) ।

तालिका ४: ढोरपाटन शिकार आरक्ष व्यवस्थापनको लागि आकर्षित हुने मुख्य नीतिहरू एवं कानूनहरू

मुख्य नीतिहरू	महत्वपूर्ण प्रावधानहरू
राष्ट्रिय सिमसार नीति, २०६९	<ul style="list-style-type: none"> संरक्षित क्षेत्रमा रहेका सिमसारहरू नेपालका मुख्य सिमसार हुन भनि पहिचान गरेको छ । सिमसारको बुद्धिमतापूर्वक प्रयोग र संरक्षणमा जोड दिएको छ । संरक्षित क्षेत्रहरू र प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्रहरूमा अवस्थित सिमसार-हरूको बारेमा नियमित अध्ययनको लागि जोड दिएको छ ।
नेपाल जैविक विविधता रणनीति र कार्य योजना २०१४-२०२०	<ul style="list-style-type: none"> जैविक विविधता संरक्षणको लागि संरक्षित क्षेत्रलाई मुख्य क्षेत्रगत रणनीतिको रूपमा पहिचान गरेको । संरक्षित क्षेत्रलाई अनुसन्धान र तालीम केन्द्रको रूपमा विकास गरी स्थानीय समुदाय र कर्मचारीको क्षमता अभिवृद्धिमा जोड दिएको छ । जैविक विविधताको पारिस्थितिकीय प्रणाली, प्रजाति र वंशाणुगत तहमा नियमित सूचीकृत गर्न जोड दिएको । प्रमुख प्रजातिको लागि प्रजाति संरक्षण कार्ययोजना बनाएर कार्यान्वयन गर्न जोड दिएको ।

<p>राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ र राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण नियमावली, २०३०</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा आरक्षहरुको घोषणा र व्यवस्थापन एवं मध्यवर्ती क्षेत्र तथा संरक्षण क्षेत्रको घोषणा र व्यवस्थापनको व्यवस्था । ● निकुञ्ज तथा आरक्षले गरेको वार्षिक आम्दानीको ३०%- ५०% रकम मध्यवर्ती क्षेत्रमा खर्च गर्न सक्ने व्यवस्था ।
<p>वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ र नियमावली, २०५४</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● निकुञ्ज तथा आरक्ष क्षेत्रमा कुनै विकास निर्माण कार्य गर्नु अघि विकासको सीमाअनुसार प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण वा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गर्नु पर्ने अनिवार्य व्यवस्था । ● कुनै पनि संरक्षण क्षेत्रको व्यवस्थापन योजना स्वीकृत गर्नु अघि प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण गर्नु पर्ने अनिवार्य व्यवस्था ।
<p>हिमाली राष्ट्रिय निकुञ्ज नियमावली, २०३६</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● भौगोलिक हिसाबले पर्वतीय संरक्षित क्षेत्रभित्र बसोबास गर्नेहरुका लागि परम्पराअनुसार प्राकृतिक स्रोत प्रयोग गर्न पाउने व्यवस्था ।
<p>वन्यजन्तुबाट हुने क्षतिको राहत सहयोग निर्देशिका, २०६९</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● वन्यजन्तुबाट संरक्षित क्षेत्र र राष्ट्रिय वनबाहेकका क्षेत्रमा भएको मानवीय क्षति, पशुधनको क्षति, घर/गोठ क्षति र खाद्यान्न बालीको क्षतिको लागि राहत दिने व्यवस्था ।
<p>वन नीति, २०७५</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● जैविक विविधतामा सहभागितामूलक संरक्षण र दिगो उपयोगमा जोड

भाग ख: प्रस्तावित व्यवस्थापन

अध्याय ४

दूरदृष्टि, लक्ष्य र उद्देश्यहरू

४.१ दूरदृष्टि

ढोरपाटन क्षेत्रको समृद्धिको लागि जैविक विविधताको संरक्षण एवं परिस्थितिकीय प्रणालीलाई अक्षुण्ण राख्नु ।

४.२ लक्ष्य

नियमित आखेटोपहार शिकार, पर्या-पर्यटन प्रवर्द्धन र दिगो रूपमा गैरकाष्ठ वन पैदावारको व्यवस्थापन र दिगो उपयोगमार्फत स्थानीय जनताको जीविकोपार्जन पद्धतिलाई सुधार्दै, जैविक विविधताको साथै संरक्षण एवं बढावा गर्दै अनुपम समाजिक संस्कृतिको जगेर्ना गर्नु ।

४.३ उद्देश्यहरू:

- ✓ बदलिंदो सामाजिक वातावरणीय सन्दर्भमा समस्त एवं सङ्कटापन्न वन्यजन्तु र तिनको वासस्थान संरक्षण गर्नु,
- ✓ नाउर र भ्रारलको स्वस्थ संख्या कायम राखी आखेटोपहार शिकार नियमित गर्नु,
- ✓ पर्या-पर्यटन र गैर काष्ठ वन पैदावार व्यवस्थापनको माध्यमबाट स्थानियको दिगो जीवनवृत्ति प्रवर्द्धन एवं सुधार्नु ,
- ✓ सहभागितामूलक जैविक विविधता संरक्षणको लागि समुदाय करारमा सुधार ल्याउनु र
- ✓ अनुसन्धान, समन्वय र सहकार्यको माध्यमबाट संस्थागत क्षमता सबलीकरण गर्नु ।

४.४ व्यवस्थापनका उद्देश्यहरू हासिल गर्न आइपर्ने मुख्य सवाल र चुनौतिहरू:

भविष्यमा आरक्षका अपेक्षित उपलब्धि हासिल गर्न आइपर्ने धेरै सवाल र चुनौतिहरू छन् । हरेक उद्देश्य हासिल गर्न आई पर्ने मुख्य मुख्य सवाल र चुनौतिहरू निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

सवालहरू:

- ✓ नाउर, भ्रारल, कस्तुरी मृग, हाब्रे, मोनाल र अन्य प्रजातिका वन्यजन्तुको अवैध शिकार र व्यापार,
- ✓ स्थानीय निर्माणको लागि अवैध काठ कटान एवं वयस्क रुखहरूबाट खोटो र दाउरा सङ्कलन,
- ✓ आरक्ष र यसको प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्रमा अनियमित अति चरिचरन,
- ✓ अनियन्त्रित वन डँढेलोबाट वन र चरन क्षेत्रको नोक्सानी,
- ✓ चितुवा र बनेल जस्ता वन्यजन्तुले घरपालुवा जनावर र बालीनाली नष्ट,
- ✓ औषधिजन्य र सुगन्धित वस्पतिको अनियमित दोहन,

- ✓ सुरक्षा चौकीजस्ता आरक्ष पूर्वाधारको अपर्याप्तता र मर्मत संभारको लागि सीमित बजेट,
- ✓ प्रतिकूल मौसमी अवस्थाको लागि कर्मचारीहरुलाई कार्यक्षेत्रमा आवश्यक आकस्मिक सुविधा, प्रोत्साहन र उपकरणको कमि,
- ✓ आरक्ष मुख्यालयमा राम्रो उपकरणसहितको आगन्तुक सूचना केन्द्रको कमि,
- ✓ स्थानीय एवं राष्ट्रिय स्तरमा सचेतना, संचार र पर्यटनसम्बन्धी जानकारीसहितको प्रकाशन तथा पुस्तिकाको अपर्याप्तता,
- ✓ बस्तीहरुबीच आन्तरिक सीमाङ्कन र आरक्षको पूरै सीमाना कायम नहुनु,
- ✓ सचेतना र संरक्षण सचेतना कार्यक्रमको अपर्याप्तता,
- ✓ प्राज्ञिक एवं अनुसन्धानसम्बन्धी संघ संस्थाहरुसंगको समन्वयको अपर्याप्तता र
- ✓ अनुसन्धान, तालीम र आरक्षमा कार्यरत कर्मचारीको लागि तालीमको कमि ।

चुनौतीहरु

- ✓ आरक्षको दुर्गम स्थानमा सीमित पहुँच,
- ✓ कर्मचारी आवागमनको लागि प्रतिकूल मौसमी अवस्था,
- ✓ प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्र घोषणा र योजनाको कमिले सामुदायिक विकासका कार्यक्रम गर्नमा कठिनाई,
- ✓ आरक्षभित्रको अतिक्रमणले वन्यजन्तुको वासस्थान विनाश,
- ✓ काठ, गैर काष्ठ वन पैदावार, ढुङ्गा, बालुवा, ग्राभेल आदि जस्ता प्राकृतिक स्रोतको अति दोहन,
- ✓ आरक्ष क्षेत्रभित्र मोटर बाटो र पदमार्गको निर्माणले वन्यजन्तुको वासस्थान खण्डीकरण र
- ✓ परम्परागत चरन र चरन क्षेत्र व्यवस्थापन क्षणिक अभ्यासतर्फ उन्मुख ।

अध्याय ५

व्यवस्थापन रणनीतिहरू

५.१ सीमानाहरू

५.१.१ कानूनी

ढोरपाटन शिकार आरक्षको चारकिल्ला निर्धारण भई नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरिएको (अनुसूची १) मा छ । नदीहरू, पर्वतीय धार र उच्च भौगोलिक स्वरूपले नै आरक्षको जमिनको सीमानाहरू निर्धारण भएको हो । तैपनि जोडिएका वन क्षेत्रहरू मुख्य प्रजातिका वासस्थान विस्तारको लागि महत्वपूर्ण रहेको र दीर्घकालीन रूपमा जैविक विविधता संरक्षणको लागि सामुदायिक सहभागिताको महत्वलाई महसुस गरी त्यस्ता महत्वपूर्ण वन क्षेत्र र मानव वस्तिहरूलाई यस व्यवस्थापन योजनाले सामुदायिक विकास क्षेत्रमा समावेश गर्ने परिकल्पना गरेको छ । आरक्षको वरिपरीको भू-भागका साथै आरक्षभित्र रहेका भूपरिवेष्ठित गाउँ/बस्तिलाई प्रस्तावित सामुदायिक विकास क्षेत्रमा समावेश गरी ढोरपाटन शिकार आरक्षको प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्र घोषणा कार्य अघि बढाइएको छ ।

५.१.२ प्रशासनिक

ढोरपाटन शिकार आरक्षको भित्रीक्षेत्रमा बागलुङ जिल्लाको ढोरपाटन नगरपालिका र तामान गाउँपालिका (साविक बोझा दोभान, बोवाङ्ग, अधिकारीचौर र निसि गा.वि.स.हरू) पूर्वी रुकुम जिल्लाको पुथा उत्तर-गंगा गाउँपालिका (साविक रुकुम जिल्लाको तकसेरा, माइकोट र हुकाम गा.वि.स.हरू) र म्याग्दी जिल्लाको धवलागिरि गाउँपालिका (साविक गुर्जाखानी र लुलाङ्ग खोरिया गा.वि.स.हरूको आंशिक भाग) पर्दछन् ।

५.२ क्षेत्र विभाजन

जैविक विविधता संरक्षणको लागि संरक्षित क्षेत्र व्यवस्थापनमा विभाजन एउटा महत्वपूर्ण विधि हो । द्वन्द्वात्मक अवस्था मिलाउन र वन्यजन्तुको वासस्थान हास हुन नदिन, वासस्थान संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्नको साथै संवेदनशील वातावरणमा प्रभावकारी ढङ्गले शिकार व्यवस्थापन गर्न निम्नानुसार क्षेत्र विभाजनको प्रस्ताव गरिएको छ :

५.२.१ परम्परागत उपभोग क्षेत्र

हिमाली राष्ट्रिय निकुञ्ज नियमावली, २०३६ ले स्थानीय समुदायका जनतालाई घरायसी प्रयोजनको लागि वन पैदावार सङ्कलन गर्न पाउने व्यवस्था गरेको छ । यो कानूनी व्यवस्थालाई दृष्टिगत गर्दै परम्परागत रूपमा वन पैदावारहरू प्रयोग गर्न पाउने सुविधा प्रदान गर्न र अन्य क्षेत्रको अतिक्रमण सीमित गर्न जोडिएका वन क्षेत्र सीमाङ्कन गर्ने ।

५.२.२ व्यवस्थापन सुविधा क्षेत्र

आरक्षभित्र कर्मचारी र सुरक्षाकर्मीको बसोबास र कार्यालय प्रयोजनको लागि पूर्वाधार विकास गरिएको सानो क्षेत्र हो । यो संरक्षण क्षेत्र व्यवस्थापनले ओगटेको व्यवस्थापन प्रयोजनका लागि समावेश गरिएको क्षेत्र हो ।

५.२.३ पर्यटन तथा आमोद प्रमोदको क्षेत्र

आमोद प्रमोदका लागि यस क्षेत्रमा मात्र सीमित गरिन्छ । वन्यजन्तु र यसको वासस्थानमा हुने खलललाई न्यूनीकरण गर्दै आरक्षको भित्री क्षेत्रमा पर्यटन प्रवर्द्धन नियमन गर्न र अरण्यपना अनुभव गरेर आगन्तुकहरुको सन्तुष्टी अभिवृद्धि गर्नु यो व्यवस्थापनको उद्देश्य हो । आखेटोपहार शिकार र क्याम्पिङ, पदमार्ग व्यवस्थापन जस्ता अन्य पर्यटकीय क्रियाकलापहरु यस क्षेत्रमा गरिन्छन् । गुम्बाहरु, मन्दिरहरु, धार्मिक स्थलहरु लगायत जोडिएका पद मार्गहरु र क्याम्प स्थलहरु यो क्षेत्रमा समावेश गरिएको छ ।

५.२.४ जैविक विविधता संरक्षण क्षेत्र

प्रचुरमात्रामा जैविक विविधता क्षेत्रको साथै वासस्थान संयोजनहरुलाई जैविक विविधता संरक्षण क्षेत्रमा श्रेणीबद्ध गर्न सकिन्छ । वन्यजन्तुको निम्ति दीगो वासस्थान प्रदान गर्नु र अनुसन्धान एवं विज्ञानमा आधारित व्यवस्थापन कार्य अघि बढाउनु यो क्षेत्रको मुख्य उद्देश्य हो ।

५.३ विषयगत योजनाहरु

आरक्ष संरक्षण, चोरी शिकार प्रतिरोध, वन्यजन्तुको स्वास्थ्य व्यवस्थापन, वासस्थान व्यवस्थापन, डँढेलो व्यवस्थापन, अतिक्रमण व्यवस्थापन जस्ता बृहत् विषयगत क्षेत्रहरु यसमा पर्दछन् ।

५.३.१ संरक्षण र जैविक विविधता व्यवस्थापन

५.३.१.१ आरक्ष संरक्षण

आरक्षको मुख्यालयमा रहने गरि हालै ढोरपाटन शिकार आरक्षमा नेपाली सेनाको एउटा गुल्म तैनाथ भएको छ । आरक्षभित्र बढ्दो अवैध चोरी शिकारका गतिविधि आरक्षमा खटिएका प्रशासनिक कर्मचारीशरुबाट नियन्त्रण गर्न कठिन भएपछि आरक्ष संरक्षणको लागि नेपाली सेना परिचालन गरिएको छ । सैनिक चौकीहरु अन्य रणनीतिक स्थानहरुमा विस्तार भएपछि आरक्षको सुरक्षा अवस्थामा सुधार आउनेछ । सुरक्षा प्रणालीको रणनीतिक सञ्जाल सृजनाको निम्ति सञ्चार र पूर्वाधार विकास प्राथमिक आवश्यकता हो ।

सवालहरु

- ✓ अवैध क्रियाकलाप नियन्त्रण गर्न स्थानीय जनतालाई प्रोत्साहनको कमि,
- ✓ आरक्षभित्रको स्रोतमा स्थानीय समुदायको बढी निर्भरता,
- ✓ ज्यादै कठिन भौगोलिक बनौट र प्रतिकूल वातावरणीय अवस्थाले गर्दा नियमित गस्ती र अनुगमन संभव नहुने,
- ✓ रणनीतिक स्थानहरुमा सुरक्षा चौकी भईनसक्नु,
- ✓ संचार पूर्वाधारहरुलगायत कार्य सञ्चालनको लागि उपयुक्त क्षेत्रगत उपलब्धता एवं सामग्री अपर्याप्तता,
- ✓ सुरक्षा इकाईबाट लामो दूरीको नियमित गस्ति हुन नसक्नु
- ✓ जैविक विविधता संरक्षणको लागि स्थानीय जनतासंग सचेतना र समन्वय अपर्याप्तता ।

रणनीतिहरू

- सामुदायिक करार
- पूर्वाधार विकास
- प्रविधि र सञ्चारमा सुधार

क्रियाकलापहरू

- ✓ मुख्यतया निशेलढोर, टकसेरा, रन्मा, दुले, जलजला, मडकोट, गुर्जाघाट र गुर्जाखानीमा हुने गरेको अवैध गतिविधिलाई निराकरण गर्न ढोरपाटन शिकार आरक्ष क्षेत्रमा रणनीतिक हिसाबले सुरक्षा चोकी हरूको विस्तार गर्ने,
- ✓ अवैध गतिविधि छैन भन्ने यकीन गर्न शिकार भईरहेको अवधिमा आरक्ष कर्मचारी र सुरक्षा टोलिले संयुक्त रुपमा शिकार ब्लकहरुमा आवधिक अनुगमन गर्ने ,
- ✓ सुरक्षा बललाई टेवा दिन समुदायमा आधारित चोरी शिकार प्रतिरोध इकाईहरु गठन गरी परिचालन गर्ने,
- ✓ पहुँचयोग्य क्षेत्रका प्रचुर जैविक विविधताका स्थानहरु र संवेदनशील क्षेत्रहरु तथा वरिपरी नियमित गस्ति गर्ने र गस्तिको समय एवं मार्ग बेला बेलामा परिवर्तन गर्ने ,
- ✓ अधिक उचाईका क्षेत्रमा कार्य सञ्चालनको लागि बन्दोवस्तीको उपकरण एवं सरसामान र सुविधा प्रदान गर्ने ,
- ✓ मुख्य प्रजाति र तिनको वासस्थान अनुगमनका लागि आधुनिक प्रविधि र उपकरणहरु प्रयोग गर्ने ।

५.३.१.२ चोरी शिकार प्रतिरोध र सुभ्रबुभ्र

सन्दर्भ

आरक्षमा नाउर, भारल, थार र घोरल शिकार हुने वन्यजन्तु प्रजाति हुन । यी प्रजाति मुख्यतया मासुको लागि मारिन्छन् । वन्यजन्तुको अंगप्रत्यङ्गको लागि मारिने प्रजातिमा कस्तुरी मृग, हिमाली कालो भालु र हाब्रे पर्दछन् । कस्तुरीको विना, भालुको पित्त थैली र हाब्रेको छालाका निम्ति मारिन्छ । गर्मीयाममा गोठालाहरुले तिनको घरपालुवा जनावर चरिचरनको लागि आरक्षको माथिल्लो भेगमा लैजान्छन् तब अवैध शिकार वृद्धि हुन्छ । चरिचरन गर्ने मौसमको अन्त पछि धेरै खोरहरु/जालहरु फेला पर्छन । त्यस्तै ढोरपाट शिकार आरक्षभित्र र वरिपरी प्रतिशोधपूर्ण वन्यजन्तु मार्ने कार्यलाई पनि उपेक्षा गर्न सकिंदैन । जहाँसम्म वर्तमान अवस्थामा आरक्षसंग अवैध शिकारको सूचना सङ्कलनको लागि सञ्जाल छैन । त्यसैले सञ्जालको विकास गरी तिनको क्षमता विकास एवं सवलीकरण पश्चात तिनीहरुलाई नियमित रुपमा सूचना सङ्कलनको लागि परिचालन गर्नु पर्छ ।

सवालहरू:

- ✓ सडक सञ्जालको विकासको साथै वरिपरीको क्षेत्रमा क्रमैसंग वन्यजन्तुको अङ्गको व्यापार वृद्धि भएको छ ।

- ✓ सुभुवुभु सञ्जालको कमि,
- ✓ समुदाय सञ्चालन संयन्त्र एवं समुदायमा आधारित चोरी शिकार प्रतिरोध कार्य नहुनु,
- ✓ वरिपरीका जिल्लाहरुका स्थानीय जनता, गैर सरकारी निकाय र सरकारी निकायहरुमा समन्वयको कमि,
- ✓ प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्रको संस्थागत विकास नहुँदा चोरी शिकार एवं वन्यजन्तुको अङ्गहरुको अवैध व्यापार नियन्त्रणको लागि संयन्त्र निर्माण हुन नसक्नु ।

रणनीतिहरु

- निग्रानीको लागि सामुदायिक करार
- क्षमता अभिवृद्धि
- स्थानीय समन्वय र साभेदारी

क्रियाकलापहरु:

- ✓ चोरी शिकार प्रतिरोध इकाई र सुभुवुभु सञ्जालको संस्थागत गर्ने,
- ✓ सुभुवुभु सञ्जालहरुको सबलीकरण गर्ने,
- ✓ शक्ति व्यक्तिको निरन्तर निगरानी गर्ने प्रक्रियाको सूत्रपात गर्ने,
- ✓ समुदायमा आधारित चोरी शिकार प्रतिरोध कार्यलाई संस्थागत गर्ने,
- ✓ आरक्षका कर्मचारी र सुरक्षा फौजलाई चोरी शिकार प्रतिरोध तालीम प्रदान गर्ने र
- ✓ इको क्लवहरु, विद्यार्थीहरु, स्थानीय उपभोक्ता समूह र स्थानीय क्लवहरुलाई चोरी शिकार र अन्य अवैध क्रियाकलाप विरुद्ध परिचालन गर्ने साथै आम जनसमुदायलाई वन्यजन्तुको चोरी शिकार बारे जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने ।

५.३.१.३ वन्यजन्तुको स्वास्थ्य व्यवस्थापन

सन्दर्भ

आरक्ष क्षेत्रमा गर्मीयाममा ८० हजार देखि १ लाख घरपालुवा चौपायहरु वरिपरीबाट प्रवेश गरी चरिचरन गर्ने गरेको अनुमान गरिएको । (ढोरपाटन शिकार आरक्ष प्रतिवेदन, २०६४) गर्मीयामभरि घरपालुवा जनावर र वन्यजन्तुले एउटै चरन क्षेत्र प्रयोग गर्छन । यसले निश्चय नै घरपालुवा जनावरहरुबाट रोग सार्ने जोखिम बढाउँछ । वन्यजन्तु भित्री क्षेत्रबाट बाहिर निस्कदा घरपालुवा जनावरसंग जम्काभेट हुन सक्छ । त्यतिखेर वन्यजन्तुबाट घरपालुवा र घरपालुवा जनावरबाट वन्यजन्तुमा रोग सर्न सक्छ । त्यसैले जनावरको रोगहरुको बारेमा नियमित निगरानी गर्नु पर्छ । योबाहेक महामारीबाट बचाउन आरक्षभित्र र वरिपरीका घरपालुवा जनावरलाई मुख्य मुख्य रोग विरुद्ध खोप सञ्चालन गर्नु पर्छ ।

सवालहरु:

- ✓ आरक्षभिन्न अधिक मात्रा घरपालुवा जनावरहरु चर्नु
- ✓ ढोरपाटन शिकार आरक्ष वरिपरीका दुर्गम क्षेत्रहरुमा घरपालुवा जनावरको हेरचाह अपुग,
- ✓ आरक्षमा वन्यजन्तु स्वास्थ्य र रोगको बारेमा जानकारी र अध्ययनको कमि र
- ✓ वन्यजन्तु रोगहरु अनुगमन गर्ने र रोग चिन्ने क्षमता अपर्याप्तता ।

रणनीतहरु

- सरोकारवाला सेवा प्रदायकहरुसंगको समन्वय ,
- पूर्वाधार विकास,
- वन्यजन्तुको स्वास्थ्यमा अनुगमन र रोग निगरानीको निम्ति मापदण्ड निर्माण र
- क्षमता अभिवृद्धि

क्रियाकलापहरु

- ✓ घरपालुवा पशुसम्बन्धी रोगहरुको पहिचान र व्यवस्थापनको लागि स्थानीय पशु सेवा कार्यालयसंग समन्वय गर्ने,
- ✓ आरक्षले घेरिएको बस्तिहरुमा सरुवा र स्थान विशेषका घरपालुवा पशुसम्बन्धी रोगहरु विरुद्ध खोप सञ्चालन गर्ने,
- ✓ मुख्य मुख्य क्षेत्रहरुमा समुदायमा आधारित पशु सेवा केन्द्र स्थापनाको लागि टेवा दिने,
- ✓ वन्यजन्तुको रोग पहिचान त्यसको जानकारी गराउन कार्य क्षेत्रमा कार्यरत जनशक्तिको क्षमता विकास गर्ने,
- ✓ वन्यजन्तु मृत्यु घटनाहरुको अभिलेख र मूल्याङ्कन गर्ने ।

५.३.२ वासस्थान व्यवस्थापन

५.३.२.१ सिमसार व्यवस्थापन

सन्दर्भ

वर्षाहरुमा विश्वको लागि अग्लो पानीको मुहानको कार्य गर्ने भएकोले उच्च पर्वतीय सिमसारहरु सञ्चालनका लागि एउटा बढ्दो एवं सार्थक विश्व सवाल बनेको छ । तिनीहरु बसाई सराई गर्ने र के ही घरेलु चराहरुको महत्वपूर्ण आराम गर्ने स्थान र वासस्थानको रुपमा छन् । अधिक उचाईका वनस्पति र वन्यजन्तु विश्व जैविक विविधताको लागि महत्वपूर्ण छन् किनभने संसारमा धेरै कम यस्ता स्थानहरु छन् जहाँ जीवन त्यस्ता उचाइमा बाँच्न सकोस् । सेङ्ग, घुस्तुङ्ग र दोगाडी खोला जस्ता हिम सिञ्चित नदीहरु हिमाद्रि क्षेत्रबाट उत्पत्ति भएका छन् । तिनीहरु नै यस क्षेत्रका मुख्य जलचरका वासस्थान हुन । अरु केही हिम तालहरुले बसाई सराई गरि आउने चराहरुको लागि वासस्थान प्रदान गर्छ । जल प्रदूषण, चरा क्षेत्रहरुको अति चरिचरन, प्राकृतिक स्रोतहरुको क्षणिक प्रयोग र जलवायू परिवर्तनको संभावित असर नै

संरक्षणका मुख्य सवालहरु हुन, जसले आरक्षको उचाईका तालहरुका लागि भय पैदा गरेको छ । ढोरपाटन शिकार आरक्षका सिमसारहरुको व्यवस्थापनको लागि मुख्य सवालहरु, रणनीतिहरु र क्रियाकलापहरु निम्नानुसार छन् ।

सवालहरु

- ✓ मौजुदा सिमसारहरु र तिनको जैविक विविधताको महत्वहरुको बारेमा तथ्याङ्कको कमि
- ✓ सिमसारसंग जोडिएका ह्यासोन्मुख चरन क्षेत्रको कारण भू-क्षय वृद्धि ।

रणनीतिहरु

- महत्वपूर्ण सिमसारहरुको अभिलेखीकरण एवं अनुगमन, र
- सिमसारहरुको पुर्नस्थापना र मुख्य जलाधा क्षेत्रको संरक्षण ।

क्रियाकलापहरु

- ✓ मौजुदा सिमसारहरु र तिनीहरुको जैविक विविधताको महत्वबारे विस्तृत सर्वेक्षण
- ✓ आरक्ष क्षेत्रमा रहेका महत्वपूर्ण सिमसारहरुको नियमित अनुगमन गर्ने,
- ✓ सिमसारहरुको स्थलगत कार्ययोजना तयार गर्ने र तिनको अद्यावधिक गर्ने,
- ✓ सिमसारहरुको धार्मिक महत्व पहिचान गर्ने (उदाहरण: सुनदह, ठाकुरताल ताल आदि)
- ✓ लोपोन्मुख सिमसारहरुको नवीकरण र पुनरप्राप्ती गर्ने ,
- ✓ सिमसारहरुको कार्यहरु र तिनको विविधतालगायत पुनरप्राप्ती, संभार र सम्बर्द्धनका क्रियाकलाप सञ्चालन गर्ने,
- ✓ मूलको स्रोत वरिपरी र नदीहरु एवं खोलाहरुको स्रोत एवं जलाधारको संरक्षण गर्ने र
- ✓ मुख्य सिमसारहरु र पानीका स्रोतहरुको वरिपरीका वन संरक्षण गर्ने ।

५.३.२.२ वन व्यवस्थापन

सन्दर्भ

आरक्षको तल्लो उचाईका वन क्षेत्रले महत्वपूर्ण वन्यजन्तुको लागि वासस्थान प्रदान गरेको छ । परम्परागत प्रयोजनका लागि रुखका बोक्रा तास्ने र स्याउला काट्ने कार्य आरक्ष क्षेत्रमा हुने सामान्य गतिविधि हुन । आरक्ष क्षेत्रभित्र हिमाली राष्ट्रिय निकुञ्ज नियमावालीको व्यवस्थाअनुसार स्थानीय समुदायहरुको बसोवास नजिक र जोडिएका वन जंगलहरुमा निर्भर छन् । यसले क्षणिक प्रयोग र वन क्षेत्रहरुको तीब्र ह्यासोन्मुख कार्यलाई बढावा गरेको छ । जहाँसम्म यो परम्परागत अभ्यासले सल्ला र चौडापाते वनहरुमा गंभीर असर पारेको छ । दाउरा र काठको लागि हरिया रुखहरुको अवैध कटानले वासस्थानको गुणस्तरमा गंभीर असरहरु परेको छ भने वन्यजन्तुको संरक्षणमा खलल भई प्रतिकूल असर पर्न गएको छ ।

सवालहरु:

- ✓ वनको उत्पादन क्षमताअनुसार वार्षिक कटानयोग्य परिणाम निर्धारण गर्ने सयन्त्रको कमि,
- ✓ आरक्षको उच्च भागमा रहेका गुराँस/भोजपत्रका वन र गाउँ नजिकका वनहरु दाउरा, काठ, घाँस/स्याउला र छाना छाउने फल्याकको लागि अति दोहन,
- ✓ सल्लाको रुखबाट प्रकाशको लागि दियालो काट्नु ,
- ✓ घाँस/स्याउला र दाउराको लागि रुखको वरिपरीको बोक्रा निकाल्नु र हाँडा काट्नु ,
- ✓ घाँस/स्याउला सङ्कलनको लागि बर्षेनी खस्रुको रुखको हाँगा काट्नु ,
- ✓ आरक्ष क्षेत्रभित्र गाउँहरु र वनको सीमाना विवाद,
- ✓ ईन्धनको वैकल्पिक स्रोतको कमि र मानिसहरु खाना पकाउन र कोठा तताउन पूर्ण रुपमा वनमा निर्भर रहनु , र
- ✓ आरक्ष क्षेत्रभित्र नजिकको वन व्यवस्थानको लागि सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरु गठन गर्ने कानूनी व्यवस्था नहुनु ।

रणनीतिहरु

- अतिक्रमण व्यवस्थापन
- वन स्रोत व्यवस्थापनको लागि सामुदायिक करार र
- वैकल्पिक स्रोतको प्रवर्द्धन

क्रियाकलापहरु

- ✓ वन पैदावारको लागि सूचीपत्र र दीगो उपयोग योजना तयार गर्ने
- ✓ वन जंगलमा चाप घटाउन स्थानीय समुदायहरुलाई डालेघाँस र ईन्धनको विकल्पहरु दिने,
- ✓ सीमाना विवादको कारण स्रोतहरुको अति दोहन भएकोले समुदायहरुबीच सीमाना विवादको निरूपण गर्न समन्वय गर्ने ।

५.३.२.३ डँढेलो व्यवस्थापन

सन्दर्भ

सल्ला, गुराँस, देवदारले ढाकेको मानवको अधिपत्यता पर्वतीय भू-भागहरु भएका स्थानहरुमा वन डँढेलो जैविक विविधता संरक्षणको मुख्य भय हो । उच्चपर्वतीय क्षेत्रका धेरैजसो वनहरु राम्रा दाउरा र तुरुन्तै

आगोले जल्ने खालका छन् । घरपालुवा जनावरको लागि नरम र स्वादिला घाँस पलाउने प्रयोजनको लागि स्थानीय जनताले जाडोयाममा वनमा आगो लगाउँछन् । लामो अवधिसम्मको सुख्खापन र आरक्षभित्र बढ्दो गोठालाहरुको कारणले वन डँढेलोका घटनाहरु हालका वर्षहरुमा बढ्दो छ । दुर्घटनावस र नियतवस हुने वन डँढेलोमा वन्यजन्तु र यिनको वासस्थानमा पर्ने प्रतिकूल असरबाट छुटकरा दिलाउनु नै आरक्षमा डँढेलो व्यवस्थापनको मुख्य उद्देश्य हो ।

सवालहरु

- ✓ कठिन भौगोलिक बनोटका कारण चौपाया र गोठालाहरु एवं अवैध शिकार अनुगमन गर्ने चुनौतीहरु,
- ✓ कानूनी अड्चनले आरक्षभित्र वन व्यवस्थापनमा स्थानीय समुदायहरुको करारको अपर्याप्तता जसले गर्दा जथाभावी वन स्रोतको दोहन भईरहेको र
- ✓ आरक्षको डँढेलोको अवस्थाहरुलाई नियन्त्रण गर्न सक्ने क्षमताको कमि ।

रणनीतिहरु

- डँढेलो प्रभावित क्षेत्रको नक्शाङ्कन ,
- डँढेलो व्यवस्थापनमा सरकारी सरोकारवालाहरुलाई संलग्न गराउने र
- सचेतना र क्षमता विकासको लागि सामुदायिक करार ।

क्रियाकलापहरु

- ✓ नक्शाङ्कनमा आधारित भू-उपग्रहका प्रविधिहरु प्रयोग गरी डँढेलो प्रभावित क्षेत्रहरुको पहिचान र विश्लेषण गर्ने,
- ✓ वन डँढेलो नियन्त्रण प्रविधिहरुको बारेमा आरक्ष कर्मचारी, सुरक्षाकर्मी र स्थानीय जनतालाई तालीम दिने,
- ✓ स्थानीय संघ संस्थाहरु र संचार माध्यमबाट स्थानीय तहमा डँढेलो प्रतिरोध र नियन्त्रण बारे जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने,
- ✓ डँढेलो फैलन रोक्न संवेदनशील वनहरु र घाँसे मैदानहरुमा अग्निरेखा निर्माण गर्ने,
- ✓ गाउँसंग जोडिएका वन व्यवस्थापनको लागि स्थानीय समुदायहरुलाई संलग्न गराउने र यो उद्देश्य पूर्तिको लागि कानूनी अड्चन हटाउने ,
- ✓ वन डँढेलोसंग प्रतिकार गर्न वन उपभोक्ताहरुको क्षमता विकासको लागि टेवा दिने,
- ✓ डँढेलोको खतरा न्यूनीकरण गर्न वन उपभोक्ताहरुलाई प्रोत्साहन र डँढेलो नियन्त्रण उपकरण प्रदान गर्ने, र
- ✓ अग्नि नियन्त्रणको नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी, स्थानीय निकायहरूसंग समन्वय गर्ने ।

५.३.२.४ अतिक्रमण व्यवस्थापन

सन्दर्भ

बागलुङ, म्यादी, पूर्वी रुकुम, रोल्पा र गुल्मीलगायतका वरिपरीका जिल्लाहरूका स्थानीय समुदायहरूले परम्परागत चरन क्षेत्रका रूपमा आरक्षलाई चरनको रूपमा प्रयोग गर्दै आएका छन् । घरपालुवा चौपाया चरिचरन र वर्षे बाली प्रवर्द्धनको लागि स्थानीय बगालेहरूको आरक्षभित्र मौसमी आवत जावत एवं गोठ सार्ने गर्दा हरेक वर्ष आरक्ष क्षेत्रमा अतिक्रमणमा वृद्धि भईरहेको छ । मौसमी गोठ निर्माण , आलु, फापर खेती गर्ने जमिन विस्तार गर्न तिनीहरूले वन र घांसे मैदान अतिक्रमण गर्छन् । आरक्षसंगको समन्वय विना हालैका दिनहरूमा सडक निर्माण जस्ता कार्यले अतिक्रमण भन्नु बढ्दै गएको छ ।

सवालहरू

- ✓ बढ्दो जनसंख्या चापले खाद्यान्न उत्पादनको माग बढ्दो र
- ✓ योजना विहीन पूर्वाधार विकास ।

रणनीतिहरू

- सरोकारवालाहरूसंगको समन्वयमा अतिक्रमण नियन्त्रणको लागि विद्यमान सरकारी नीति कार्यान्वयन गर्ने,
- अतिक्रमण खाली गरिएका क्षेत्रहरूलाई पूर्व स्थितिमा स्थापित गर्ने र
- स्थानीय निकायहरू र स्थानीय समुदायहरूसंग साभेदारी र समन्वय गर्ने ।

क्रियाकलापहरू

- ✓ ढोरपाटन शिकार आरक्षभित्रको अतिक्रमणको विस्तृत तथ्याङ्क तयार गर्ने,
- ✓ अतिक्रमित क्षेत्रहरू खाली एवं व्यवस्थित गर्न सरोकारवालाहरूसंग समन्वय गर्ने,
- ✓ होटल, पदमार्गहरू, बजार केन्द्रहरू आदि जस्ता पूर्वाधार विकासका कार्य नियमन गर्ने र
- ✓ अतिक्रमण खाली गरिएका क्षेत्रहरू पूर्व स्थितिमा स्थापित गर्ने ।

अध्याय ६

अनुसन्धान, अनुगमन र क्षमता अभिवृद्धि

६.१ अनुसन्धान

प्रभावकारी व्यवस्थापन रणनीतिहरू निर्माणका लागि संरक्षणका मुख्य भयहरू र बाध्यताहरू पहिचान गर्न संरक्षण क्षेत्रभित्रका सामाजिक वातावरणीय प्रणालीहरूको राम्रो जनाकारी लिन आवश्यक हुन्छ। कठिन भौगोलिक बनोट र सीमित बन्दोबस्तका सुविधाहरूका कारण नेपालका संरक्षित क्षेत्रहरूमध्ये ढोरपाटन शिकार आरक्ष ज्यादै कम अध्ययन गरिएको क्षेत्र हो। बहुवर्षीय दीर्घकालीन आयोजनाहरूको लागि नेपालका अनुसन्धानमूलक प्राज्ञिक संस्थाहरूसँग सहकार्य गर्न अति आवश्यक छ। त्यसबाट मात्र आरक्ष संरक्षण र व्यवस्थापनको लागि यथेष्ट अनुसन्धानका क्षेत्रहरू निर्धारण गर्न सकिन्छ।

६.१.१ अनुसन्धानका प्राथमिकताहरू

आरक्षलाई प्राथमिक रूपमा आखेटोपहार शिकारको लागि व्यवस्थापन गरिए जस्तै अनुसन्धानले केन्द्र, शिकार र जैविक विविधता संरक्षणका साथै प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापनसम्बन्धी विषयहरू निर्धारण गरिनु पर्छ।

शिकार व्यवस्थापन

- ✓ जैविक विविधता संरक्षणमा आखेटोपहार शिकारको उल्लेख्य असर,
- ✓ शिकार भएका र शिकार हुन बाँकी संख्याहरूको तुलनात्मक विश्लेषण गरि शिकारबाट नाउर र भारलको संख्यात्मक गतिविधमा परेको असर,
- ✓ नाउर र भारलको संख्या घटने वा बढ्ने वासस्थान र अवस्थाको सर्वेक्षण।
- ✓ आखेटोपहार शिकारसहित अन्य पर्यटकीय उपजहरूको पर्यटकीय उपजहरूको पर्यापर्यटनको सम्भावना

वासस्थान व्यवस्थापन

- ✓ चरन क्षेत्र व्यवस्थापन र आरक्षमा चरनको प्रभाव अध्ययन,
- ✓ सिमसारमा आश्रित जैविक विविधता र जलवायू परिवर्तनको असर,
- ✓ संरक्षित क्षेत्र व्यवस्थापनमा वन डँढेलोको लेखाजोखा,
- ✓ आरक्ष अतिक्रमण,
- ✓ जलवायू सङ्केत गर्ने प्रजातिको पहिचान र अनुगमन र
- ✓ पूर्वधार विकासले वन्यजन्तु आवागमन र वासस्थान खण्डीकरणमा असर

प्रजाति संरक्षण

- ✓ हिउँचितुवा र खैरो ब्वाँसो जस्ता मुख्य प्रजातिको वितरण, अवस्था, शिकार गर्ने र शिकार हुने प्रजातिसंग मानव द्वन्द्व,
- ✓ आधार रेखा सर्वेक्षण, संख्यात्मक स्थिति र हाब्रे तथा कस्तुरी मृगको वितरण
- ✓ हिउँ चितुवा, खैरो ब्वाँसो, वन कुकुर, कालो भालु जस्ता वन्यजन्तुलाई दृष्टिगत गर्दै मानव-वन्यजन्तु द्वन्द्व अध्ययन र
- ✓ प्रजातिको चलमल (वनस्पति रेखा सर्नु, वन्यजन्तु प्रजातिको चलमल) ।

मानव जातिय वनस्पतिशास्त्र

- ✓ वन काष्ठ प्रजाति, गैर काष्ठ वन पैदावार र औषधिजन्य वनस्पतिको आधार रेखा सर्वेक्षण,
- ✓ गैर काष्ठ वन पैदावारको व्यापारिक दोहन, यसको बजार र रणनीति,
- ✓ प्राकृतिक स्रोत संरक्षणको सामाजिक-साँस्कृतिक असरहरु , र
- ✓ चेन्बुङ्गमा तिब्बती आम्चिको औषधिजन्य जडीबूटी एवं भारपातको प्रयोग र अवस्था ।

६.२ अनुगमन

संरक्षित क्षेत्रको अनुकूल व्यवस्थापनको लागि नियमित रूपमा वन्यजन्तु र वासस्थानको अनुगमन महत्वपूर्ण हुन्छ । अनुगमनले आवश्यक संङ्केतको आधारमा वातावरणीय परिवर्तनहरुको जानकारी दिए जस्तै यथासमयमा भयहरु र सवालहरु पहिचान गरि तिनलाई सम्बोधन गर्नु संरक्षित क्षेत्र व्यवस्थापनको लागि अति महत्वपूर्ण हुन्छ । अनुगमनले संरक्षित क्षेत्र व्यवस्थापनको प्रभावकिरता मूल्याङ्कन गर्न मद्दत गर्छ भने अर्कोतिर समयको दौरानमा प्रजाति र वासस्थानको अवस्था परिवर्तनलाई त्यस्तै वासस्थानहरुका बीचमा तुलना गरि वातावरणीय आधार रेखाको अध्ययनको आधारमा थप अनुसन्धानको लागि प्राथमिक क्षेत्रहरु पहिचान गर्न वातावरणीय प्रक्रिया र कार्यको बुझाइले ठूलो सहयोग पुऱ्याउंछ ।

६.२.१ प्रजाति संख्या अनुगमन

कस्तुरी मृग, हाब्रे, हिउँ चितुवा र खैरो ब्वाँसो जस्ता मुख्य प्रजातिको संख्या अनुगमन राम्रोसंग गर्नुपर्छ । आरक्ष वरिपरीका मुख्य स्थानहरुमा मध्यवर्ती क्षेत्र घोषणागर्दा मानव-वन्यजन्तु द्वन्द्वका घटनाहरु अनुगमन गरिरहंदा वन्यजन्तुको संख्या अनुगमन गर्नु उत्तिकै महत्वपूर्ण हुन्छ । शिकार हुने वन्यजन्तुको संख्या अनुगमन गर्ने कार्य उचित संख्या छ कि छैन ? भन्ने यकीन गर्न शिकारपछि पनि उच्च प्राथमिकता दिनु पर्छ । त्यस्तै विश्वमै सार्थक एवं राष्ट्रिय रूपमा संरक्षित उदाहणको लागि डाँफे जस्ता चराहरुलाई दृष्टिगत गर्दै सिमसारमा आश्रित चराहरुको नियमितरूपमा अनुगमन गर्नुपर्छ । राम्रोसंग अभिलेख नभएका वनस्पति र वन्यजन्तु खासगरी जलवायू परिवर्तनको कारणले विस्थापित र जलवायू परिवर्तनका असरमा परेकाहरुको विस्तृत सर्वेक्षण तथा संख्या अनुगमन हुन जरुरी छ । त्यस अवधिमा उभयचरहरु, सरिसृपहरु, माछाहरु, पुतलीहरु, सुनगाभाहरु, उनीहरुलाई प्राथमिकतामा राखिनु पर्छ । तिनीहरुलाई जलवायू परिवर्तनको असरको अनुगमनको संङ्केतहरुका रूपमा प्रयोग गर्न सकियोस ।

६.२.२ वासस्थान अनुगमन

वासस्थानहरूको सम्भावित परिवर्तन हुनुको साथै हिमाद्रि चरन क्षेत्रमा देखिएको जलवायू परिवर्तनका असरहरू दृष्टिगत गर्दै जसले शिकार गरिने वन्यजन्तुको मुख्य वासस्थान छ, ती स्थानहरूमा रणनीतिक दीर्घकालीन अनुगमन प्लटहरू स्थापना गरी वासस्थान अनुगमन गर्नुपर्छ। यी दीर्घकालीन अनुगमनको लागि स्थापित प्लटहरूमा भएको विविध पक्ष, मानवीय गतिविधिसमेत अभिलेख गर्नुपर्छ। भयमा परेका एवं जलवायू परिवर्तनबाट प्रभावित वन्यजन्तुको वासस्थान र संख्यागत अवस्थाबारे राम्रो जानकारी राख्न वैज्ञानिक अनुसन्धान गरिनु पर्छ। भू-परिधस्तरको क्षेत्र विभाजन अभ्यासहरूमार्फत महत्वपूर्ण भित्री क्षेत्रहरू पहिचान हुन आवश्यक छ। यी भित्री क्षेत्रहरू आपसमा जलवायू स्थितिस्थापक पथहरूसंग वातावरणीय आवद्धताको सूनिश्चित हुन जरुरी छ।

६.२.३ चरिचरन अनुगमन

परम्परागत चरिचरन प्रणालीले माटो खुला र भू-क्षय मात्र गर्ने होइन कि वन्यजन्तुको वासस्थान ह्रासोन्मुख गराउने, माटोलाई खँदिलो बनाउने र प्राकृतिक पुनरुत्पादनलाई समेत बिगाउँछ। हरेक वर्ष चरिचरन गराउनु-भन्दा पहिले चरिचरनको अवधिमा सोपश्चात हुने नियमित अनुगमनले घरपालुवा चौपायाको संख्या र तिनको चरिचरन चापबारे जानकारी प्राप्त हुन्छ। यसले चरन क्षेत्रहरूमा जनावरको संख्या बढी भएको वा नभएको अति चरिचरन भएको वा नभएको बारे यकीन गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ।

६.२.४ जलवायू परिवर्तन र मौसम अनुगमन

प्रजाति, पारिस्थितिकीय प्रणालीहरू र मानव समुदायहरूको परिवर्तनहरू र भेद्यताबारे भविष्यवाणी भएको कारणले खास गरी अधिक र हिमाली भेगमा जलवायू परिवर्तनको मामला संरक्षित क्षेत्र व्यवस्थापनमा मुख्य सवालका रूपमा खडा हुँदै गएको छ। ढोरपाटन शिकार आरक्षको नजिकमा त्यस्तो कुनै जलवायू मापन केन्द्र छैन। मौसमसम्बन्धी तथ्याङ्कको महत्वलाई विचार गर्दै आरक्ष व्यवस्थापनमा रणनीतिहरू तर्जुमा गर्दा प्राविधिक दृष्टिले उपयुक्त, स्थानमा जलवायू विज्ञान विभागसंग समन्वय गरी जलवायू मापन केन्द्र स्थापना गर्नुपर्ने देखिन्छ।

६.२.५ वन डँढेलो अनुगमन

आरक्षभित्र ५३ वटा मानव बस्तिहरू भएकोले हिमाली संरक्षित क्षेत्रहरूमध्ये ढोरपाटन शिकार आरक्ष अति अग्नि प्रभावित क्षेत्रमध्ये एक हो। त्यसैले आरक्षभित्र यसबारेमा पहिचान, अनुगमन र विश्लेषण गर्नु महत्वपूर्ण हुन्छ।

६.३ क्षमता विकास

आरक्ष कर्मचारीहरूले विविध सवालहरूलाई सम्बोधन गर्नु पर्ने भएकोले तिनीहरूलाई सम्बद्ध विषयमा क्षमता अभिवृद्धिगर्नु पर्ने आवश्यकता छ। यसको लागि कस्तो तालीम आवश्यक छ, भन्ने यकीन गर्न एउटा शीघ्र तालीम आवश्यकता मूल्याङ्कन गर्नु आवश्यक छ। आरक्षमा कार्यरत विभिन्न तहका कर्मचारीहरूलाई सामान्य क्षेत्रहरूमा क्षमता अभिवृद्धि गर्नुपर्दछ। कार्य प्रकृतिको उद्देश्यहरूअनुसार दुबै किसिमका क्षमता विकासका तौर तरिका आवश्यक पर्छन्। कर्मचारीहरूलाई आवश्यक पर्ने क्षमता अभिवृद्धिका क्रियाकलापहरू निम्नानुसार छन्।

श्रेणिगत सहभागी

- ✓ टोली निर्माण कार्यशाला
- ✓ प्रसंशनीय सोधपुछ
- ✓ प्रसंशनीय आयोजना तर्जुमा र कार्य
- ✓ कानूनी सवालहरुमा अभिमुखीकरण तालीम
- ✓ प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापनमा लैङ्गिक र सामाजिक समावेशी

अग्रपडित कर्मचारीहरु

- ✓ शिकार अनुगमन तालीम,
- ✓ वन्यजन्तु व्यवस्थापन
- ✓ घाइते वन्यजन्तु उद्धार विधि
- ✓ जि.पि.एस./कम्पास जस्ता कार्य क्षेत्रका उपकरण प्रयोगसम्बन्धी आधारभूत तालीम
- ✓ स्थानको तत्समय अनुगमन र प्रतिवेदन औजार (SMART) जस्तो र चोरी शिकार प्रतिरोध कार्य-सम्बन्धी तालीम
- ✓ वन्यजन्तु अनुगमनका कार्यस्थल विधिहरु
- ✓ सामाजिक परिचालन र सहभागितामूलक योजना तर्जुमा बारे अभिमुखीकरण तालीम
- ✓ अनुगमनको लागि स्थापित प्लटहरुमा वनस्पतिको लेखाजोखा गरि तथ्याङ्क अभिलेखीकरणको लागि आधारभूत तालीम
- ✓ वन्यजन्तुको स्वास्थ्य मूल्याङ्कन र अनुगमन
- ✓ प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन तालीम

रेञ्जरहरु

- ✓ भौगोलिक सूचना प्रणाली (जि.आइ.एस.)र सामाजिक विज्ञानको लागि तथ्याङ्कीय पोको (PASS) जस्ता वन्यजन्तु व्यवस्थापनका सफ्टवेयर प्रयोगसम्बन्धी तालीम,
- ✓ वन्यजन्तु व्यवस्थापनमा प्रमाण पत्र तह,
- ✓ तालीमेहरुको तालीम (सामान्यत र विशेष प्रकृतिका)
- ✓ प्रकृति विवेचना र प्रदर्शन व्यवस्थापन
- ✓ सहभागितात्मक योजना तर्जुमा, अनुगमन र मूल्याङ्कनहरु,
- ✓ तत्समय (Real-time SMART) गस्ति र चोरी शिकार प्रतिरोध तालीम
- ✓ सामुदायिक विकास, संरक्षण सचेतना र मानव अधिकारहरु
- ✓ लाश जांच अनुसन्धान र कानूनी प्रक्रिया चलाउने कार्य र

- ✓ प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन

संरक्षण अधिकृत र प्रमुख संरक्षण अधिकृतका लागि

- ✓ मानव सं-साधन व्यवस्थापन र कानूनी प्रक्रिया,
- ✓ सहभागितामूलक योजना तर्जुमा, अनुगमन र मूल्याङ्कन
- ✓ वन्यजन्तु व्यवस्थापनमा डिप्लोमा स्तरको तालीम
- ✓ द्वन्द्व व्यवस्थापन ,
- ✓ प्रसंसनीय सोधपुछ ।
- ✓ त्यसै गरेर नेपाली सेना एवं सुरक्षा इकाईमा कार्यरतलाई आधारभूत संरक्षणमा अभिमुखीकरण तालीम आवश्यक छ ।
- ✓ प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापनसम्बन्धी विशेष तालीम आवश्यक छ ।

अध्याय ७

प्रजाति संरक्षण

७.१. कस्तुरी मृग संरक्षण

अवस्था, प्रधानता र संरक्षण प्रयासहरू

कस्तुरी मृग वासस्थानमा

नेपालका १२ वटा संरक्षित क्षेत्रहरूमा मध्यदेखि उच्च पर्वतीय भेगमा कस्तुरी मृगहरू पाइन्छन् । बासेँ ब्लकको दाहखर्कदेखि गुर्जाघाटसम्म, फागुने ब्लकको मासा र काडखोला, सुर्तिवाङ्ग ब्लकको उत्तरी भेग कस्तुरी मृगका मुख्य वासस्थान हुन भने आरक्षको अन्य क्षेत्रमा छिटपुट वितरित छन् । कस्तुरीको लागि जहाँसम्म ३०१७७.१९ वर्ग कि.मि. को सम्भावित वासस्थानमध्ये ५८१५.०८ वर्ग कि.मि. (१९.२६%) संरक्षित क्षेत्रमा र बाँकी ८०.७३% संरक्षित क्षेत्रबाहिर पर्छ । त्यसकारण कस्तुरी मृगको चोरी शिकार, वासस्थान विनाश, घरपालुवा चौपाया चरिचरन र वन डँढेलो नियन्त्रण कार्य नेपालमा कस्तुरी मृग संरक्षणको लागि उल्लेख्य चुनौतीहरू हुन (सुवेदी र अर्याल, २०११) । बासेँ ब्लक नजिकका गुर्जाघाट, गुर्जाखानी र जलजला र फागुने ब्लकको मासा र काड खोल कस्तुरी मृग शिकारको लागि साह्रै नै नाजुक स्थानहरू हुन । भण्डै ५०% कस्तुरी मृगको वासस्थानमा घरपालुवा चौपायाको चरि-चरन हुने अनुमान गरिएको छ । वन डँढेलो, अतिक्रमण र अत्याधिक काठ, गैर काष्ठ वन पैदावार र दाउरा सङ्कलनले कस्तुरी मृगको वासस्थान खस्किन्छ (अर्याल र सुवेदी, २०११) अधिक उचाईमा पुराना कोणधारी र मिश्रित कोणधारी चौडापाते वन जंगलको तल्लो तहमा घनारूपमा जमिन ढाकिएको स्थान कस्तुरी मृगका विशेष वासस्थान हुन् । यद्यपि अधिक उचाईका ठूला रुखहरू भएका वन जलवायू परिवर्तनले असर नपर्ने भन्ने भविष्यवाणी भएकोछ भने भ्याउ जस्ता कस्तुरी मृगका खाद्य प्रजाति भएका स्थानहरू मानवजन्य क्रियाकलापले सम्भस्त हुन सक्छ । मानवजन्य र जलवायू परिवर्तन दुबैका कारण वनस्पति स्वरूप एवं बनावटमा परिवर्तन आई कस्तुरीको वासस्थान अझ साँघुरो हुँदै जान्छ ।

सवालहरू

- ✓ वन डँढेलो तथा मानव चापले वासस्थान खलल एवं क्षति,
- ✓ कस्तुरीको नाभीको अवैध व्यापारको लागि चोरी शिकार हुनु, र
- ✓ घरपालुवा चौपायासंग खाना तथा चाराको लागि प्रतिस्पर्धा हुनु ।

रणनीतिहरू

- ढोरपाटन शिकार आरक्षमा कस्तुरी मृगको अवस्था, वितरण र वातावरणबारे अनुसन्धान र मूल्याङ्कन
- चरिचरन र घरपालुवा चौपाया व्यवस्थापन,

- चोरी शिकार प्रतिरोधको सूत्रपातमा सामुदायिक करार र
- ढोरपाटन शिकार आरक्ष आसपासका सरोकारवालाहरूसंग समन्वय र सञ्जालीकरण

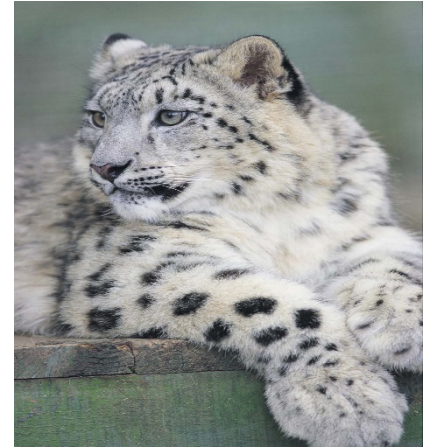
क्रियाकलापहरु

- ✓ कस्तुरी मृगको संख्या, अवस्था र वितरण पहिचानको लागि अनुसन्धान सञ्चालन,
- ✓ जलवायू परिवर्तले असर नपार्ने क्षेत्र, सुक्ष्म-विस्थापित स्थानहरु र संभावित संयोजनहरुलगायतका कस्तुरी मृगको वासस्थान नक्शाङ्कन
- ✓ मुख्य वासस्थानको लागि कस्तुरी मृग संरक्षण कार्ययोजना तयार ,
- ✓ आरक्षमा कस्तुरी मृगको मुख्य वासस्थानहरु पहिचान गर्ने,
- ✓ कस्तुरी मृगको वासस्थान गुणस्तर एवं खाद्य पदार्थ र बास बस्ने स्थानको उपलब्धताबारे मूल्याङ्कन गर्ने,
- ✓ संवेदनशील वासस्थानहरु र तिनको संयोजनहरुको संरक्षण र व्यवस्थापन,
- ✓ विशेष संरक्षण व्यवस्थापन क्षेत्रहरुलाई थप सुरक्षा प्रदान,
- ✓ चोरी शिकार नियन्त्रणको लागि आरक्ष कर्मचारीहरुद्वारा नियमित अनुगमन,
- ✓ बाहिरीयाहरुबाट कस्तुरी मृगको अवैध शिकार नियन्त्रणको लागि स्थानीय युवा परिचालन र
- ✓ कस्तुरी मृग वासस्थान क्षेत्रमा मानव चाप र घरपालुवा चौपाया चरिचरनलाई न्यूनीकरण गर्ने ।

७.२ हिउँ चितुवा संरक्षण

अवस्था, प्रधानता र संरक्षणका प्रयासहरु

ढोरपाटन शिकार आरक्षमा हिउँ चितुवाको अवस्था र वितरणको बारेमा विस्तृत जानकारी छैन । आरक्ष हिउँ चितुवाको लागि उपयुक्त वासस्थान मात्रै होइन कि नाउर र भारल जस्ता हिउँ चितुवाको आहार प्रजातिको राम्रो संख्या उपलब्ध छ । सन् २००७ को जुन महिनामा भएको नाउर र भारल गणनाको स्थलगत सर्वेक्षणको अवधिमा दोगाडी, सुनदह र गुस्तुड ब्लकहरुमा हिउँ चितुवाको पद चिन्ह र दिसा जस्ता चिन्हहरुको अवलोकन गरियो । विश्व वन्यजन्तु कोषको समन्वयमा सन् २००८ को अप्रिलमा आरक्षद्वारा हिउँ चितुवा र यसको आहारा प्रजातिको एउटा प्रारम्भिक स्थलगत सर्वेक्षण गरि एको थियो । यद्यपि हिउँचितुवाका सूचना व्यवस्थापन प्रणाली (SLIMS) प्रयोग गरेर एउटा विस्तृत स्थलगत सर्वेक्षणबाट मात्र आरक्षमा हिउँ चितुवाको अवस्था र वितरण यकीन गर्न सकिन्छ । हिउँचितुवाको छाला र हड्डीको लागि अवैध शिकार, आहारा प्रजातिको नाश, घरपालुवा चौपायाको क्षतिमा प्रतिशोध, वासस्थान क्षयीकरण, वासस्थान खण्डीकरण र संरक्षण चेतनाको कमिका अवस्थालाई हिउँचितुवा संरक्षणको मुख्य भयको रूपमा समावेश गरिएको छ (योञ्जन, १९९०) ।

हिउँ चितुवा

हिउँ चितुवा एउटा वासस्थान विशेषज्ञ हो यो हिमाद्रि घाँसे मैदानहरु र वनस्पति रेखाभन्दा माथिको बुट्यान क्षेत्रमा बसोबास गर्छ । यसले ठूला हिमाद्रि खुरधारी प्राणीहरु विशेष गरी नाउर र भारलको शिकार गर्छ । हिउँचितुवाको वातावरणीय सीमितता सुहाउंदो वासस्थान र आहार प्रजातिद्वारा निर्धारण हुन्छ । फरेष्ट समेत (२०१२) ले भण्डै ३०% प्रजातिको वासस्थान माथितिर सरेर र हिमाद्रि क्षेत्र धेरैजसो दक्षिणी धारहरुतर्फ खुम्चिएका कारण लोप भएको अनुमान गरेका छन् । हिउँ चितुवाहरु पातलो घनत्व र ठूला फराकिला क्षेत्रमा रहनेकारणले यसलाई जोडिएका वासस्थानको ठूला फराकिला क्षेत्रहरु आवश्यक पर्छ । संरक्षित क्षेत्रबाहिरका क्षेत्रहरुसंगको वासस्थान संयोजन हिउँ चितुवा संरक्षणको लागि एउटा महत्वपूर्ण पाटो हो (राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग, २०१७) । जलवायू अनुमानकर्ताहरुले भविष्यवाणी गरेअनुसार सम्पूर्ण हिमाली पर्वतीय क्षेत्रमा वनस्पति रेखा माथितिर सर्ने भएकोले भविष्यमा शिकार हुने प्रजातिको वासस्थान क्षेत्र घट्नेछ । उच्च हिमाली क्षेत्र तात्ने र तल्लो वनस्पतिको निम्ति सुहाउंदो हुँदै गएपछि वागवानीको लागि अनुकूल हुँदा मानिसहरु प्राकृतिक हिमाद्रि वासस्थानलाई फलफूल वगैँचामा परिणत गर्न प्रोत्साहित हुनेछन् । जुन वनस्पति रेखा माथितिर सर्नुभन्दा छिटो हुनेछ । अझ धेरै हिमाद्रि घाँसे मैदान खुम्चिन थालेपछि घरपालुवा चौपाया सानो क्षेत्रमा सीमित हुन्छ र घनत्व बढ्दै जान्छ । जंगली खुरधारी वन्यजन्तु जुन हिउँ चितुवाको मुख्य आहारा हुन तिनीहरु कि त घरपालुवा चौपायासंगको प्रतिस्पर्धाबाट बाहिरिएर विस्थापित हुन्छन् कि त बगालेहरुले आफ्नो चौपायासंग भएका कारण खाने कुरामा प्रतिस्पर्धा गर्ने भएकोले तिनीहरुले हटाउँछन् । हिउँ चितुवाको वासस्थानमा त्यस्तो गिरावट र कृषिजन्य क्रियाकलाप विस्तारको पक्षमा मौसमले साथ दिएपछि तल्लो भेगका घरपालुवा जनावर र मानव समुदायमा दूरी सीमित हुन्छ । फलस्वरूप, हिउँ चितुवाले आफ्नो प्राकृतिक आहारा बिरलै पाउने भएपछि घरपालुवा चौपायामा आक्रमण शुरु गर्छ जसले प्रतिशोधपूर्ण हिउँ चितुवाको हत्या र द्वन्द्वलाई तीव्रता दिन्छ । त्यसैले जलवायू परिवर्तनको फोहोरा र जालोको असरले हिउँ चितुवाहरु, तिनको वासस्थान र आहारा प्रजातिका साथै मानव समुदायको जीवनयापनमा समेत प्रतिकूल असर पार्नेछ । चरनको लागि घरपालुवा जनावर र वन्यजन्तुको प्रतिस्पर्धा र गाउँलेहरुले आहारा प्रजाति मार्दा हिउँ चितुवाको आहार प्रजाति संख्या घटन जान्छ । त्यसपछि न्यून सुरक्षामा पालिएका घरपालुवा जनावरलाई हिउँचितुवाले आक्रमण गर्नेछ । हिउँ चितुवा संरक्षणको सन्दर्भमा प्रतिशोधपूर्ण हत्या र बगालेहरुसंगको द्वन्द्व नै ठूलो मुद्दा बन्नेछ ।

सवालहरु

- ✓ ढोरपाटन शिकार आरक्षमा हिउँ चितुवाको अवस्था, वितरण, घरपालुवा जनावरसंगको अन्तरसम्बन्ध र वातावरणको बारेमा अपर्याप्त सूचना तथा अनुसन्धान ,
- ✓ हिउँचितुवा र तिनको आहारा प्रजाति अनुगमनलगायत हिउँचितुवा संरक्षणमा आरक्ष कर्मचारी र स्थानीय समुदायहरुको क्षमता कमि,
- ✓ हिउँ चितुवा र तिनको वासस्थानमा (प्रदेशिक क्षेत्र चितुवासंग खप्टिएको) जलवायू परिवर्तनले हुन सक्ने असर,
- ✓ घरपालुवा चौपायाको अव्यवस्थित चरिचरनले हिउँ चितुवाको वासस्थानमा पारेको गम्भीर भय,
- ✓ हिउँचितुवाको शिकार र यसको अङ्गप्रत्यङ्गको अवैध व्यापारले हुन सक्ने गम्भीर भय,
- ✓ मानव-हिउँचितुवा द्वन्द्वका कारण प्रतिशोधपूर्ण विष प्रयोग गोठालाले हिउँ चितुवा मार्ने गम्भीर भय,
- ✓ हिउँ चितुवा संरक्षणमा जनचेतनाको कमि र

- ✓ भेडीगोठको घरपालुवा कुकुरसंगको भिडन्तबाट हिउँ चितुवा मारिनु ।

रणनीति

- हिउँ चितुवा जीव विज्ञान, स्वभाव र पारिस्थितिकीय प्रणालीहरूको बारेमा अनुसन्धान र क्षमता अभिवृद्धि,
- भू-उपयोग योजना र बासस्थान व्यवस्थापन,
- मानव हिउँ चितुवा द्वन्द्व निवारण र जीवनयापन सुधारमार्फत सामुदायिक करार, र
- कानून परिपालन गराउनेमा सबलीकरण ।

क्रियाकलापहरू

नेपालमा निम्न लिखित क्रियाकलापहरू हिउँ चितुवा संरक्षण कार्य योजनका उद्देश्यहरू पूरा गर्न परिकल्पना गरिएका हुन् (२०१७-२०२१) ।

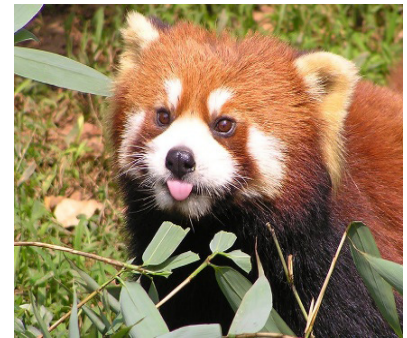
- ✓ जैविक मार्गहरू र संयोजनहरूलगायत आरक्षभिन्न र वरिपरीका हिउँ चितुवाहरूको संख्या वैज्ञानिक एवं आधुनिक प्रविधिको प्रयोग गरेर अनुमान गर्ने,
- ✓ मुख्यतया खाना र बासस्थान प्रयोजनको लागि प्रतिस्पर्धासम्बन्धी बुझ्न समान भू-भागमा विचरण गर्ने मांसाहारीको (ब्वासो, चितुवा र जंगली कुकुर) अनुसन्धान गर्ने,
- ✓ संवेदशील जैविक मार्गहरू र मुख्य क्षेत्रहरूलगायत जलवायू र मानवजन्य तनावका कारकहरूलाई दृष्टिगत गर्दै हिउँचितुवाको बासस्थानहरू र प्रयोजनसम्बन्धी बानी व्यहोराबारे अनुसन्धान गर्ने,
- ✓ हिउँचितुवा र यसका आहार प्रजातिको आवधिक अनुगमन र संरक्षण सूत्रपातहरूलाई मूल्याङ्कन र पथप्रदर्शन गर्न उपलब्ध तरिकाहरू प्रयोग गरेर नागरिक विज्ञहरूद्वारा हिउँ चितुवाका महत्वपूर्ण बासस्थानको नियमित अनुगमन गर्ने,
- ✓ जथाभावी गैर काष्ठ वन पैदावार सङ्कलनलगायत जलवायू परिवर्तनले असर नपार्ने बासस्थानहरू जुन मानव खलबलको चापमा छुत् तिनका संघन व्यवस्थापन गर्ने,
- ✓ आरक्ष वरिपरी मानव-हिउँचितुवा द्वन्द्व चर्कनेखालको अस्थायीरूपमा आवतजावत हुने स्थान विशेषको नक्शाङ्कनलगायत हिउँ चितुवा र यसको प्रतिशोधपूर्ण हत्यालाई दृष्टिगत गर्दै मानव-वन्यजन्तु द्वन्द्वको सघनता, हद र मात्रा पत्ता लगाउन अनुसन्धान गर्ने,
- ✓ घरपालुवा जनावर र चरनक्षेत्र एकीकृत व्यवस्थापन योजना तयार गरि लागू गर्ने,
- ✓ समुदायमा आधारित बीमा र राहत वितरण संयन्त्र विकास गरि संस्थागत गर्ने,
- ✓ कर्मचारी र समुदायहरूलाई द्वन्द्व न्यूनीकरण र व्यवस्थापन तालीम प्रदान गर्ने,
- ✓ मानव-हिउँचितुवा प्रभावित परिवारहरूलगायत नविन प्रविधिहरू, हिउँ चितुवाले छेड्न नसक्ने गोठहरूको निर्माण र स्थानीय समुदायहरूलाई वैकल्पिक जीवनयापनको लागि सहयोग एवं टेवा पुऱ्याउने ,
- ✓ हिउँ चितुवाको आहारा प्रजाति र घरपालुवा जनावरबीच प्रतिस्पर्धा रोक्न स्वस्थानीय पशुपालन

- अभ्यासहरु र दीगो चरन प्रणालीको अभ्यास गर्ने,
- ✓ सम्पूर्ण ढोरपाटन शिकार आरक्ष र प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्रको रेखदेख गर्न सक्ने गरि रणनीतिक स्थानहरुमा सुरक्षा चौकीहरु स्थापना गर्ने,
 - ✓ स्थानीय समुदायमा हिउँ चितुवाको महत्व दर्शाउन हिउँचितुवामा आधारित पर्या-पर्यटन विकास गर्ने,
 - ✓ संरक्षित क्षेत्र, स्थानीय वन कार्यालय, नेपाल प्रहरी र नेपाली सेनामा कार्यरतलाई लाशजाँच परीक्षणलगायतमा क्षमता अभिवृद्धिको तालीम दिने,
 - ✓ सुभ्रबुभ्र संजालको सवलीकरण गर्ने (सूचकहरु, सूचना सङ्कलन, सूचना खरिद, सञ्चार र यन्त्र र वन्यजन्तु अपराधका तथ्याङ्क आधार स्थापना),
 - ✓ संरक्षित क्षेत्र र वरिवरीका जिल्लाहरुमा चोरी शिकार प्रतिरोध इकाईहरु र समुदायमा आधारित चोरी शिकार प्रतिरोध इकाईहरु गठन र सवलीकरण गर्ने, र
 - ✓ सम्बन्धित संरक्षण कानून र वन्यजन्तु अपराध जागरण कार्यक्रम समुदायस्तरमा सञ्चालन गर्ने ।

७.३ हाब्रे संरक्षण

अवस्था, प्रधानता र संरक्षण प्रयासहरु

वासस्थान उपयोगिता सङ्केत गर्ने नमूनाअनुसार भ्रण्डै विश्वको १.९% हाब्रे संख्या नेपालमा पाइने अनुमान गरिन्छ । नेपालको पूर्वी हिमाली क्षेत्र हुँदै भुटान, भारत र बर्मादेखि उत्तरी तिब्बत र चीनको यूनान प्रान्तमा २५०० मि.देखि ४००० मि. को उचाईबीचका ठाउँ, ठाउँमा हाब्रेको विचरण रहेको पाइन्छ । मिश्रित पतभ्रड र कोणधारी वनहरूसंग बाँस निगालाका भ्राँङ्गहरुको मिसावट भएको विशेष खालको क्षेत्र चाँही हाब्रेको वासस्थान हो (अर्यालसमेत २०१२) ।

हाब्रे

नेपालमा हाब्रेलाई राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ ले संरक्षित सूचीमा राखेको छ । ढोरपाटन शिकार आरक्षमा हाब्रेको अवस्था र वितरणबारे मूल्याङ्कन गरिएको छैन । सन् २०१२ को एउटा अध्ययनले अवलोकन, अवलोकन स्थलमा भेटाइएका चिन्ह, मल विर्सनको आधारमा ढोरपाटन शिकार आरक्षमा हाब्रे रहेको निष्कर्ष भएको छ । बागलुड र म्यादी जिल्लाको बासेँ ब्लकको खोप्रीवन र सिमाघाट क्षेत्रमा, बागलुड जिल्लाकै सुर्तिबाङ्ग ब्लकको सुर्तिबाङ्ग र दिजा खुड क्षेत्रमा, पुनः बागलुडकै फागुने ब्लकको काँगाखुड र ठाकुरे क्षेत्रमा, घुस्तुड ब्लकको नदी किनारमा अवस्थित वन क्षेत्रमा (रुकुम र म्याग्दीको रानमा, मइकोट र गुर्जाखानी), पूर्वी रुकुमको सेड ब्लकमा पर्ने सेड खोला र दुले क्षेत्रमा र सुन्दह ब्लकमा हाब्रे पाइन्छ । हाब्रेको सम्भावित वासस्थानसंग जोडिए पनि सीमितरूपमा वनले ढोकेकाले दोगाडी ब्लकलाई हाब्रेको वासस्थान मानिँदैन । त्यस ब्लकको वन क्षेत्रको तल्लो भाग लगभग १० वर्ग कि.मि. भन्दा कम भू-भाग चाहि हाब्रेको लागि सुहाउंदो वासस्थान हो । बागलुडको सुर्तिबाड टुप्पोको दक्षिण मोहोडा र पूर्वको लालपाटनलाई आरक्षसंग बाहिरको सम्भावित हाब्रे वासस्थानको रूपमा पहिचान गरिएको छ । ती स्थानहरु सर्वेक्षण हुँदा हाब्रे र घरपालुवा जनावरको चहलपहलको सङ्केत गर्ने

वस्तुहरु भेटिएको थियो (अर्याल समेत २०१२) । अध्ययनले ७५% हाब्रेको वासस्थान वनले ढोकेको र १६% बुट्यानले ढाकेको जनाएको छ । आरक्ष क्षेत्र हुँदै २५०० मि. देखि ४३८० मि. सम्मको उचाईमा वासस्थान सर्वेक्षण गरिएको थियो ।

हाब्रेको संङ्केत नरहेको स्थानभन्दा अस्तित्वको संङ्केत रहेको स्थानहरुमा स्थानीय बगाले र जनताहरुले दाउरा, काठ,च्याउहरु र अन्य गैर काष्ठ वन पैदावार सङ्कलन जस्ता क्रियाकलापहरु र घरपालुवा जनावर चरिचरन संघनता रहेको अध्ययनले निश्कर्ष निकालेको छ । आरक्षमा हाब्रेको अस्तित्वको मुख्य भयको रूपमा हाब्रेको वासस्थान र घरपालुवा जनावर चरिचरन क्षेत्र खप्टिनुलाई लिइएको छ । हाब्रे खास गरी निगालो र बाँसको कलिलो टुप्पामा जीवन निर्वाह गर्ने विशेष प्राणी भएकोले जलवायू परिवर्तन अझ यसको संरक्षणको लागि संवेशनशील कारक हुन सक्छ । पटक पटकको सुख्खापन, वर्षातको ढाँचामा परिवर्तन र वनस्पति रेखा सार्ने कार्यबाट माथितरि हाब्रेको अस्तित्वमा सृजना हुने नयाँ भयले वासस्थानको अवस्था र खाद्य स्रोतमा कुनै पनि संभावित असर पर्न सक्छ ।

सवालहरु

- ✓ आरक्षमा हाब्रेको अवस्था र वितरणबारे सूचना अपर्याप्तता,
- ✓ आरक्षमा हाब्रेको चोरी शिकार नियन्त्रण नहुनु,
- ✓ घरपालुवा जनावर र मानव क्रियाकलापले हाब्रेको वासस्थान खस्कनु र खलवलिनु,
- ✓ बाँस/निगालोको वनमा आगलागि हुनु,
- ✓ आरक्षमा हाब्रेको वातावरण र स्वाभावको राम्रो अभिलेख नहुनु, र
- ✓ छाडा कुकुरबाट हाब्रे मारिनु ।

रणनीतिहरु

- अनुसन्धान र क्षमता विकास,
- वासस्थान व्यवस्थापन, र
- चोरी शिकार प्रतिरोधको लागि सामुदायिक करार ।

क्रियाकलापहरु

- ✓ संभावित वासस्थान क्षेत्रहरुमा हाब्रे रहे/नरहेको यकीन गर्न सर्वेक्षण सञ्चालन गर्ने,
- ✓ विस्तृतरूपमा अवस्था र वितरणबारे जानकारी लिन सर्वेक्षण गर्ने,
- ✓ चरिचरन नियमन गर्ने र हाब्रे वासस्थानमा छाडा कुकुर नियन्त्रण गर्ने,
- ✓ वैकल्पिक स्रोत र स्थानीयको जीवनयापनमाथि उठाउने रणनीतिहरुमार्फत हाब्रेको संवेदनशील वासस्थान मानव क्रियाकलाप नियन्त्रण गर्ने ,
- ✓ बच्चा पाउने मौसममा हाब्रेको संवेदनशील वासस्थानमा मानव क्रियाकलाप बन्द गर्ने,
- ✓ स्थानीय समुदायहरु परिचालनबाट वन उँढेलो व्यवस्थापन गर्ने,

- ✓ हाब्रेको चोरी शिकार नियन्त्रण गर्न आरक्ष कर्मचारीबाट नियमति गस्ति सञ्चालन गर्ने,
- ✓ घुम्ती चरिचरन, घेराबन्दी, बँधुवा घरपालुवा जनावर पाल्ने कार्यक्रमहरु लागू गर्ने,
- ✓ हाब्रेको वासस्थानहरुमा चरिचरन चाप घटाउन चरन क्षेत्र व्यवस्थापन र डालेघाँस उत्पादन गर्न क्रियाकलाप गर्ने ,
- ✓ ह्यासोन्मुख चरनक्षेत्रहरु पुनर्उस्थान गर्ने र स्याउला/घाँस प्रजातिको लागि संरक्षण स्थालको विकास गर्ने ,
- ✓ हाब्रेमा आधारित पर्यटन प्रवर्द्धन स्थानहरुको सम्भाव्यता अध्ययनहरु सञ्चालन गर्ने,
- ✓ हाब्रे संरक्षणलाई टेवा दिन समुदायमा आधारित पर्या पर्यटन आयोजनाहरुको तर्जुमा र कार्यान्वयन एवं मार्गदर्शनको विकास गर्ने, र
- ✓ इको क्लवहरु, संरक्षण शिक्षा समारोहरु, कार्यशाला गोष्ठिहरु र अर्न्तक्रियामार्फत स्थानीयस्तरमा सचेतना कार्यक्रम र समुदाय अध्ययन भ्रमण कार्यक्रमहरुको व्यवस्था गर्ने ।

७.४ अन्य साना स्तनधारीहरु, चराहरु, सरिसृपहरु र उभयचरहरु

ढोरपाटन शिकार आरक्षमा आखेटोपहारको लागि शिकार हुनेहरुबाहेक अरु धेरै प्रजातिको बारेमा सीमित जानकारीलक सूचनाहरु रहेका कुरा विधितै छ । खैरो ब्वाँसो, थार, ध्वाँसे चितुवा, हिमाली कालो भालु र काजिलहरु जस्ता प्रजातिको बारेमा अनुसन्धान र ज्ञानका आधार सवलीकरण गर्नु पर्ने आवश्यकता छ । ढोरपाटन शिकार आरक्षको वनस्पति र वन्यजन्तुको तेरिज अद्यावधिक गर्नु पनि उत्तिकै महत्वपूर्ण छ ।

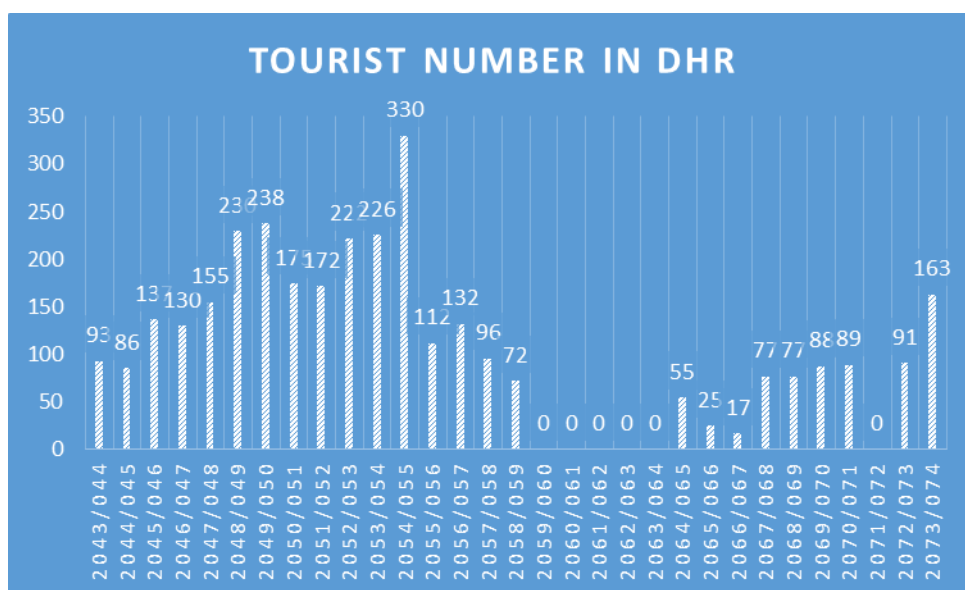
अध्याय ८

पर्यटन र विवेचना

८.१ पृष्ठभूमि

८.१.१ पर्यटन दृश्य विवरण

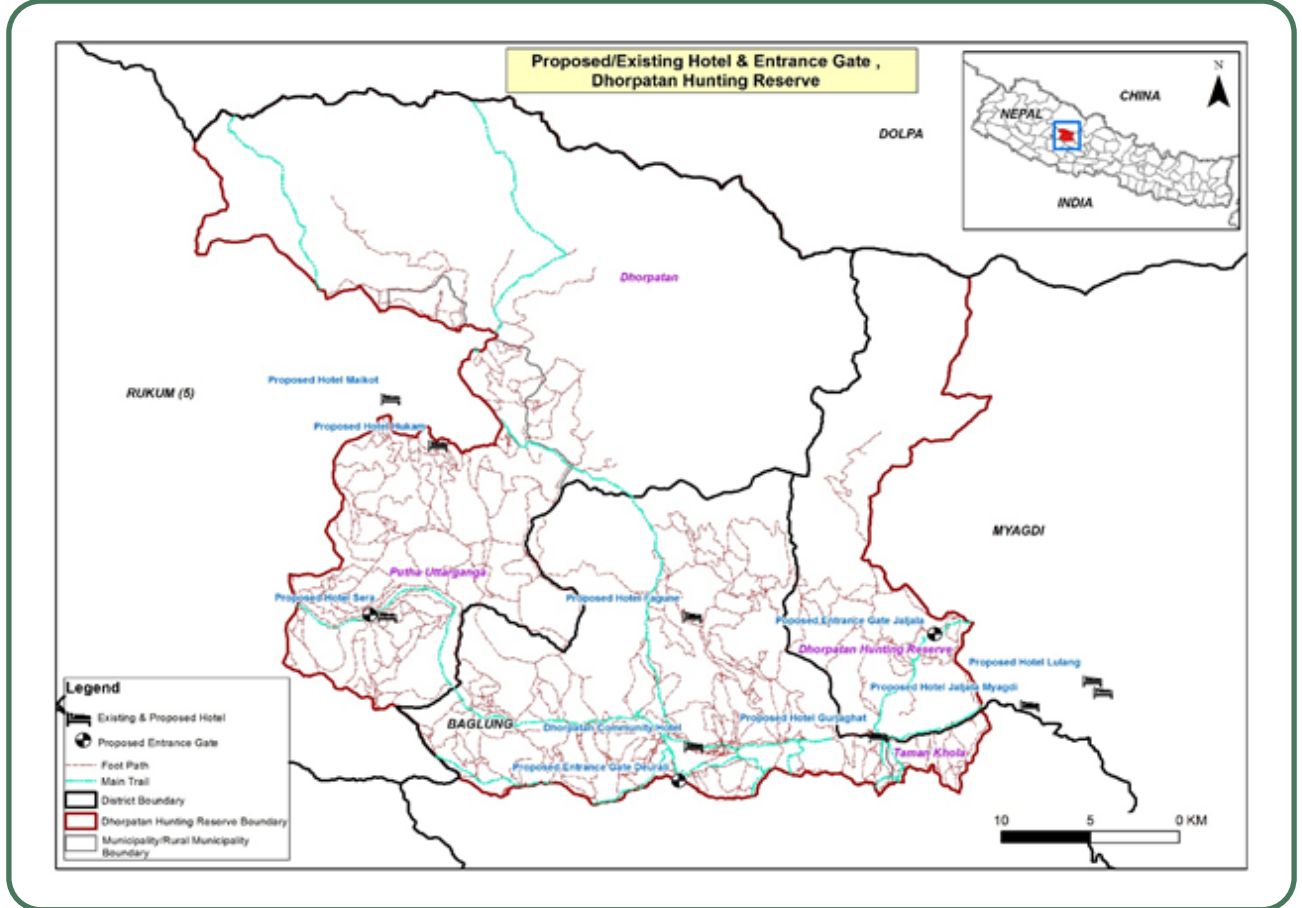
नेपालका संरक्षित क्षेत्रहरूले पर्यटकहरूको लागि महत्वपूर्ण गन्तव्य प्रदान गरेको छ । संरक्षणमा टेवा अभिवृद्धि गर्दै प्रकृति शिक्षा र स्थानीय जनसमुदायहरूको लाभमार्फत आगन्तुकहरूमा चाख जाग्रित गर्ने एउटा चलायमान आयामहरूको रूपमा संरक्षित क्षेत्रहरू रहेका छन् । वस्तुहरू, कलाकृतिहरू, भू-दृश्यहरू र आगन्तुकहरूमा संरक्षित क्षेत्र र यसको संरक्षणको आवश्यकताबारे बनेका समझदारीहरूलाई प्रयोग गरेर प्राकृतिक र सांस्कृतिक सम्पदाका भनाईहरू संप्रेषण गर्ने प्रक्रिया नै विवेचना हो । त्यसकारण संरक्षणले पर्यटनलाई प्रोत्साहन गर्छ । यदि स्थानीयको जीवनयापनलाई पर्यटनले टेवा दिएमा मात्र संरक्षणको उपादेयता सुनिश्चित हुन्छ । तत्कालीन श्री ५ को सरकारले शे-फोक्सुण्डो राष्ट्रिय निकुञ्जको दक्षिणी भाग लगायत डोल्पाको दक्षिणी क्षेत्र सन् १९८९ को मे मा माथिल्लो डोल्पा, सन् १९९२ को अक्टुबर महिनामा विदेशीहरूका लागि खुला गर्‍यो । त्यस खवतदेखि अनुमति प्राप्त पदयात्रा सञ्चालन गर्ने निकायहरूले ढोरपाटन हुँदै डोल्पा प्रवेश गर्ने पदयात्रा सञ्चालन गरे । यातायात र संचारका साधनहरू, क्याम्प स्थलहरू, लजहरू र पर्यटन मार्गहरू जस्ता सुविधाहरूको अपर्याप्तताले आरक्षमा वार्षिक आगन्तुहरूको वृद्धि हुन सकेको देखिदैन ।

चित्र १: ढोरपाटन शिकार आरक्षमा पर्यटक अभिलेख (स्रोत रा.नि. तथा व.सं.विभाग)

यसको अरण्यपना र मध्यपर्वतीय क्षेत्रदेखि उच्चहिमालसम्म फैलिएको छुट्टै किसिमको भू-दृष्यहरूका कारण आरक्ष पर्यटकहरूको लागि एउटा संभावित गन्तव्य हो । यसको न्यूनस्तरको पूर्वाधार र उपयुक्त पर्यटक मार्गहरूको कमी यस क्षेत्रमा पर्यटन प्रवर्द्धनका मुख्य मुद्दा हुन । यसैले अहिलेसम्म पर्यटन प्रवर्द्धनका

क्रियाकलापहरुमा सीमित मात्रामा विदेशीहरु आकर्षण गर्ने आखेटोपहार शिकार मात्र सीमित छ । स्थानीय निकायहरुलगायत मुख्य मुख्य सरोकारवालाहरु र स्थानीय समुदायहरुको निकटतम समन्वयमा पर्यटन आकर्षणहरु, पर्यटन पूर्वाधारहरुको विकास सुधार तथा आरक्ष र समुदायको विकास क्षेत्रमा पर्यटन क्रियाकलाप र सुविधाहरु दीगोरुपमा सञ्चालन गर्ने कार्य पहिचान गर्नु नै आरक्षमा पर्यटन व्यवस्थापनका मुख्य उद्देश्यहरु हुन् । आरक्षले दीगो पर्या-पर्यटन विकास गर्ने सिलसिलामा गाउँहरुमा नयां पर्यटन प्रवर्द्धनको सूत्रपात हुने र यसको स्थानीय जनतामा पर्यटकहरुलाई राम्रोसंग प्रवाह गर्नु पर्छ भन्ने चेतना

नक्शा ५ : पर्यटकको लागि ढोरपाटन शिकार आरक्षभित्र मौजुदा एवं प्रस्तावि संरचना

जगाउने खालका पर्यटन प्रवर्द्धन कार्ययोजना तयार गर्नु आवश्यक छ । ढोरपाटनमा आएका पर्यटक र राजस्वको विवरण (अनुसूची १० र ११) मा दिइएकोछ ।

८.१.२ विवेचना सुविधाहरु

एउटा क्षेत्रको प्राकृतिक र साँस्कृतिक स्रोतहरुको बारेमा आगन्तुकहरुलाई प्रसंशा र बुझाईको विकासमा सहयोग पुऱ्याउनु संरक्षण क्षेत्रमा स्रोत विवेचना मुख्य उद्देश्य हो । हाल प्रकृति र संस्कृतिबारे सीमित जानकारीसहितको एउटा मात्र आगन्तुक सूचना केन्द्र छ । त्यस्तै सुविधाहरु जोडिएका सम्भावित पर्यटक प्रवेश बिन्दुहरु र सामुदायिक क्षेत्रहरुमा समेत विस्तार गरिनु पर्छ ।

सवालहरु

- ✓ आरक्षमा पर्यटन गन्तव्यहरु र उपभोग्य वस्तुहरुको सम्भाव्यता अध्ययनको अपर्याप्तता,
- ✓ आरक्षमा पर्यटन पूर्वाधारहरुको कमि-उदाहरण(प्राकृतिक पथप्रदर्शक, होटेलहरु, लजहरु, सूचना केन्द्रहरु आदि),

- ✓ स्थानीय समुदायहरूमा पर्या-पर्यटन चेतनाको कमि,
- ✓ सञ्चार यातायात सुविधाहरूको अपर्याप्तता,
- ✓ आरक्षभित्र र वरिपरीका प्राकृतिक, साँस्कृतिक र ऐतिहासिक स्थलहरूको विकासको अपर्याप्तता,
- ✓ स्थानीय र राष्ट्रिय सरोकारवालाहरूको परामर्शमा सम्भावित पर्यटक गन्तव्यहरू र उपभोग्य वस्तुहरूको पहिचानमार्फत पर्यटन प्रवर्द्धन र विविधिकरण गर्ने,
- ✓ बसोवास गर्ने स्थान, गोरेटो, सडक (ढोरपाटन-गुर्जाघाट/गुर्जाघाट-जलजला, ढोरपाटन - निशेलढोर - तकसेरा/ढोरपाटन - घौराली) यातायात र सञ्चारको रूपमा आधारभूत आगन्तुक सुविधाहरू प्रदान गर्न पूर्वाधार विकास गर्ने,
- ✓ अतिथि सत्कार, प्रकृतिक पथ प्रदर्शक विकास र सम्बन्धित कार्य क्षेत्रमा स्थानीय समुदायहरू र सरोकारवालाहरूको क्षमता अभिवृद्धिगर्ने, र
- ✓ स्थानियको जीवनयापन सुधारको लागि सामुदायिक करार ।

८.२ पर्यटन व्यवस्थापन

८.२.१ संस्थागत रचना

पर्यटन व्यवस्थापनको एउटा समर्पित ईकाई स्थापना गर्नु अपरिहार्य छ । यसले वरिपरीका समुदायहरूमा पर्या-पर्यटन र संरक्षण शिक्षासम्बन्धी कार्यको रेखदेख गर्दछ । पर्यटन र विवेचनासम्बन्धित सुविधाहरू र क्रियाकलापहरूको सञ्चालन गर्न उक्त समर्पित ईकाईलाई जिम्मेवार बनाइनु पर्छ । पर्य-मैत्री अभ्यासहरू सुनिश्चित गर्न पर्यटन सेवाका निम्ति नियमनकारी खाकाको तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्न अरु धेरै आवश्यक छ ।

कर्मचारीको क्षमता अभिवृद्धि गर्न परिचयात्मक तालीम प्रदान गरेर आगन्तुहरूलाई राम्रो सेवा प्रदान गर्न सकिन्छ । आरक्षभित्र र वरिपरी पर्यटन प्रवर्द्धन गर्न संस्थागत संरचनाको विकास हुन आवश्यक छ । आरक्षसंग जोडिएका पालिकाहरू र स्थानीय समुदायहरूको करार अनिवार्य हुन्छ ।

८.२.२ पर्यटन असर न्यूनीकरण

निश्चित गन्तव्य स्थलहरूमा पर्यटक संख्या वृद्धिसंगै वातावरण, समाज, संस्कृति र अर्थतन्त्रमा पर्यटनको असरहरू अनिवार्य रूपमा देखिन्छन् । यी सकारात्मक हुनपनि सक्छ र नकारात्मक हुनपनि सक्छ । फोहोर मैलाको वृद्धि, प्रदूषण र सामाजिक-साँस्कृतिक ह्रास आदि पर्यटन प्रवर्द्धन र वृद्धिका मुख्य असरहरू हुन । आरक्षमा आजसम्म पर्यटनको सार्थक असरहरू छैन । यद्यपि आखेटोपहार शिकारका कारण फोहोर मैला तथा यत्रतत्र छरिनुको केही मुद्दाहरू छन् । सोरोकथामका उपायहरू समयमै अवलम्बन गरिएन भने पर्यटन गतिविधिले आरक्षको प्राकृतिक, साँस्कृतिक र आर्थिक वातावरणमा निश्चित रूपले प्रतिकूल असर पाउँछ । त्यसैले प्रतिकूल असरहरू न्यूनीकरण गर्न निम्न रणनीतिहरू सुझाइएको छ ।

- ✓ तत्काल वातावरण, समाज र संस्कृति तथा वन्यजन्तु र यसका वासस्थानमा पर्यटन वृद्धिको भईरहेको र हुन सक्ने असरहरूबारे अध्ययन गर्ने,
- ✓ आमोद प्रमोद/पर्यटन क्षेत्र र भित्री जैविक विविधता संरक्षण क्षेत्रहरूको सीमाङ्कन गर्ने,

- ✓ दीगो पर्यटन प्रवर्द्धनको लागि न्यून आयतन र उच्च आयतन पर्यटनलाई रणनीतिकरूपमा माथि उठाउने,
- ✓ फोहोर मैला, ध्वनि प्रदूषण जस्ता प्रतिकूल असर व्यवस्थापन र न्यूनीकरण गर्न कार्ययोजना तयार गर्ने,
- ✓ प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्रहरूका स्थानीय समुदायहरूलाई वातावरणीय चेतनासम्बन्धी तालीमहरू दिने,
- ✓ पर्यटन मार्गहरू र प्रभावित क्षेत्रहरूमा ईन्धन र उर्जा कम खपत गर्ने प्रविधिहरूको प्रवर्द्धन गर्ने,
- ✓ फोहोर मैला छुट्टयाउने र व्यवस्थापन रणनीतिहरू प्रवर्द्धन गर्ने ,
- ✓ बाह्य प्रभावका कारणबाट भएका आर्थिक-सामाजिक परिवर्तका प्रभावहरूको निराकरण गर्न स्थानीय संस्कृतिमा आधारित पर्यटनको प्रवर्द्धन गर्ने, र
- ✓ खाना पकाउन र कोठा तताउनको निम्ति माग हुने दाउराको मात्रा घटाउन लघु जल विद्युत आयोजनालाई प्रोत्साहन गर्ने ।

८.२.३ पर्यटन क्रियाकलाप विविधिकरण

आरक्षमा पर्यटकहरू आखेटोपहार शिकारमा केन्द्रित छन् । अनेक आगन्तुकहरूलाई विभिन्न बसाई अवधिहरू र बजेटहरूमा आकर्षण गर्न तथा पर्यटन विविधिकरणको लागि एउटा फराकिलो क्षेत्रको उत्पादनहरू र क्रियाकलापहरूको प्रवर्द्धन गर्न आवश्यक छ । विविध आमोद प्रमोदका क्रियाकलापहरू: छोटो अवधिको चरा अवलोकन, हाइकिङ, पदयात्राहरू, घर बास र साँस्कृतिक प्रदर्शनहरूको कार्यक्रमहरू गरिनु पर्छ । लामो अवधिका पर्वत आरोहणहरू, पद यात्राहरू र वन्यजन्तु अवलोकनजस्ता क्रियाकलापहरू विकास गर्नु पर्छ । आरक्षमा पर्यटन विविधिकरणको लागि निम्न सुझावहरू प्रस्तुत गरिन्छ ।

- ✓ आरक्ष र वरिपरीका समुदायहरूमा सम्भावित सामाजिक साँस्कृतिक र प्राकृतिक पर्यटन आकर्षणहरूको लेखाजोखा र प्रवर्द्धन गर्ने,
- ✓ आरक्ष वरिपरीको मुख्य क्षेत्रहरूका स्थानीय समुदायहरूलाई करार गरी पद मार्गहरू, संङ्केतहरू, क्याम्पिङ स्थलहरू, पिउने पानी र सुरक्षा जस्ता आधारभूत सुविधाहरूको सुधार गर्ने,
- ✓ राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन २०२९ मा भएको व्यवस्थालाई मानेर म्याग्दीको जलजला, बागलुङको फागुने, पूर्वी रुकुमको ठागु र क्यामडाँडाजस्ता मुख्य स्थानहरूमा बसोबासको सुविधाहरूको विकास गर्ने,
- ✓ चुरेन हिमाल आरोहण खुला गर्ने,
- ✓ बेनी हुँदै गुर्जाखानी, मइकोट, सिस्ने हिमालसम्म र त्यसपछि तकसेरा र ढोरपाटन फर्कने पद-मार्गहरू पत्ता लगाई विकास गर्ने ,
- ✓ घोडाचडी, डाँफे अवलोकन, प्याराग्लाइडिङ, हाइकिङ, पहरो चढ्ने, हिमाल आरोहण र फागुने तथा बासेँमा हिउँ चिप्लेटी जस्ता साहसिक पर्यटन प्रवर्द्धन गर्ने ,
- ✓ आरक्षमा पर्या-पर्यटन प्रवर्द्धन गर्न साँस्कृतिक सम्पदा र मौलिक स्थानीय निर्माणलाई संरक्षण र यथावत कायम गर्ने,

- ✓ परम्परागत गाउँहरू : वरपर उपयुक्त समुदायहरू लुलाङ खोरिया, गुर्जाखानी, चेन्तुङ, ढोरपाटन, काइकोट, तकसेरामा होमस्टे सुविधाहरू पहिचान गरि विकास गर्ने र चेन्तुङमा तिब्बती संस्कृतिको अनुभव दिलाउन साँस्कृतिक यात्राको विकास गर्ने, र
- ✓ स्थानीय समुदायहरू र युवाहरूलाई प्रकृति पथ प्रदर्शकमा करार गरि तिनीहरूको क्षमता विकास गर्ने ।

८.२.४ प्रकृति विवेचना

प्रकृति विवेचना कार्यक्रमले आगन्तुकहरूलाई उनीहरूको प्रकृतिलाई बुझ्न सक्ने क्षमतामा सुधार गर्न मद्दत गर्दछ । प्राकृतिक स्रोतहरूसँग सिधा सम्पर्क स्थापना गर्ने अवसरहरू प्रदान गर्छ । अझ प्रकृति विवेचनाले आगन्तुकहरूलाई वरिपरीका क्षेत्रको बारेमा जानकारी वनाउछ । तिनीहरूलाई प्राकृतिक वातावरणको महत्वबारे राम्रो बोध गराउंदछ । आरक्षको लागि निम्न प्रकृति विवेचनाका क्रियाकलापहरू सुझाइएको छ ।

- ✓ आधारभूत विवेचनाका सुविधाहरू उपलब्ध गराएर ढोरपाटन शिकार आरक्ष र अन्य प्रवेश मार्गहरूमा आगन्तुक सूचना केन्द्रको विकास र विस्तार गर्ने,
- ✓ वनस्पति र चरा पहिचानलाई ध्यान दिएर प्रकृति विवेचनामा प्रकृति मार्गदर्शन तालीम प्रदान गर्ने,
- ✓ भेडाको उन जस्ता स्थानीय उत्पादनहरू र जैविक विविधता संरक्षणको प्रवर्द्धन गर्न बहु-उद्देश्यीय उपहार पसलहरू कार्यान्वयनमा ल्याउने,
- ✓ सामुदायिक विकास क्षेत्रहरूमा अनौपचारिक प्रकृति संरक्षण शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,
- ✓ प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्रका विद्यालयहरूमा इको क्लवका कार्यक्रमहरू प्रवर्द्धन गरि सञ्चालन गर्ने ,
- ✓ प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्रका विद्यालयहरूमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूलाई पथप्रदर्शक प्रकृति पदयात्रा र प्रकृति क्याम्प कार्यक्रम विकास गरि सञ्चालन गर्ने ,
- ✓ जैविक विविधता संरक्षणको बारेमा विद्यालयका विद्यार्थी, आगन्तुकहरू र स्थानीय जनतालाई ध्यानमा राखी विवेचना कुराकानी कार्यक्रम प्रदान गर्ने, र
- ✓ स्थानीय तहका सबै सरोकारवालाहरूको सहभागितामा विविध संरक्षण चेतनाका क्रियाकलापहरूमार्फत विशेष दिन मनाउने ।

अध्याय ९

विशेष कार्यक्रम

९.१ चरनक्षेत्र व्यवस्थापन

सन्दर्भ

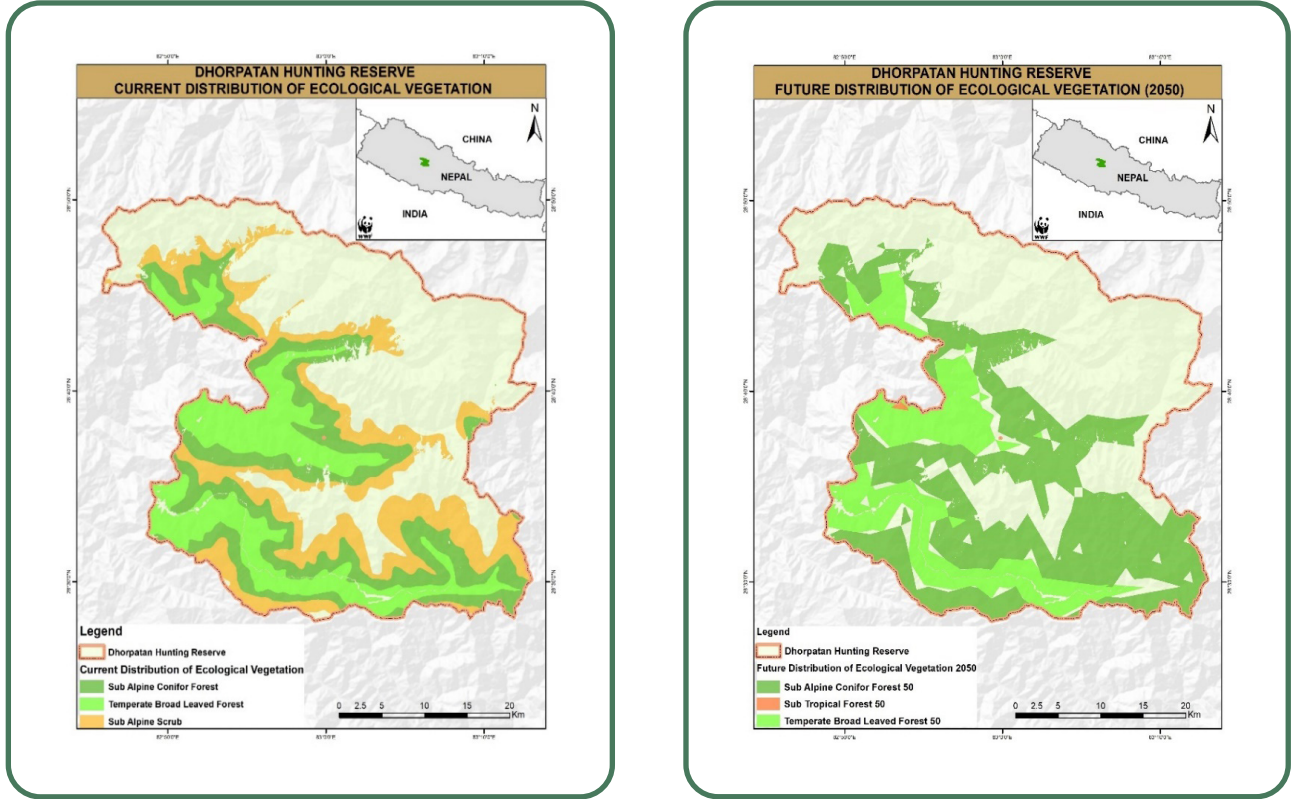
नेपालमा हिमाली भेगका जनताको जीवनयापन चरन क्षेत्रमा आधारित पशुपालनमा भरपरेको छ । नेपालमा १७ लाख हेक्टरभन्दा बढी जमिन चरन क्षेत्रमा रहेको अनुमान गरिन्छ । यो कूल भू-स्रोतको भण्डै ११.५% हो । चरन क्षेत्रले आगेटेको कूल भू-भागको ९८% भन्दा बढी उच्चपहाड, मध्यपहाड र उच्चपर्वतीय क्षेत्रमा पर्दछ । चरन क्षेत्रले कूल पशुपालनमा खपत हुने खाद्यको ११.५% योगदान पुऱ्याएको छ । २५०० मि.भन्दा माथिका अधिक उचाईका हिमाली क्षेत्रमा रहेका चरन क्षेत्रले ६५% भन्दा बढी घरपालुवा पशु खाद्यमा योगदान पुऱ्याएको छ (भू-स्रोत नक्शाङ्कन अयोजना, १९८६) । चरन क्षेत्रमा १८० भन्दा बढी विविध प्रजातिका घाँसहरु र कोषे फारपातहरु पाइने अनुमान गरिएको थियो (वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय, २००६) । ढोरपाटन शिकार आरक्षमा उच्च शितोष्ण र तल्लो हिमाली चरन क्षेत्रहरु र हिमाली चउरहरु रहे का छन् । आरक्षको ५०% क्षेत्र स्थानीय स्तरमा बुकी नामले चिनिने चरन क्षेत्रहरुले ढाकेको छ ।

भविष्यवाणीहरुले सुझाएका छन् कि, हिमाली क्षेत्रमा लामो न्यानो र उर्वर मौसमहरु विविध वनस्पतिहरुको लागि उपयुक्त हुन्छ । त्यो अवस्था हिमाली चरन क्षेत्र र बुट्यानमा समेत हुनेछ । यदि जलवायूका अवस्थाहरु हिमाली क्षेत्रहरुमा अझै धेरै वन जंगलको लागि उपयुक्त हुन्छ । तिनीहरु कृषि र बागवानीको लागि पनि उपयुक्त हुन्छन् । त्यसले हिमाली क्षेत्रलाई बदल्न प्रोत्साहन गर्छ । हिमाली चरन क्षेत्रमा लामो अवधिहरुको लागि आफ्ना घरपालुवा जनावरहरु छाड्ने बानी बसाल्न बगालेहरुलाई न्यानो गर्मीयामहरुले प्रोत्साहन गर्दछ । यसबाट कमलो पारिस्थितिकीय प्रणालीहरुमा चरन चाप बढ्दै जान्छ ।

अति चरन र बदलिने भईका साथै तल्लो हिमाली चरन क्षेत्रहरु र हिमाली चउरहरु जलवायू परिवर्तनबाट जोखियुक्त हुन्छन् । यी क्षेत्रहरु लामो अवधिसम्म हिउँले ढाक्ने र छोटो अवधिको लागि मात्र हरियालीलगायतका जलवायूका अवस्थाले कायम गर्ने गर्दथ्यो (रामिड समेत २००९) । यी हिमाली क्षेत्रहरुमा लामो न्यानो उर्वर मौसमहरु रहने भविष्यवाणी जलवायू परिवर्तन नमूनाहरुले गर्दा विविध किसिमका वनस्पतिहरुको लागि उपयुक्त वातावरणीय अवस्थाहरु सृजना हुँदै गएको छ । जलवायू परिवर्तन हिमाली भेगमा आजभोली वनस्पति रेखा माथितर सर्दै गएको भविष्यवाणी गरेका छ (फरेष्ट समेत, २०१२) ।

सम्पूर्ण हिमाली भेगका धेरै स्थानहरुमा अवलोकन गर्दा जलवायू परिवर्तन नमूनाले भविष्यवाणी गरे अनुसार वनस्पति रेखा माथितर सरेको पहिचानका साथै यकीन भएको छ (टुके समेत, २००३, कुँवर२०११, सुवाल, २००३, विजय प्रकाश र अन्सारी, २००९) । फलस्वरुप आरक्षमा हिमाली चरन क्षेत्रहरु खण्डीकरण हुने स्थान विशेषमा खुम्चिन जान्छ । वर्षायामको अनिश्चितताले (कति, कहिले, र कति लामो अवधिको लागि) सुख्खा अवधिहरु बढ्न गई बगालेहरुले घरपालुवा जनावरको लागि हिमाली चरन क्षेत्रहरु सृजना गर्ने नियतले लगाउने अनियन्त्रित उँढेलोलगायतका आगलागिका घटनाहरु हिमाली बुट्यान क्षेत्रमा बढ्दै जानेछन् ।

निम्न नक्शामा आरक्षमा हाल र भविष्यको वातावरणीय वनस्पति वितरणलाई देखाएको छ । नक्शामा देखाइएको धब्बाहरुले जलवायू परिवर्तन अनुमानमा वनस्पतिको सम्भावना नरहेको क्षेत्रको प्रतिनिधित्व जलवायू परिवर्तनसंग सम्बन्ध नराख्ने मानव क्रियाकलापले वन क्षेत्रको खण्डीकरण अथवा क्षति नहुने संकेत गर्छ ।

नक्शा ६ : स्थितिस्थापक धब्बाहरु (वनस्पति किसिमहरु: २०५० को जलवायू अनुमानमा)

ढोरपाटन शिकार आरक्षमा हालको वातावरणीय वनस्पति वितरण	ढोरपाटन शिकार अरक्षमा भविष्यको वातावरणीय वनस्पति वितरण
---	--

उपयुक्त जलवायू अवस्थाले पशुको घनत्व बढेको कारण चरिचरनको चाप बढनाले हिमाली चरन क्षेत्रहरु सानु हुने र चरनको मौसम लम्बिने हुँदा कमलो वासस्थानहरुमा चरिचरन चाप अत्यधिकरूपमा बढ्दछ । अझ अधिक उचाइतिर घरपालुवा जनावरहरुले नाउरलाई विस्थापित गर्छ भन्ने स्थानीय जनताको भनाई छ । अरु ठूलो संख्याका स्थानीय यासांगुम्बाको संङ्कलनको लागि आरक्ष क्षेत्र प्रवेश गर्दा चरिचरन क्षेत्रहरु भन धेरै हासोन्मुख हुनेछन् ।

सवालहरु

ढोरपाटन शिकार आरक्षमा चरन क्षेत्रहरु व्यवस्थापनका निम्न मुख्य मुद्दाहरु छन्

- ✓ चरनक्षेत्रका स्रोतहरु प्रयोगको लागि उपभोक्ताहरुमा उपयोग अधिकारको विवाद,
- ✓ चरन क्षेत्रहरुको भारवहन क्षमता, पोषण चक्र र वातावरणीय पक्षहरुबारे अध्ययनको कमि,
- ✓ उच्च चरिचरन चाप,
- ✓ अति चरिचरन र अनियन्त्रित डुँढेलोका कारण चरन क्षेत्र र यससंग गाँसिएका वन क्षेत्रको क्षयीकरण,
- ✓ चरिचरन क्षेत्र व्यवस्थापनमा समुदाय चेतना र जनसहभागिताको कमि,
- ✓ स्थानीय जान्ने सुन्नेहरुले तदर्थ रुपमा चरिचरन शुल्क असूल गर्ने र टेवायुक्त सेवाको कमि ,
- ✓ स्याउ, आलु र गहुँ उत्पादन जस्ता कृषि विस्तारको लागि बढ्दो अतिक्रमण,
- ✓ चरन क्षेत्रहरुमा असन्तुलित चरन चापले घुम्ती चरिचरन जस्ता परम्परागत चरिचरन अभ्यासहरु कमजोर हुँदै गएको,
- ✓ चरिचरन गर्ने जनवारहरुको साथ उक्त घटबढले चरनक्षेत्रहरुमा मिचाहा र मन नपर्ने प्रजातिको प्रवेश,
- ✓ हिमपातको घट्दो अवस्था र वर्षायामभन्दा अधिको वर्षातले गर्दा चरिचरन क्षेत्रको घाँसहरुको वृद्धि मौसम घट्दै गएको , र
- ✓ यासाँगुम्बा उत्पादन क्षेत्रमा उच्च मानवजन्य चाप ।

रणनीतिहरु

- अनुसन्धान, चेतना र क्षमता अभिवृद्धि,
- अतिक्रमण नियन्त्रण, र
- समुदाय करार र लाभ बाँडफाँटको संयन्त्र ।

क्रियाकलापहरु

- ✓ चरन क्षेत्रहरुमा वन जंगल पलाउनुलगायत हिमाली चरन क्षेत्र र तल्लो हिमाली वन क्षेत्रमा भएका परिवर्तनहरुको अनुगमन गरि नक्शाङ्कन गर्ने,
- ✓ देवदारको बाहुल्य रहेको वन क्षेत्रहरु माथितिर सर्न सक्छन् रानी सल्लाको वन जलवायू परिवर्तनका कारण धरातलीय हिसाबले सिथिल भई रोगहरु लाग्न सक्ने हुन्छ । भोजपत्रका रुखहरुले महत्वपूर्ण हिमाली चरनक्षेत्रहरु मिच्चन सक्ने भएकोले यी सबै मुख्य प्रजातिको अनुगमन र नक्शाङ्कन गर्ने,
- ✓ महत्वपूर्ण, गाँसिएको र जलवायू परिवर्तले असर नपार्ने हिमाली वासस्थानहरु पहिचान गरी नक्शाङ्कन गर्ने र यिनको लागि संरक्षण रणनीति सुनिश्चित गर्ने,
- ✓ सम्भावित संयोजनहरु र संरक्षणको लागि आरक्ष बाहिरका हिमाली वासस्थानहरूसंग संयोजनहरु

- पहिचान र स्थापना गर्ने,
- ✓ विविध उपचारअन्तर्गत चरन क्षेत्रको उत्पादकत्व अध्ययन गर्न स्थायी अनुसन्धान प्लटहरु स्थापना गर्ने,
 - ✓ स्रोत प्रयोजन समस्या समाधान गर्न सहभागितात्मक स्रोत व्यवस्थापनको प्रवर्द्धन गर्ने,
 - ✓ चरन क्षेत्रहरुको यथार्थ सूचना सङ्कलन गर्न स्थलगत सर्वेक्षण सञ्चालन गर्ने,
 - ✓ मुख्य चरन क्षेत्रहरुमा घुम्ति चरनमार्फत घरपालुवा जनावर संख्या नियन्त्रण गर्ने,
 - ✓ बगालेहरुलाई संरक्षण चेतना कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,
 - ✓ नियमित अनुगमन सञ्चालन गर्ने र अवैध अतिक्रमण रोक्ने,
 - ✓ चरन क्षेत्रहरुको संरक्षणको लागि भू तथा जलाधार संरक्षण प्रविधिहरुको प्रवर्द्धन गर्ने,
 - ✓ पछुताउन नपर्ने संरक्षण रणनीतिको लागि हिमाली पारिस्थितिकीय प्रणालीहरुमा जलवायु परिवर्तनले असर नपर्ने क्षेत्रहरु सुनिश्चित गर्ने र नक्शाङ्कन गर्ने,
 - ✓ ढोरपाटन शिकार आरक्षबाहिर रहेका हिमाली वासस्थानहरुसंगको संयोजनलाई पहिचान गर्ने,
 - ✓ चरन क्षेत्रहरुको दीगो प्रयोजनको लागि परम्परागत चरन क्षेत्र व्यवस्थापन अभ्यासहरुको अनुसरण गर्ने, र
 - ✓ चरनक्षेत्रहरुमा मिचाहा र अनावश्यक प्रजातिको नियन्त्रण गर्ने ।

१.२ यासागुम्बा र गैरकाष्ठ वन पैदावार व्यवस्थापन

सन्दर्भ

नेपालको ३००० देखि ५००० मि. सम्म उचाईका उच्चपर्वतीय क्षेत्रको चरन क्षेत्रहरुमा एक्लिएका टुक्रे भू-भागहरुमा यासागुम्बा पाइन्छ । नेपाल सरकारले सन् २००१ सम्म यासागुम्बा सङ्कलन, प्रयोग, विक्री वितरण, ढुवानी र निर्यातको लागि रोक लगाएको थियो । त्यसपछि राजश्व बुझाएर स्वीकृति लिई यासागुम्बा सिधै कच्चारुपमा वा प्रशोधन गरेर व्यापार गर्न पाउने व्यवस्था भयो । नेपालमा ६२ प्रजाति गैर काष्ठ वन पैदावारहरु र औषधिजन्य वनस्पतिहरुमध्ये यासागुम्बाले मात्र कूल राजश्वको ४१% ओ गटेको छ (नेपाल सरकार, २०११) । प्रचार प्रसारमा वृद्धि हुनासाथ विगत २ वर्षमा यासागुम्बा सङ्कलन र व्यापारमा वृद्धि भएको छ । विगतमा स्थानीय जनताहरुले व्यापार गर्दै आएकोमा बजार भाउ वृद्धिको कारण व्यवसायीहरु समेत यसमा प्रवेश गरेकाछन् । यसको घट्दो सङ्कलन, बढ्दो माग र बढ्दो मूल्यका कारण सङ्कलनहरुमा हुन गएको सिधै प्रतिस्पर्धाले चरनक्षेत्रहरुको शीघ्र ह्रास हुँदै गएको छ ।

आरक्षमा ३८०० मि. देखि ४९०० मि. सम्मको उचाइहरुको धेरैजसो चरन क्षेत्रहरुमा यासागुम्बा पाइन्छ । सबै २० वटा मुख्य चरन क्षेत्रहरु ७ वटै शिकार ब्लकहरु, सेड ब्लकको ज्वाला, पुपाल, फुवारी, पानीढाल, अरविजा, भित्रीखोला, घुस्तुङ्ग ब्लकको अगजुखुड, वार्मि, पारमी, फलियाघाट, नयावन, मांसोन मेला, डोगाडी ब्लकको लामासार, सुन्दाह ब्लकको सुन्दाहा पोखरी, फागुने ब्लकको खोलाधारी, फुसे र फागुने देउराली, बासे ब्लकको दैलेको लेख र गुर्जाखानीलगायत वरिपरीका बागलुड, रुकुम र म्याग्दी जिल्लाहरुबाट सङ्कलकहरु आउंदछन् । सर्वेक्षणअनुसार यासागुम्बा सङ्कलनको लागि सेङ्ग अति उपयुक्त ब्लक हो । त्यसपछि घुस्तुङ्ग,

सुन्दह र दोगाडी हुन् । त्यस्तै फागुने र बासे बलकहरु अलि कम उपयुक्त हुन । सुर्तिबाड थोरै उपयोग हुने क्षेत्र हो । यसमा तुलनात्मकरूपमा ठूला आकारका चरन क्षेत्रहरु छन् । ढोरपाटन शिकार आरक्षबाट हरे क वर्ष भण्डै ७५ के.जी. यासागुम्बा सङ्कलन गर्न सकिन्छ भने सन् २००८ देखि परिमाण कम हुँदै आएको छ । साना जडीबूटी /भारपातको जीवनचक्र मौसमअनुसारको तापक्रमको तीव्र तलमाथि र चिस्यानसंग गाँसिएको हुन्छ । त्यसैले जलवायु परिवर्तनले फूलफुल्ले समय र विरुवा छिप्पिने प्रक्रिया नै नाश पार्न सक्छ । तथापि परिवर्तन विरुवाको विकास र बाँच्नको लागि उपयोग वा अनुपयोग दुईमध्ये एक हुन सक्छ । धेरै जसो गैर- काष्ठ वन पैदावार साधारणतया वासस्थान विशेषका भए जस्तै उचाई सीमाका विशेषताहरु वातावरणीय अवस्थाहरुसंग साँगुरो शारीरिक सहनशीलताका कारण जलवायु परिवर्तनको गतिविधिसंग उच्च प्रभावित हुने खालका हुन्छन् । नेपालको उत्तरी पर्वतीय क्षेत्रमा पाइने मूल्यवान यासागुम्बालगायत गैर काष्ठ वन पैदावारहरु र अन्य औषधिजन्य तथा सुगन्धित विरुवाहरु जलवायु परिवर्तनसंग अति नै नाजुक छन् । यसबाट गैर काष्ठ वन पैदावारमा आधारित जीवनयापनमा प्रतिकूल असर पर्न जान्छ । जलवायुको चाप परेका पारिस्थितिकीय प्रणालीहरुले कमलो पर्वतीय पारिस्थितिकीय प्रणालीहरुमा थप बिग्रने चाप दिन्छ ।

सवालहरु:

- ✓ यासागुम्बा वितरण, दीगो सङ्कलनको मात्रा र जीवनचक्रबारे अपर्याप्त ज्ञान,
- ✓ सङ्कलन समयमा धेरै अधिक संख्यामा मानिसहरु ढोरपाटन शिकार आरक्ष प्रवेश,
- ✓ स्थानीय गन्थमान्य समूहद्वारा अव्यवस्थित रूपमा प्रवेश शुल्क उठाउंदा विवाद चर्कने,
- ✓ कति संख्यामा मानिसहरु आरक्ष प्रवेश गरे र कति यासागुम्बा सङ्कलन गरे भन्नेबारे अपर्याप्त जानकारीका कारण सङ्कलन दीगो नहुने र चरन क्षेत्र ह्रास हुने,
- ✓ सङ्कलन मौसमपछि प्रशस्त फोहोर मैला थुप्रने,
- ✓ अपर्याप्त अनुगमनका कारण अवैध शिकारका घटना बढ्ने, र
- ✓ भिरालोमा खन्ने काम हुँदा भू-क्षय बढ्ने ।

रणनीति:

- वितरण, सङ्कलन गर्न सकिने मात्रा र संभावित वितरण क्षेत्रमा मानव चापबारे अनुसन्धान र अध्ययन,
- यासागुम्बा सङ्कलन र ढुवानी निर्देशिकाको अध्यायमा स्थान विशेष उपयुक्त नीतिहरु, योजनाहरु र मापदण्डहरु निर्माण,
- सङ्कलनलाई नियन्त्रण गर्न स्थानीय स्तरमा संभव हुने संयन्त्र निर्माण गर्ने,
- सङ्कलन अवधिमा थुप्रिएका फोहोर व्यवस्थापनको लागि संयन्त्र निर्माण गर्ने, र
- दीगो सङ्कलनको लागि स्थानीय सङ्कलकहरु, आरक्ष कर्मचारीहरु र सुरक्षाकर्मीको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।

क्रियाकलापहरु:

- ✓ यासांगुम्बालगायत अन्य महत्वपुर्ण जडिबुटी खिरौलो, जटामसी, पदचालको जीव परिवृत्ति, वितरण उत्पादन क्षेत्रको नक्शाङ्क वातावरण,
- ✓ दीगोपन यकीन गर्न उपयुक्त अनुगमन, नियमनहरु र सचेतना कार्यक्रमहरुसहित यासांगुम्बा एवं गैर काष्ठ वन पैदावार सङ्कलन व्यवस्था र विधि बनाउने,
- ✓ उचित मूल्य दीगोपन र निम्न मात्रामा सङ्कलन सुनिश्चितता गर्न मूल्य बिक्री विश्लेषण र बजार प्रवर्द्धन कार्य सञ्चालन गर्ने,
- ✓ समुदायमा आधारित रेखदेख गर्ने कार्यक्रमहरुमार्फत अति चरिचरन र अधिक सङ्कलन जस्ता मौजुदा चाप घटाउने,
- ✓ नियमन र लाभ बाँडफाँटको लागि प्रवेश प्रणालीको वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा यासांगुम्बा सङ्कलन नीति पुनरावलोकन गर्ने,
- ✓ स्थानीय समुदायहरुमा लाभ बाँडफाँट, सङ्कलक संख्या नियमन र अनुगमन संयन्त्रको विकास गर्ने,
- ✓ दीगो सङ्कलन प्रणालीलाई पछ्याउदै स्थानविशेष यासांगुम्बा सङ्कलन योजना तयार गर्ने,
- ✓ ढोरपाटन शिकार आरक्षमा मानव चाप नियमित गर्न यासांगुम्बा पाइने स्थानहरु पहिचान, मूल्याङ्कन र सम्भावित वासस्थानहरु एवं स्थानहरु वर्गीकरण गर्ने,
- ✓ भू-सूचना प्रणाली नक्शाङ्कन प्रविधिहरु प्रयोग गरि संभावित क्षेत्रहरुको तथ्याङ्कको आधारमा नक्शाहरु तयार गर्ने र त्यस्ता नक्शाको प्रयोग गरि सङ्कलन समयमा उच्च, मध्य र न्यून चापका क्षेत्रहरु विभाजन गर्ने,
- ✓ यासांगुम्बा सङ्कलन र ढुवानीमा निर्देशिका पालनको सुनिश्चितता गर्ने,
- ✓ स्थानीय सरोकारवालाहरुसंगको क्षेत्राधिकार मामिलाको निरुपण गर्ने,
- ✓ स्थानीय सरोकारवालाहरुसंग समन्वय गरि यासांगुम्बा सङ्कलन मापदण्ड तर्जुमा गरि लागू गर्ने ,
- ✓ उच्च मूल्य गैर काष्ठ वन पैदावारहरु मौलिक वासस्थान बाहिर खेती प्रवर्द्धनको लागि रणनीति तयार गर्ने र कृत्रिमरुपमा यासांगुम्बा खेतीको सूत्रपात गर्ने ,
- ✓ चरिचरन क्षेत्रहरु र वन्यजन्तुमा पर्न जाने प्रतिकूल असरहरु न्यूनीकरण गर्न सङ्कलक संख्या र सङ्कलन गर्ने बलकहरु नियमित गर्ने,
- ✓ फोहोर मैला व्यवस्थापनको लागि संयन्त्रहरु परिकल्पना गर्ने,
- ✓ मौसमी चेक जांच चौकीहरु स्थापनामार्फत प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्रका समुदायहरुको करारमा सङ्कलन अवधिको अनुगमनलाई सबलीकरण गर्ने,
- ✓ यासांगुम्बा सङ्कलन हुने भेग नजिकको संवेदनशील क्षेत्रहरुमा ईलाका चौकी निर्माण गर्ने,
- ✓ छिपेको, राम्रो गुणस्तरको यासांगुम्बा सङ्कलनको लागि सङ्कलकहरुलाई तालीम दिने जसबाट तिनीहरुले सङ्कलन गरेको परिमाणको राम्रो मूल्य पाउन , र
- ✓ आरक्षका जनशक्तिको क्षति तथा घाइते भएको अवस्थामा उद्धार र राहतको लागि कोष स्थापना गर्ने ।

१.३ जलवायू परिवर्तन अनुकूलन

सन्दर्भ

पारिस्थितिकीय प्रणाली प्रक्रियाहरू र सेवा प्रदानलगायत प्राकृतिक पारिस्थितिकीय प्रणालीहरूमा खास असरहरू के छन् ? भन्ने निश्चित र प्रष्ट छैन तापनि विश्व जलवायू परिवर्तनलाई अहिले पारिस्थितिकीय परिवर्तनको एउटा महत्वपूर्ण चालकको रूपमा दिइएको छ (परमेसन २००५) । हालको मूल्याङ्कनले सरदर वार्षिक तापक्रम हिमाली क्षेत्रमा विश्व सरदरभन्दा छिटो वृद्धि हुने भविष्यवाणी गरेको छ । वर्षातको ढाँचा पनि परिवर्तन हुने अपेक्षा गरेको छ (श्रेष्ठ सहित २०१८) । जलवायू परिवर्तनले वन क्षेत्रमा वनस्पति प्रजातिको बनौट एवं वितरणमा र चरन क्षेत्र पारिस्थितिकीय प्रणालीहरूमा परिवर्तन आउने अपेक्षा गरिन्छ (केली रगाउल्डेन २००८) । नेपालको हिमाली भेगमा वनस्पति प्रजाति वनस्पति रेखाभन्दा माथितिर सरेको स्थलगत अध्ययनले निश्चित गरेको छ (गैरे समेत २०१३) । प्रजातिको विविध शारीरिक क्षमता र वितरण अनुकूलनहरू भएकोले एकलो प्रजातिको प्राकृतिक समुदायबीच रहँदा सर्न सक्ने दर फरक हुन सक्छ । जीव-जलवायू अन्तरक्रियामा रहेको अवस्थाहरूले पनि फरक प्रजाति हलचलको परिमाण ल्याउंछ भने त्यसले नयाँ प्रजातिका मिश्रित र समुदायहरूको सृजना गर्छ । केही वनका धब्बाहरू जस्ताको तस्तै रही जलवायू परिवर्तनमा ज्यादै भेद्य भएकोले तिनीहरूलाई खास वासस्थानहरू, आश्रय, आहारा वनस्पति र वातावरणीय अवस्थाहरू चाहिन्छ (तापक्रम, छाँया/सूर्य किरण, चिस्यान, जलवाष्प आदि) ।

आरक्षमा संरक्षण महत्वका धेरै प्रजाति जलवायू परिवर्तनको हिसाबले भेद्य छन् । हाब्रे, कस्तुरी मृग, भारल, हिउँ चितुवा, ध्वाँसे चितुवा, खैरो ब्वाँसो, लिक्स, गिद्ध र काजिलहरू, देवदार र रानी सल्ला आदि तिनमा समावेश छन् । सामान्यतया वासस्थान विशेष प्रजाति साँगुरोसंग वितरण भएका र एउटा लामो पुस्तागत समयका, मौसमी श्रृंखलामा भर पर्नेहरू तुलनात्मक रूपमा जलवायू परिवर्तनसंग अलि भेद्य हुन्छन् । जलवायू परिवर्तनले हाब्रे, कस्तुरी मृग, हिउँ चितुवा, खैरो ब्वाँसो र नाउरको वासस्थानहरूको बनौट र स्वरूपलाई धेरै प्रभाव पार्ने अपेक्षा गरिन्छ । प्रजातिका लागि क्रियाकलापहरू र रणनीतिहरूबारे सम्बन्धित वासस्थान, चरन क्षेत्र र प्रजाति संरक्षण शीर्षकअन्तरगत उल्लेख भएका छन् । देवदार जस्ता रुख प्रजाति साँगुरो वितरणले गर्दा जलवायू परिवर्तनसंग संवेदनशील र उत्तरदायी हुन्छन् । नेपालको उच्च पर्वतीय भिराले माथितिर सबै कार्य भईसकेको छ । रानी सल्ला पनि जलवायू परिवर्तनसंग संवेदनशील छ जुन रोग र कीराबाट छिट्टै आक्रमणमा पर्ने भएकोले यसको वितरण क्षेत्रमा धेरै रुखहरू मरेको देख्न सकिन्छ । हिमाली चरन क्षेत्र, हिउँ जमेको स्थानहरू, हिमतालहरू र सिमसार क्षेत्रहरू त्यस्ता पारिस्थितिकीय प्रणालीहरू हुन जुन जलवायू परिवर्तनमा ज्यादै भेद्य हुन्छन् ।

जलवायू परिवर्तनले हिमाली भेग र तिब्बती पठारमा पानीमा पनि अनिश्चित ताप बढाउने अपेक्षा गरिन्छ, जसले मानव समुदायको जीवन र जीवनयापनलाई समेत असर गर्छ (सु समेत २००९) । धेरै मानिसहरू आफ्नो दीगो जीवनयापनको लागि हरेक दिन खास खास वन पैदावार प्रयोगमा निर्भर गर्छन । आरक्षमा शितोष्ण, तल्लो हिमाद्रि चरन क्षेत्रहरू र हिमाद्रि चउरहरूले ढोरपाटन शिकार आरक्षको ५०% भू-भाग ढाकेको अनुमान गरिएको छ । वन क्षेत्रहरूभन्दा माथिका भू-भागले धेरै सङ्कटापन्न र स्वस्थानीय प्रजातिलाई टेवा दिएका छन् । यी भू-भागहरू स्थानीय जीवनयापनलाई दीगो बनाउन धेरै महत्वपूर्ण छन्, जसको अर्थतन्त्र मुख्यतया कृषि, पशुपालन र गैर काष्ठ वन पैदावारमा भर पर्दछ । केही मुख्य गैर काष्ठ वन पैदावार जुन आरक्षमा धेरै सङ्कलन हुने: कुट्की, पदमचाल, पाँचऔले, अतिस, समायो, जटामसी र यार्सागुम्बा हुन । आरक्षभित्र र वरिपरीका किसानहरूले भारी मात्रामा जौ र आलुको खेती गर्छन । यसको

लागि वर्षामा भर पर्ने तल्लो भेगको जमिन प्रयोग गरेका छन्। खेतीपातीका अभ्यासहरु र बालीहरु पनि भेद्य छन् खास गरी उपयुक्त खेतीको समय र उपयुक्त मात्रामा पानीको उपलब्धता पनि जलवायू परिवर्तन संगै परिवर्तन हुन्छ। तापक्रम परिवर्तन हुने अवस्थाले पनि बाली नालीलाई असर पुऱ्याउंछ। वर्षातको ढाँचामा परिवर्तन हुँदा कृषि उत्पादकत्व घट्छ। कृषि व्यवसायको अभ्यासहरु र चरन क्षेत्रहरुमा हुने संभावित एवं प्रभावहरुको फलस्वरुप गैर काष्ठ वन पैदावारमा आधारित जीवनयापनलाई असर गर्छ। वस्तिहरुमा मुख्यतया भईरहेका र हुने ग्रामीण सडकहरु, र योजनाबद्ध जलविद्युत आरक्षमा सीमित पूर्वाधारहरु छन्। त्यस्ता ग्रामीण सडकहरु ज्यादै भेद्य पूर्वाधारहरु हुन्।

सवालहरु:

- प्रजाति, पारिस्थितिकीय प्रणालीहरु, मानव समुदायहरु र तिनको जीवनयापन पर्न सक्ने संभावना जलवायू परिवर्तनको असरबारे रणनीतिक हिसाबले ज्ञान र अनुसन्धानको अपर्याप्तता,
- चरन क्षेत्रहरु जस्ता मुख्य स्रोतहरुको ह्रास,
- वर्षातको ढाँचामा आएको परिवर्तनहरुले कृषि व्यवसायको अभ्यासहरुमा परेको असर,
- तल्लोतटीय मानव वस्तिहरुमा वर्षायाममा हुने बाढी जस्ता विपत्तिबाट मानव जीवनमा पर्ने असर हरू,
- उच्च एवं तीब्र वर्षातका कारण चरन क्षेत्रमा सृजना हुन पुगेका फाटेका भँडखालाहरुको फैलावट,
- वर्षायाममा भन्दा पहिला पानी उपलब्धतामा कमि आउनु,
- तापक्रम वृद्धिले नाउर र हिउँ चितुवाको वासस्थान माथितिर सर्नु,
- माटोको चिस्यान घटेकोले कृषि उत्पादनमा कमि हुनु, र
- हिमपात घट्नु र वर्षातको अवधिमा भरीको अवधि घट्नु।

रणनीतिहरु

- ढोरपाटन शिकार आरक्षलाई टेवा दिन ज्ञान र अनुसन्धान क्षमतालाई सवलीकरण गर्ने,
- अति भेद्य प्रजाति र तिनको वासस्थानहरुको भयहरु घटाउने,
- वातावरणीय अखण्डतालाई यथावत राख्न महत्वपूर्ण पारिस्थितिकीय प्रणालीहरुको संरक्षण गर्ने,
- प्राकृतिक प्रकोपहरुबाट समुदायहरुको भेद्यता घटाउने,
- संरक्षण अधिपत्यको रुपमा स्थानीय समुदायहरुको करार गर्ने,
- वन क्षेत्रहरु, चरन क्षेत्रहरु र गैर काष्ठ वन पैदावारहरुको दीगो प्रयोजन प्रवर्द्धन गरि तिनीहरुको दीगोपनको सुनिश्चितता गर्ने,
- पशुपालन व्यवस्थापन प्रणालीलगायत जीवनयापनको विविधिकरण गरि खेती र अन्य आय आर्जनको अवसरहरुमार्फत स्थानीय जीवनयापनमा सुधार ल्याउने र
- समुदायको पूर्वाधार विकासलाई टेवा दिने।

क्रियाकलापहरु

- ✓ उच्च मूल्यका स्रोतहरु व्यवस्थापनमा स्थानीय समुदायहरुको करारमार्फत चरिचरन क्षेत्रहरुमा अति चरिचरन र अति सङ्कलन चापलाई नियन्त्रण गर्ने,
- ✓ वासस्थानहरुमा गुणात्मक ह्यास ल्याउने अर्थात जनसंख्यामा चापहरु बढाउने जस्ता आइपर्ने भयहरु घटाउने,
- ✓ कस्तुरी मृग, हिउँ चितुवा, खैरो ब्वाँसो र नाउरजस्ता चासोका प्रजातिको लागि जलवायू स्थितिस्थापक वासस्थानहरु पहिचान गर्ने र ती क्षेत्रहरुको संरक्षण सुनिश्चित गर्ने,
- ✓ जलवायू परिवर्तनबाट विस्थापित र आरक्ष बाहिरका हिमाली वासस्थानहरुसंगको संयोजनहरु र जैविक पथहरुको पहिचान गरि सुनिश्चित गर्ने ,
- ✓ ह्यासोन्मुख जमिनहरुमा स्थानीय प्रजातिको वृक्षारोपणलाई प्रोत्साहन गर्ने, त्यसो गर्दा जलवायू स्थितिस्थापक प्रजातिको प्रवर्द्धन गर्ने । त्यस्तो प्रजाति भविष्यमा जलवायू परिवर्तनअन्तर्गत वातावरणीय अवस्थाहरुलाई सहन सक्ने अपेक्षा गरिन्छ ,
- ✓ चरन क्षेत्र र वन डँढेलो नियन्त्रण गर्ने र चरन क्षेत्रहरुको लागि सिफारिस भएका दोहन तरिका मात्र अभ्यास गर्ने,
- ✓ सामुदायिक वनहरु र बहु उपयोग वनहरुबाट दुबै घरेलु र व्यापारिक उद्देश्य पूर्तिको लागि दीगो दाउरा, काठ, गैर काष्ठ वन पैदावारहरु/औषधिजन्य एवं सुगन्धित वनस्पतिहरु र अन्य वनस्पति स्रोतहरु प्रयोग गर्ने मार्गदर्शनहरु तयार गर्ने,
- ✓ काठ र गैर काष्ठ वन पैदावार/औषधिजन्य एवं सुगन्धित वनस्पतिहरुका बेर्नाहरु/कलमीहरु निजी र सामुदायिक वृक्षारोपणहरुको लागि उत्पादन र वितरणमा टेवा दिने । विशेष गरी जलवायू स्थितिस्थापक प्रजातिका रुखहरु उच्च मूल्यका गैर काष्ठ वन पैदावारहरु (खास गरी औषधिजन्य तथा सुगन्धित वनस्पति प्रजाति) स्व-स्थानमा प्रवर्द्धन गर्ने ।
- ✓ ह्यासोन्मुख, जलवायू भेद्य क्षेत्रहरु जुन विशेष गरि भिरालो र भू-क्षय तथा पैटो जाने खालका छन् । तिनमा छिटो बढ्ने रुख र विरुवा प्रजातिको पुनः वृक्षारोपण गर्ने । प्रजाति छनौट गर्दा गैर काष्ठ वन पैदावार प्रजातिलाई प्राथमिकता दिने,
- ✓ स्थानीय समुदायहरु र व्यापारिक आवश्यकताका दुबै वन पैदावारको माग आपूर्ति गर्न निजी र सामुदायिक जमिनहरुमा वन जंगल र चरन भूमिहरु स्थापनामा प्रोत्साहन गर्ने, जलवायू स्थितिस्थापक एवं उच्च मूल्यका रुखहरुलाई प्रयोजनमा ल्याउने,
- ✓ मूल्य जोडको लागि मूल्य सिक्री विश्लेषण र बजार सञ्जालहरु विस्तारको प्रोत्साहन गर्ने,
- ✓ गाउँहरु र हिमाली चरन भूमिहरु जोडिएको भागमा संरक्षण व्यवस्थापन र दीगो रुपमा वन पैदावारहरु प्रयोग गर्न स्थानीय रूखवारी विकासको लागि स्थानीय संस्थाहरुको संस्थागत क्षमता सवलीकरण गर्ने,
- ✓ स्थानीय स्रोत व्यक्तिहरु अथवा नागरिक वैज्ञानिकको रुपमा स्थानीय यूवाहरुको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने र तिनीहरुलाई भेद्य प्रजाति, पारिस्थितिकीय प्रणाली र वासस्थान अनुगमनमा प्रयोग गर्ने ,

- ✓ खानेपानी स्रोतहरु, पूलहरु, गोरेटोहरु, सडकहरु स्वस्थ चौकीहरु र विद्यालय पूर्वाधार जस्ता सामुदायिक पूर्वाधारहरुको पुनर्स्थापना र निकासको लागि टेवा प्रदान गर्ने,
- ✓ आगामी विकासका पूर्वाधार परिकल्पनामा यथेष्ट प्रयासहरुको सुनिश्चित गर्ने र ती स्थलहरु त्यस्ता स्थानहरुमा छनौट गरियोस कि जलवायू परिवर्तनसम्बन्धी प्राकृतिक प्रकोपहरुले तिनलाई कुनै असर नपारोस्,
- ✓ पानी भण्डारण र नियमित एवं दीगोहिसाबले पानी छोड्न मिल्ने गरी साना जलाशय प्रयोग गरेर स्थानीय सिंचाई प्रणालीको विकास गर्ने,
- ✓ एउटा मार्गदर्शक अनुकूलन रणनीति जस्तै न्यानो जलवायू अवस्थाहरुमा अनुकूलन हुने घरपालुवा पशुहरुको नश्लहरु सुधार गरि भित्र्याउने,
- ✓ निजी क्षेत्र सरकारी साभेदारीमा पशु सेवाहरुको सबलीकरण गर्ने साथै गाउँस्तरका पशु स्वास्थ्यकर्मीहरुलाई तालीम दिने,
- ✓ बाढी र पैहो प्रभावित क्षेत्रहरुको नक्शाङ्कन गर्ने र आपत्कालीन उद्धार एवं उपचार अभ्यासलगायत सचेतना र सुरक्षा कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने,
- ✓ प्राकृतिक प्रकोपहरुबाट भेद्य क्षेत्रहरुमा पूर्व जानकारी प्रणालीहरु स्थापना गर्ने र लागू गर्ने,
- ✓ वातावरणीय चेतनशील क्षेत्रहरुमा अव्यवस्थित वस्तिहरु रोक्ने र प्रभावित क्षेत्रहरुबाट वस्ति हटाउन प्रोत्साहन गर्ने,
- ✓ अचानक बाढी प्रकोपका घटनाहरुमा प्रभावित क्षेत्रका स्थानीय समुदायलाई सुविधा पुऱ्याउन बहु-उदेश्यीय सामुदायिक भवनहरु स्थापना गर्ने,
- ✓ समुदायमा आधारित प्रकोप व्यवस्थापन समितिहरु स्थापना र सबलीकरण गर्ने,
- ✓ स्वस्थानीय विधि प्रयोग गरि जलस्रोतको संरक्षण गर्ने । उदाहरणको लागि पानीको स्रोत भएको क्षेत्रको घेरवार गर्ने र स्थानीय प्रजातिका रुखहरुको वृक्षारोपण गर्ने,
- ✓ आरक्ष क्षेत्रभित्रका बाँकी सिमसारहरु जीर्णोद्धार गरि पुनर्स्थापना गर्ने, र
- ✓ गाउँ नजिकका बाढीग्रस्त नदीमा नदी नियन्त्रण बाँध निर्माण गर्ने ।

अध्याय १०

साहसिक शिकार व्यवस्थापन

१०.१ पृष्ठभूमि

प्राकृतिक पारिस्थितिकीय प्रणालीहरू अथवा आमोद प्रमोदका उद्देश्यहरू यथावत कायम राख्न प्रजाति र तिनको वासस्थान संरक्षण, संरक्षित क्षेत्र व्यवस्थापनको एउटा महत्वपूर्ण पक्ष हो । वन्यजन्तुको प्रयोग गर्ने कार्यलाई दुई बृहत् प्रकारले विभाजन गर्न सकिन्छ: उपयोग गर्ने र उपभोग नगर्ने । उपभोग गर्नेको तुलनामा नगर्ने प्रयोग चाँही पारिस्थितिकीय प्रणालीसंग धेरै मिल्ने भन्ने एउटा सामान्य बुझाई छ । तर दुवै प्रकारका प्रयोगको सकारात्मक र नकारात्मक पक्षहरू छन् । उपभोग नगर्ने प्रयोगमा संरक्षण क्षेत्रहरू स्थापना गर्ने र पर्यटनको माध्यमबाट राजश्व सङ्कलन गर्ने कुराहरू समावेश हुन्छन् । उपभोग प्रयोगमा धेरैजसो स्थानीय

समुदायहरूले जीवन धान्नको लागि मासु खान शिकार गर्ने र आमोद प्रमोदका आखेटोपहार एवं मासुको लागि शिकार गर्ने भन्नेमा विभाजित हुन्छन् । वन्यजन्तु व्यवस्थापनमा ठूला शिकारलाई दीगो सदुपयोग शिकार हुने वन्यजन्तुको स्वस्थ संख्या कायम गर्ने साधनहरूको रूपमा लिइन्छ । वन्यजन्तुको संख्याबाट प्रयोगात्मक हिसाबले उमेर पुगेका भालेहरू निकाल्ने कार्यलाई आखेटोपहार शिकार व्यवस्थापन भनिन्छ । एउटा वन्यजन्तुलाई आखेटोपहारको रूपमा बजार मूल्यमा बेच्नुको मूल्य त्यही वन्यजन्तुको छाला र मासुको मूल्यको दाँजोमा धेरै नै माथि हुन्छ । धेरै वन्यजन्तु जीवविज्ञहरू सहमत छन् कि सरकारी शिकारको बजार छाला र मासु शिकारको भन्दा ज्यादै ठूलो र धेरै मूल्यवान छ । त्यसैले धेरै जैविक विविधताका केन्द्र बिन्दुहरू रहेका विकास उन्मुख देशहरूबाट भारिमात्रामा राजश्व बढाउन आखेटोपहार शिकारको ठूलो संभावना देखिन्छ ।

१०.२ विगत र वर्तमानका व्यवस्थापन अभ्यासहरू

१०.२.१ नेपालको ढोरपाटन शिकार आरक्षमा आखेटोपहार शिकार

नेपालमा सन् १९६९ मा ६ वटा शाही शिकार आरक्षहरूको घोषणापछि आखेटोपहार शिकारको प्रणाली शुरु भएको थियो । हाल नेपालका राष्ट्रिय निकुञ्ज र आरक्षहरूमध्ये हाल ढोरपाटन शिकार आरक्ष मात्र आखेटोपहार शिकारको लागि छुट्टयाइएको एउटा आरक्ष हो । आरक्षमा शरद ऋतु र बसन्तकाल गरि दुईवटा शिकार मौसमहरू छन् । शिकार सञ्चालकहरू केही ब्लकहरू मात्र बसन्तकालमा प्रयोग गर्ने गर्छन् भने अरु बाँकी ब्लकहरू शरद ऋतुमा प्रयोग गर्ने गर्छन् । बसन्तकालको शिकार मौसम भारल तथा नाउर ले बच्चा पाउने बेलातिर अन्त हुन्छ भने शरद ऋतुको शिकार मौसम भाले लाग्ने बेलामा अन्त हुन्छ । शिकार मौसमको अवधि धेरैजसो शिकारीहरूको संख्यामा भर पर्छ । राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण नियमावली, २०३० ले आखेटोपहार शिकारको लागि नेपाली नागरिकहरू र विदेशीहरूलाई सबै कानूनी र प्रशासनिक प्रावधानहरू पालना गर्ने गरि अनुमति प्रदान गर्ने व्यवस्था गरेको छ । जहाँसम्म विदेशी

शिकारीलाई आखेटोपहार शिकार गर्न प्रमाण-पत्र प्राप्त गरेका व्यवसायिक नेपाली शिकारीहरुको साथमा मात्र शिकार खेल्न पाइने अनिवार्य व्यवस्था गरेको छ । नेपालमा ८ वटा आधिकारिक व्यवसायिक शिकार सञ्चालकहरु छन् । तिनीहरुले विदेशीहरुलाई शिकारसम्बन्धी सुविधा सेवा प्रवाह गर्दछन् ।

तालिका ५: नेपालमा दर्ता भएका शिकार सञ्चालकहरु

क्र.स.	संस्थाको नाम	शुरु गरेको वर्ष
१	नेपाल वाइल्डलाईफ एडभेन्चर	१९७४
२	हिमालयन सफारीज प्रा.लि.	१९७६
३	ट्रयाक्स एण्ड ट्रेल्स	१९९७
४	नेपाल वाइल्डलाईफ सफारी प्रा.लि.	२००८
५	ग्लोवल सफारीज नेपाल प्रा.लि.	२०१४
६	ओपेन नेपाल वाइल्डलाईफ सफारी एण्ड ट्रेक प्रा.लि.	२०१४
७	नेपाल ट्राभल एम्पिडिसर प्रा.लि.	२०१७
८	हिमालय आउट फिटर प्रा.लि.	२०१८

(स्रोत: ढोरपाटन शिकार आरक्ष/राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग)

शिकार कोटा निर्धारण गर्न शिकार ब्लकहरुको आधारमा शिकार खेल्ने वन्यजन्तु र अन्य प्रजातिको सर्वेक्षण गरिन्छ । राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागले सन् १९७६ देखि आरक्षमा आखेटोपहार शिकार को लागि २६ वटा नाउर र १४ वटा भारलको कोटा तोक्दै आएको छ । सन् १९८० देखि तोकिएको कोटा संख्याभन्दा कम मात्र शिकार हुँदै आएको छ । भारलको दाँजोमा नाउरको आखेटोपहारहरु बढी मन पराइने भएकोले भारलको तुलनामा नाउरको माग चाँही बढ्दै गएको छ । सन् १९९८ देखि २००६ को शुरुसम्म राजनैतिक आन्दोलनताका सुरक्षाका कारण आखेटोपहार शिकार बन्द भएको थियो । सन् २००६ को शान्ति सम्झौतापछि शिकार सञ्चालकहरुको सक्रियतामा पुनः शुरु गरिएको थियो । शिकार आर्थिक वर्ष २०१४/२०१५ मा बढीमा वार्षिक कोटाको ९६.१५% भएको थियो ।

तालिका ६: ढोरपाटन शिकार आरक्षमा नाउरको संख्या (स्रोत: रा.नि तथा व.विभाग)

वर्ष	नाउर देखिएको संख्या	नाउरको बगाल संख्या	सरदर बगालको आकार	सरदर देखिएको घनत्व/वर्ग कि.मी.
२०१६	२२०२	८३	२६.५३	४.२२
२०११	१६४८	९८	१५.००	३.११
२००७	८५२	७३	१०.९५	१.४५
१९९०	१३४६	८४	१५.००	२.५०

१०.२.२ शिकार ब्लक विभाजन र कोटाहरु

पेर वेगी (१९७६) ले नियमित शिकार र साँख्यिकीय गतिविधिहरु व्यवस्थापन गर्न आरक्षलाई शिकार ब्लकहरुमा विभाजन गर्न सुझाएका थिए । फागुने, बासेँ, गुस्तुङ्ग, दोगाडी र सेङ्ग गरि ढोरपाटन आरक्षलाई

५ वटा ब्लकहरूमा विभाजन गरियो जसलाई मुख्य चरन क्षेत्रहरूमा विभाजन गरिएको थियो । पछि आएर २ वटा ब्लकहरू सेङ्ग ब्लकको पश्चिममा सुन्दह र फागुने ब्लकको दक्षिणमा सुर्तिवाङ्ग थपिए (हेर्नुहोस निम्न नक्शा: ७) शिकार ब्लकहरूको सीमाना रहेको विस्तृत विवरण (अनुसूची १२)मा छ ।

नक्शा ७ : ढोरपाटन शिकार आरक्षमा शिकार ब्लकहरू

ब्लक विभाजन पश्चात विगत ५ वर्षमा बढीमा ३० वटा नाउर दोगाडी ब्लकमा शिकार भयो । (२०११/१२-२०१५/१६), विगत ५ वर्षमा सरदर ८१.५४ ५ वार्षिक कोटा प्रयोग गरिएको छ, (२०११/१२-२०१५/१६) नाउरको वार्षिक कोटाहरू प्रयोगको चलन बढ्दै गएको देखिन्छ । १९९२-१९९८ को अवधिमा सरदर एक तिहाई कोटा मात्र प्रयोग हुन्थ्यो भने २००७-२०११ को अवधिमा बढेर दुई तिहाई पुगेको छ । त्यस्तै २०११-२०१५ को अवधिमा ५ भागको ४ भाग कोटा प्रयोग भएको अभिलेखबाट देखिन्छ । यसले नाउरको शिकार गर्ने मात्रा बढेको संकेत गर्छ । चरन क्षेत्रहरूको आकार, मौजुदा संख्या र शिकार ब्लकहरूसंग गाँसिएका विविध कुराहरूको आधारमा नाउर र भारतको शिकार कोटा निम्न तालिकामा देखाए अनुसार निश्चित गरिन्छ ।

तालिका ७: शिकार ब्लक तथा शिकार कोटा

क्र.स.	ब्लकको नाम	क्षेत्रफल व.कि.मि.	नाउरको शिकार कोटा				
			१९७६	१९९०	२००७	२०११	२०१६
१	फागुने	३२७	४	४ +०	४ +०	४	१ +१
२	बासेँ	१६७	४	४ +२	४ +२	५	१ +१
३	गुस्तुड	२०१	४	४ +०	४ +०	६	४ +१
४	दोगाडी	१९९	६	६+२	६+२	८	५ +१
५	सेङ्ग	१३८	४	४ +१	४ +०	५	५ +१
६	सुन्दह	१४५	४	४ +१	४ +०	५	५ +१
७	सुर्तिबाङ्ग	१४८	-	-	-	-	-
कूल		१३२५	२६	२६+६=३२	२६+६=३२	३०	१९ +६= २५

(स्रोत: ढोरपाटन शिकार आरक्ष/रा.नि तथा व.सं विभाग)

निम्न तालिकाले ढोरपाटन शिकार आरक्षमा नाउरको गणना वर्ष र संख्याको आकार प्रस्तुत गरेको छ ।

तालिका ८: ढोरपाटन शिकार आरक्षको विभिन्न ब्लकहरूमा शिकार भएका नाउरको संख्या

ब्लक	वार्षिक कोटा	आ.व. २०११/१२	आ.व. २०१२/१३	आ.व. २०१३/१४	आ.व. २०१४/१५	आ.व. २०१५/१६	कूल शिकार
सुन्दह	४	४	१	२	२	२	११
सेङ्ग	४	४	३	४	३	४	१८
दोगाडी	६	७	५	५	७	६	३०
घुस्तुड	४	१	४	२	६	३	१६
बासेँ	४	१	३	४	३	४	१५
फागुने	४	२	३	३	४	४	१६
कूल	२६	१९	१९	२०	२५	२३	१०६
प्रयोग भएको ५		७३.०७	७३.०७	७६.९३	९६.१५	८८.४६	

(स्रोत: ढोरपाटन शिकार आरक्ष/रानि तथा व. सं विभाग)

तथ्याङ्कले १९९२/९३ देखि १९९७/९८ को ६ वर्षको अवधिमा नियमितरूपमा ४० वटा भारल मात्र शिकार भएको देखाएको छ । यो कूल शिकार अनुमतिको ४७.६२% मात्र हो । सन् २००८/२००९ देखि २०१०/११ को ३ वर्षको अवधिमा ३४ वटा भारलहरू संलग्न गरिए । यो कूल शिकार अनुमतिको ८०.९५% हो र प्रतिवर्ष २६.९८ हो । २००८/०९ मा १८ वटा भारल शिकार गरिए जुन कूल शिकार अनुमतिको १२८.५% हो । यो वर्ष वार्षिक कोटाभन्दा बढी सङ्कलन भएको देखिन्छ । सुर्तिबाङ्ग ब्लकमा

२००८/९ मा २ वटा मात्रै भारलको शिकार भयो तर २००९/१० मा ९ वटा शिकार गरिएका थिए । यसले लगातार भारलको जथाभावी शिकार भएको संकेत गर्छ जसको परिणामस्वरूप यस ब्लकमा आज सम्म शिकार बन्द गर्नु पर्यो ।

सङ्कलन ढाँचाले स्वीकृत आखेटोपहार शिकारभन्दा धेरै कम माग रहेको संकेत गर्छ (तालिका ११) । सन् १९९० मा भारल शिकारको लागि निर्धारित कूल वार्षिक अनुमति कोटाको ४७.६२% अथवा ७ वटा मात्र प्रयोग गरियो । सरदरमा विगत ९ वर्षहरूमा (२००८/०९-२०१६/१७) स्वीकृत वार्षिक कोटाको ६७.४६% मात्र प्रयोग गरियो । तीभन्दा अघिल्ला वर्षहरूमा कूल अनुमति दिइएको कोटाको ६०.४६% अथवा ५१ वटा मात्रै शिकार गरियो । यसको मतलव वार्षिक ८.५ वटा भारलमात्र त्यस अवधिमा शिकार गरियो । यस अवधिमा फागुने ब्लकमा २५ वटा भारलको शिकार भयो । २०१४/१५ मा अधिकतम स्वीकृत वार्षिक कोटाको ७८.५७% मात्र खपत गरिएको थियो । यो ब्लकहरूमा भएको शिकारमध्ये उच्चतम संख्या हो । यो ब्लक ढोरपाटनबाट धेरै नजिक र सरल पहुँचको भएकोले शिकार खेल्ने शिकारीहरूको रोजाइमा पर्दछ ।

तालिका ९: ढोरपाटन शिकार आरक्षको विभिन्न ब्लकहरूमा शिकार भएको भारलको संख्या:

ब्लक	वार्षिक कोटा	०८/०९	०९/१०	१०/११	११/१२	१२/१३	१३/१४	१४/१५	१५/१६	१६/१७	कूल सङ्कलन २००८/०९-२०१६/१७	कूल सङ्कलन १९९२/९३-०९/१०
सुन्दह		२	०	२	२	१	१	२	०	१	११	७
सेङ्ग		०	०	०	२	१	१	२	२	०	८	११
दोगाडी		१	०	२	२	०	१	१	२	०	९	६
घुस्तुङ		६	०	०	१	२	१	२	२	३	१७	६
फागुने		५	०	१	३	३	४	४	४	१	२५	६
बासेँ		२	२	०	०	०	०	०	०	०	४	४
सुर्तिवाङ्ग		२	९	०	०९/१० पश्चात शिकार अनुमति नदिइएको ।						११	
कूल प्रयोग भएको %	१४	१८	११	५	१०	७	८	११	१०	५	८५	४०
		१२८.५	७८.५७	३५.७२	७१.४	५०.०	५७.१४	७८.५७	७१.४	३५.७२	६७.४	४७.६२

(स्रोत: ढोरपाटन शिकार आरक्ष/रा.नि तथा व.सं विभाग)

आ.व. २०६७/६८ को दोश्रो शिकार मौसमदेखि नाउर शिकारको लागि राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागले बोलकबोलको खुला प्रतिस्पर्धा प्रणाली अवलम्बन गर्‍यो । बोलकबोलको मूल्य न्यूनतम रु. ४१,०००/- देखि उच्चतम रु. ९७,०००/- प्रति नाउरसम्म पुग्यो । विगतमा विना बोलकबोल गर्दाभन्दा बोलकबोल प्रथा लागू भएपछि राजश्व वृद्धि भयो । आरक्षमा वित्त ५ वर्षहरूमा आखेटोपहार शिकारबाट सङ्कलन भएको राजश्व विवरण तालिका १२ मा छ ।

तालिका १०: वित्तग ५ वर्षमा ढोरपाटन शिकार आरक्षले सङ्कलन गरेको राजश्व विवरण

आर्थिक वर्ष	अन्य स्रोतबाट प्राप्त राजश्व रु.	शिकारबाट प्राप्त राजश्व रु.	कूल राजश्व	कैफियत
२०६९।०७०	४,३२,१०८।००			
२०७०।०७१	४६,९५,२।६१	४०,५७,०००।००	४४,८३,९५,२।६०	
२०७१।०७२	३,६०,९४५।१८	१,६७,२८,१०६।००	१,७०,९९,०५१।००	
२०७२।०७३	३,६३,७६२।९२	१,२९,७१,६००।००	१,३३,३८,९६२।९०	
२०७३।०७४	४,७५,३७०।००	१,४९,५२,२५०।००	१,५४,२७,६२०।००	

(स्रोत: ढोरपाटन शिकार आरक्ष/रा.नि तथा व.सं विभाग)

मामिलाहरु:

- ✓ सुर्तिवाड जस्ता केही एकलएका स्थानको शिकार हुने वन्यजन्तुको सूचनाहरु अपर्याप्त,
- ✓ शिकार क्षेत्रहरुमा वर्षायाममा घरपालुवा पशुचरनको उच्च चाप,
- ✓ अनियमित गैर काष्ठ वन पैदावार (यार्सागुम्बा) सङ्कलनको कारण चरन क्षेत्र मासिनु,
- ✓ दुर्गम र न्यून सामुदायिक टेवाका कारण शिकार हुने वन्यजन्तुको अवैध शिकार,
- ✓ शिकारको नियमित अनुगमनको लागि आवश्यक सञ्चार उपकरणको कमि,
- ✓ एक ब्लकदेखि अर्को ब्लकको बीचमा र सबै शिकार ब्लकहरुमा न्यून पहुँचयोग्य गोरेटोको कमिले यथेष्ट अनुगमनको सीमितता,
- ✓ शिकार अभियानहरुको अपर्याप्त अनुगमनका कारण शिकार अवधिहरुमा रुखहरुको दोहन हुने गरेको,
- ✓ शिकार अभ्यास र स्थानीय तहमा लाभ बाँडफाँटमा स्थानीय समुदायहरुको संलग्नताबारे अपर्याप्त संयन्त्रहरु,
- ✓ ढोरपाटन शिकार आरक्ष कार्यालय, स्थानीय समुदाय र शिकार सञ्चालकहरुबीच कमजोर समन्वय,
- ✓ प्रजातिको वंशाणुगत स्रोत भण्डार, वातावरण, जनसंख्या गतिविधिहरु, भारबहन क्षमता र आहारा प्रजातिको सम्बन्धहरुमा परेको प्रभाव बारे अध्ययन र अनुसन्धानको अपर्याप्तता ।

रणनीति

- ✓ शिकारबाट संख्या संरचना जीवपरिकृति र संख्या गतिशिलताको बारेमा जानकारी लिन अध्ययन अनुगमन गर्ने,
- ✓ शिकार समयमा अनुगमन सहजता र अनुगमनको लागि पूर्वाधारको विकासको गर्ने,
- ✓ समन्वय, अनुगमन, चोटी शिकार प्रतिरोध र लाभ बाँडफाँटको लागि समुदाय करार गर्ने

क्रियाकलापहरू

- ✓ शिकार क्षेत्रहरू वरिपरी चरिचरन चापको जानकारी लिन घरपालुवा पशुहरूको सर्वेक्षण सञ्चालन गर्ने,
- ✓ स्थानीय समुदायहरूसँग समन्वयमा चरन क्षेत्र व्यवस्थापन रणनीतिहरू निर्माण गर्ने,
- ✓ शिकार क्षेत्रमा यासांगुम्बा सङ्कलनको लागि नियमन संयन्त्र विकास गर्ने ,
- ✓ स्थानीय समुदायहरूसित लाभ बाँडफाँट र उनीहरूको संलग्नताको लागि संयन्त्रहरू निर्माण गर्ने ,
- ✓ उच्च संभस्त क्षेत्रहरूको नियमित चोरी शिकार प्रतिरोध र अनुगमन गस्तिहरूको सञ्चालन गर्ने,
- ✓ शिकार क्षेत्र अनुगमन गर्न आरक्ष कर्मचारी परिचालन गर्ने,
- ✓ शिकार ब्लकहरू वरिपरी सुलभ पहुँचको लागि पूर्वाधारहरूमा सुधार ल्याउने,
- ✓ शिकार व्यवस्थापनबारे जनचेतना अभिवृद्धि गर्न अन्तरक्रिया बैठक, कार्यशाला गोष्ठी, रेडियो कार्यक्रम जस्ता प्रचार प्रसार कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने,
- ✓ शिकारको वातावरणीय र आर्थिक महत्वबारे जानकारी संचारकर्मीमार्फत जनस्तरमा पुऱ्याउने,
- ✓ शिकार सञ्चालकहरूबाट दाउराको लागि हरिया रुख प्रयोग गर्ने कार्य न्यूनीकरणको लागि नजिकका गाउँमा आधारभूत सुविधाहरू र वैकल्पिक ईन्धन व्यवस्था गर्ने,
- ✓ शिकार हुने वन्यजन्तुको वैज्ञानिक अध्ययनमा प्राथमिकता दिने, समुदायमा आधारित चोरी शिकार प्रतिरोध कार्यक्रम प्रवर्द्धन गर्ने र अवैध शिकार नियन्त्रणको लागि युवा परिचालन गर्ने , र
- ✓ मइकोट दुलेमा ईलाका चौकी/सुरक्षा चौकी निर्माण गर्ने र कार्य क्षेत्रमा कर्मचारीहरू/सुरक्षाकर्मी / प्रहरी परिचालन गर्ने ।

तालिका ११: शिकार गरिने वन्यजन्तुको सरकारी दस्तूर

शिकार गर्ने वन्यजन्तु	२०७० भन्दा अगाडिको शिकारको सरकारी दस्तूर		२०७४ भन्दा पछिको शिकारको सरकारी दस्तूर	
	नेपालीलाई	विदेशीलाई	नेपालीलाई	विदेशीलाई
नाउर	रु.५०००।	रु ४०,०००।	रु.१०,०००।	रु. १०,००००।
भारल	रु.३०००।	रु.२०,०००।	रु.७०००।	रु.५०,०००।

(स्रोत: ढोरपाटन शिकार आरक्ष/रा.नि तथा व.सं विभाग)

बँदेलको वैकल्पिक शिकार: स्थानीय समुदायहरूको लागि बँदेलको संख्या एउटा मुख्य खेती नष्ट गर्ने वन्यजन्तुको रूपमा देखा परेको छ । स्थानीय जनताले पटक पटक यसले उनीहरूको बाली नष्ट

गरेको प्रतिवेदन गरेका छन् । यस्ता क्षतिले मानव-वन्यजन्तु द्वन्द्व बढाउँदै अन्तमा जैविक विविधता संरक्षणमा सामुदायको सहभागिताको विकर्षण हुनेतर्फ उन्मुख देखिन्छ । आरक्षको लागि मानव वन्यजन्तु द्वन्द्व व्यवस्थापन एउटा महत्वपूर्ण चुनौती बन्दै गएको छ । यसको व्यवस्थापनको एउटा महत्वपूर्ण रणनीति राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण नियमावली २०३० अनुसार बंदेलको शिकार अनुमति दिनु नै हो । त्यसकारण मानव वन्यजन्तु द्वन्द्व भएका मानव बस्तिहरु र कृषिजन्य क्षेत्रहरुमा बंदेलको संख्याको सर्वेक्षण गरि द्वन्द्वको केन्द्रबिन्दु पहिचान गर्ने र त्यस्ता क्षेत्रहरुमा उपयुक्त नियमनको व्यवस्था गरि वार्षिक रूपमा शिकारको कोटा सिफारिस गर्नु नै सामाजिक वातावरणीय र प्राविधिक हिसाबले भरपर्दो समाधान हुन सक्छ ।

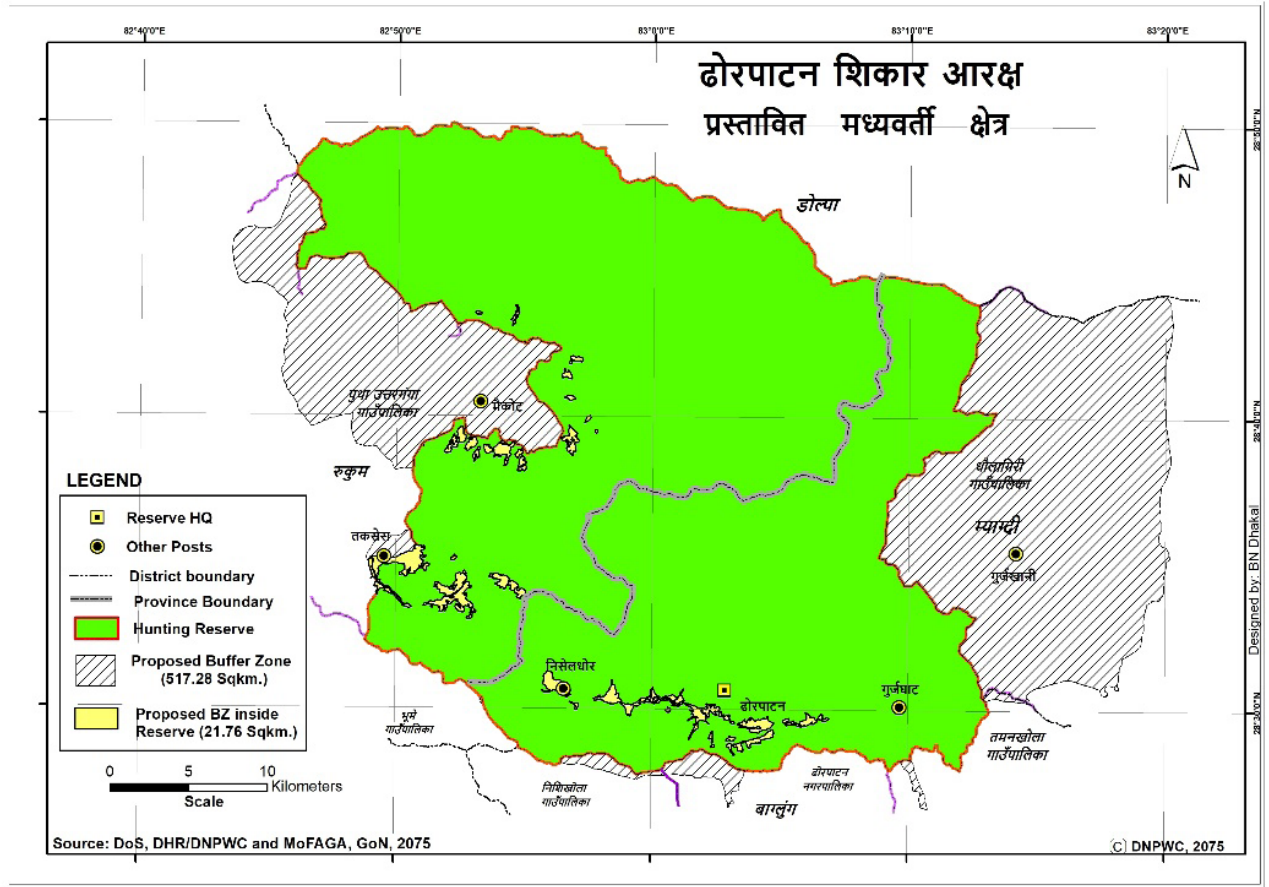
अध्याय ११

सामुदायिक विकास

११.१ पृष्ठभूमि

स्थानीय समुदायको सहभागितामार्फत संरक्षित क्षेत्र व्यवस्थापनको लागि प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्रको अवधारणा एउटा नयाँ मोडल हो । राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को चौथो संशोधन-बाट वि.सं. २०५० मा मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन अवधारणाले प्रवेश पायो । यसले निकुञ्ज आरक्ष वरि परीका जमिनमा समुदायमा आधारित प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनमार्फत संरक्षणमा जनसहभागिताको सुनिश्चित गरिएको छ । हाल आरक्षको प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्रको घोषण नभएकोले सामुदायिक विकास क्षेत्रहरूमार्फत स्थानीय सहभागिताको अवधारणा प्रस्ताव गरिएको छ । राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९, मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन नियमावली २०५२ र मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन निर्देशिका २०५६ ले मध्यवर्ती क्षेत्रको लागि नीति र कानूनी खाका प्रदान गरेको छ । यी खाकाले सम्बन्धित आरक्ष वा निकुञ्जले गरेको कूल वार्षिक आम्दानीको ३०-५०% रकम संरक्षण तथा सामुदायिक विकासका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न दिन सक्ने व्यवस्था छ । प्रस्तावित सामुदायिक विकास कार्यक्रमहरूले संस्थागत विकास, वैकल्पिक प्राकृतिक स्रोतको विकास, क्षमता अभिवृद्धि, आर्थिक व्यवस्थापन संरक्षण शिक्षा र चेतना जागरण, लैङ्गिक र खास लक्षित वर्गलाई मूलधारमा ल्याउने अपेक्षा लिएको छ ।

हालै पहिचान भएको सामुदायिक विकास क्षेत्रहरू जुन भविष्यमा प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्रमा समुदायहरूले आरक्षभित्रका जंगलले घेरिएका भू-भाग र आरक्ष वरिपरीको कृषि, चरन, वन, पर्यटन, र स्थानीय जनताको लागि वैकल्पिक आय आर्जन हुने क्रियाकलापहरू सञ्चालन हुन सक्ने एवं बहु उपयोग हुन सक्ने क्षेत्रलाई समावेश गरेको छ । हिमाली राष्ट्रिय निकुञ्ज नियमावली, २०३६ को आधारमा निकुञ्ज/आरक्षले घेरिएका क्षेत्रहरू स्थानीय समुदायहरूसंगको धेरै छलफल पछि प्रस्तावित सामुदायिक विकास क्षेत्र पहिचान गरिएको थियो । ढोरपाटन शिकार आरक्षले वि. सं. २०७३ मा बागलुङ, म्याग्दी र रुकुम जिल्लाहरूका आरक्ष वरिपरि का आंशिक भू-भाग एवं आरक्षभित्रका वस्तीहरूलाई समेत समावेश गरी ५३९.०४ वर्ग कि.मि. क्षेत्रफलको क्षेत्र प्रस्ताव गरेको थियो । ढोरपाटन शिकार आरक्षको प्रस्तावित सामुदायिक विकास क्षेत्रको जनसंख्या २४,४७२ भन्दा बढी छन् । यो क्षेत्र बागलुङ, म्याग्दी र पूर्वी रुकुमको एउटा नगरपालिका र चार वटा गाउँपालिकाका क्षेत्रमा पर्दछ ।

नक्शाढः ढोरपाटन शिकार आरक्ष र प्रस्तावित सामुदायिक विकास क्षेत्र

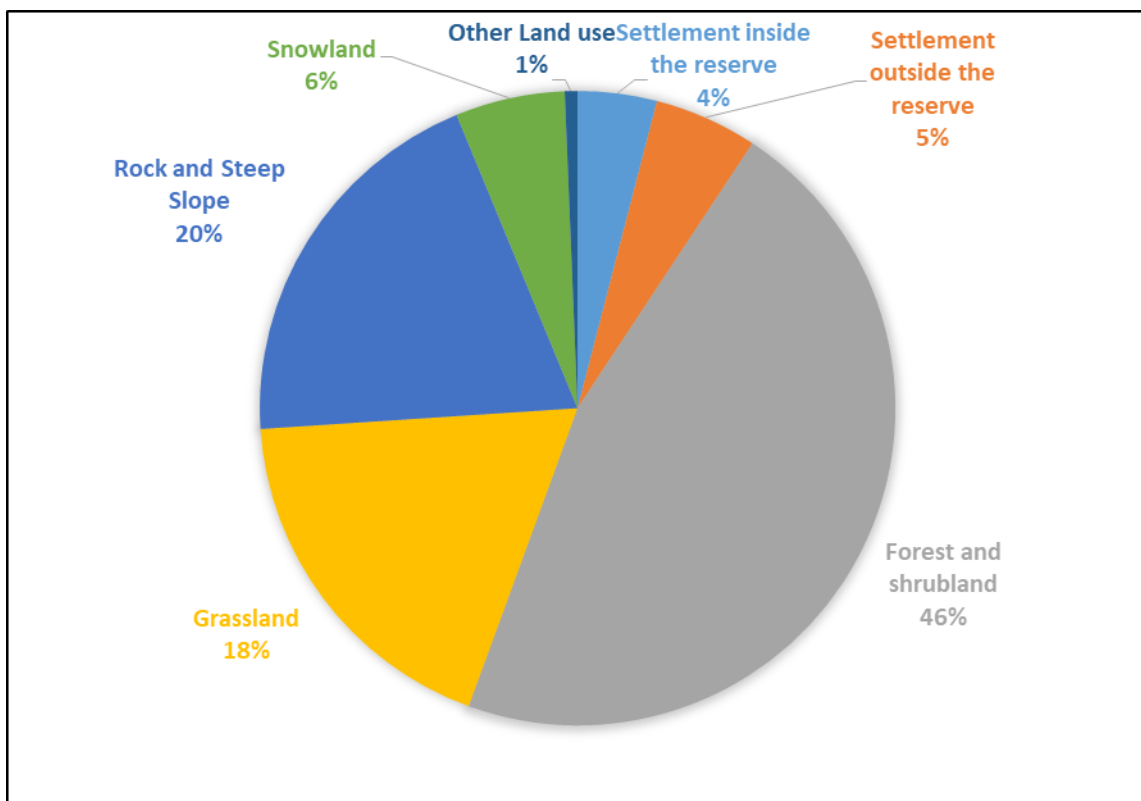
११.२ विगत व्यवस्थापन र वर्तमान अभ्यासहरु

११.२.१ वन व्यवस्थापन

संरक्षित क्षेत्र व्यवस्थापनमा स्थानीय जनसहभागिता आँफै जुट्दैन । विभिन्न लाभका क्रियाकलापमा साभेदारी गराएरमात्र सहभागिता जुटाउन सकिन्छ । त्यसैले उनीहरुले परम्परादेखि प्रयोग गर्दै आएको प्राकृतिक स्रोतको विकल्प दिएरमात्र सहभागिताको अपेक्षा गर्नु पर्छ । यसको लागि सामुदायिक विकास क्षेत्र छुट्याउने र त्यसमा सामुदायिक लाभका विविध कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने । आरक्षमा सहभागितामूलक प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन कार्य अधि बढाउन सामुदायिक विकासको लागि जोड दिइएको छ । वन उपभोक्ता समूहहरु गठनमार्फत सामुदायिक विकास क्षेत्रमा वनका चक्ला र ब्लकहरुको उपभोग अधिकार स्थानीय समुदायहरुलाई प्रदान गरिनेछ । बागलुङ, म्याग्दी र पूर्वी रुकुम जिल्ला वन कार्यालय अन्तर्गत १६ वटा सामुदायिक वनहरुले ओगटेको १८७०.३५ हेक्टर वन स्थानीय जनताले प्रस्तावित सामुदायिक विकास क्षेत्रमा व्यवस्थापन गरिरहेका छन् । आजसम्म सम्बन्धित जिल्ला वन कार्यालयको क्षेत्राधिकारमा रहे को प्रस्तावित सामुदायिक विकास क्षेत्रभित्र रहेको वन मौजुदा मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन नियमावलीअनुसार प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्र घोषणा भएपछि ढोरपाटन शिकार आरक्षको क्षेत्राधिकारभित्र आउनेछ । हिमाली राष्ट्रिय निकुञ्ज नियमावली २०३६ ले स्थानीय समुदायहरुलाई काठ, दाउरा, गैर काष्ठ वन पैदावार सङ्कलन र चरीचरन सहूलियतको व्यवस्था गरेको छ । ती सहूलियत आरक्षको प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्र घोषणा भएपछि यथावत कायम रहनेछ ।

११.२.२ अन्य भू-उपयोग

प्रस्तावित सामुदायिक विकास क्षेत्रमा वनले ढाकेको क्षेत्रहरु, मानव वस्तुहरु र कृषिजन्य भूमिहरु मुख्य भू-उपयोगका रूपमा रहेका छन् । कूल प्रस्तावित सामुदायिक विकास क्षेत्रले ५३९.०४ वर्ग कि.मि. क्षेत्रफल ओगटेको छ । यसले २४९.४३ वर्ग कि.मि. (४६.२७%) वन जंगल, १०६.७८ वर्ग कि.मि. (१९.८१%) चट्टान र बाँझो जमिन, ९९.०४ वर्ग कि.मि. (१८.३७%) चरन क्षेत्र ५०.१५ वर्ग कि.मि. (९.३०%) कृषि क्षेत्र र मानव वस्ति, ३०.१ वर्ग कि.मि. (५.५८%) हिउँले ढाकेको क्षेत्र र ३.५४ वर्ग कि.मि. (०.६५%) पानी र नदी किनार रहेका छन् । प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्रभित्र मुख्य निर्माण भएका क्षेत्रहरु खास केही छैनन् । पहुँच सडकहरु, पदमार्गहरु, प्रसारण लाईनहरु, केही मुख्य क्षेत्रहरुमा सडक निर्माण जस्ता पूर्वाधार विकास कार्यहरु आरक्ष र सामुदायिक विकास क्षेत्रमा अनिवार्य आवश्यकता देखिन्छ ।

चित्र २: ढोरपाटन शिकार आरक्षको प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्रको भू-उपयोग

११.३ व्यवस्थापन रणनीतिहरु

११.३.१ क्षेत्र विभाजन

ढोरपाटन शिकार आरक्ष कार्यालयले आरक्षभित्र र वरिपरी गरि ५३९.०४ वर्ग कि.मि. क्षेत्र सामुदायिक विकास क्षेत्रको रूपमा प्रस्ताव गरेको छ । व्यवस्थापन अभिप्रायले प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्रको घोषणा र सीमाङ्कनपछि सामुदायिक विकास क्षेत्रलाई संरक्षण क्षेत्र दीगो उपयोग क्षेत्र र संघन उपयोग क्षेत्रमा छुट्याइने छ ।

११.३.१.१ संरक्षण क्षेत्र

गुर्जाखानी र लालपाटन प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्रका ठूला वन आरक्षको भित्री क्षेत्र वन्यजन्तुका निम्ति व्यवस्थापन गरिनेछ । त्यसैले यी क्षेत्रहरु वन्यजन्तुको विस्तारित वासस्थानको रूपमा व्यवस्थापन गरिनेछ । त्यहाँबाट वन पैदावार निकाल्न निषेध गरिनेछ । सो क्षेत्रमा आवश्यक भएमा नियमित रूपमा पर्यटन क्रियाकलापहरु सञ्चालनको लागि भने प्रयोग गरिनेछ ।

११.३.१.२ दीगो उपयोग क्षेत्र

यस क्षेत्र विभाजन श्रेणीअर्न्तगत दोहोरो अभिप्रायका : घरधुरी प्रयोजनको लागि आवश्यक पर्ने वन पैदावार को आवश्यकता पूरा गर्ने र छरिने वन्यजन्तुको संख्यालाई आश्रय स्थल प्रदान गर्ने हिसाबले समुदायद्वारा व्यवस्थापनको लागि छुट्याइएको वनले ढाकेको प्रस्तावित सामुदायिक विकास क्षेत्र हो ।

११.३.१.३ सघन प्रयोग क्षेत्र

यो सामुदायिक विकास खण्डमा पर्ने क्षेत्र हो । यसमा सबै वस्तिहरु र निजी जमिनहरुसमेत समावेश गरिएको हुन्छ । विविध संरक्षण र विकासका कार्यहरुमार्फत यस क्षेत्रमा बसोबास गर्ने मानिसहरुको जीवनयापन प्रवर्द्धनको लागि वातावरणमैत्री विकासका क्रियाकलापहरु सञ्चालन गरिन्छ ।

११.३.२ सामुदायिक विकास

प्रस्तावित सामुदायिक विकास क्षेत्रमा सामाजिक-आर्थिक विकासको लागि आवश्यकताअनुसार र स्थान विशेषको मध्यस्थता कार्य हो, जसले स्थानीय समुदायहरुको आरक्ष क्षेत्रको भित्री भागको प्राकृतिक स्रोतमा रहेको निर्भरतालाई घटाउँछ । सामुदायिक विकास क्षेत्रको व्यवस्थापनले सामाजिक आर्थिक विकासको माध्यमबाट स्थानीय जनताहरुको टेवा जुटाउने दिशामा मात्र केन्द्रित हुँदैन कि जनतालाई सहभागितामूलक प्राकृतिक वन जंगल व्यवस्थापनबाट तिनीहरुको आवश्यकताहरु पूरा गर्न पनि प्रोत्साहन गर्छ । जीवनयापनमा टेवा दिने कदमलगायत स्थान विशेषका आयोजनाहरुले औल्याएको विकासका प्रेरणाहरु सम्बन्धित उपभोक्ता समितिहरु र समूहहरुमा कार्यान्वयनको लागि मार्गदर्शक दस्तावेज हुनेछ ।

११.३.३ जैविक विविधता संरक्षण

वन्यजन्तुको लागि विस्तारित वासस्थानहरु र संयोजनहरु जस्तै प्रस्तावित सामुदायिक विकास क्षेत्रका वन जंगल र चरन भूमिहरु पनि महत्वपूर्ण क्षेत्रहरु हुन । जैविक विविधता संरक्षणमा आरक्ष र जनताबीच साभे-दारी विकास गर्नु यी क्षेत्रहरुमा सामुदायिक विकासको मुख्य उद्देश्यहरुमध्ये एक हो । स्थानीय समुदायहरुको सहभागिताले भित्री क्षेत्रको सुरक्षा गर्छ । यसमा जनतालाई जैविक विविधता संरक्षणबारे जानकारी गराइन्छ । सामुदायिक विकास क्षेत्रमा जैविक विविधता संरक्षणका विविध पक्षहरुलाई केन्द्रमा राखी धेरै कार्यक्रमहरु लागू गरिनेछ । लालपाटन र गुर्जाखानी सामुदायिक विकास क्षेत्रहरुको रूपमा समावेश गर्दा शिकार बलकहरु विस्तार हुन उपयुक्त छ । यसबाट सामुदायिक विकासको लागि राजश्व उत्पादन गर्न सकिन्छ । यस्ता क्षेत्रहरुमा शिकार गर्न सकिने व्यवस्था मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन नियमावलीले गरेको छ ।

११.३.४ पर्यटन विकास

सामुदायिक विकास क्षेत्रमा पर्या-पर्यटन विकासले स्थानीय समुदायहरुको जीवनयापनका अवसरहरुमा विविधता आउने छ । ढोरपाटन शिकार आरक्ष र यसको प्रस्तावित सामुदायिक विकास क्षेत्र समुदायमा

आधारित पर्यटन प्रवर्द्धनको लागि संभावना भएको क्षेत्र हो । लुलाङ, गुर्जाखानी, मझकोट, तकसेरा र ढोरपाटन जस्ता मुख्य पर्यटक गन्तव्यमा सुविधाहरू थप्न आवश्यक छ । समुदायमा आधारित पर्या-पर्यटन, ग्रामीण पदयात्री पर्यटन र घरबास प्रवर्द्धनले पर्यटनबाट प्राप्त आयलाई सबै वितरण गर्ने सभाव्य समाधान हुन सक्छ । प्राकृतिक सौन्दर्यताका अतिरिक्त ढोरपाटन शिकार आरक्षको राम्रो पर्यटनको लागि खाम मगर संस्कृतिको खोजी हो । उनीहरूले उत्पादन गरेका सामानहरू मूल्य थप हुन जुन विगत एक दशकदेखि ओ झेलमा परेको छ । पर्यटकको लागि राम्रो सेवा र सुविधाहरू प्रदान गर्नको लागि लुलाङखोरिया, गुर्जाघाट, गुर्जाखानी, देउराली आरक्ष मुख्यालय र तकसेरा जस्ता प्रवेशद्वार र टिकट बिक्री गर्ने बिन्दुहरूमा होटलको विकास गरि व्यवस्थापन गर्ने । जलजला र फागुनेमा होटेल र मचानको विकास गर्ने । यहाँबाट गुर्जा हिमाल आरोहण र धेरै राम्रो दृष्यको अवसर छ । प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्रका लालपाटन र गुर्जाखानी वनलाई भविष्यमा एउटा वैकल्पिक शिकार पर्यटन क्षेत्रको रूपमा व्यवस्थापन गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

११.३.५ कार्यमूलक समन्वय

स्थानीय निकायहरू र समुदायहरूसंगको समन्वय जैविक विविधता संरक्षणमा सामुदायिक सहभागिताको एउटा एकीकृत अङ्ग हो । योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन र सामुदायिक विकासका सूत्रपातहरूलाई प्रस्तावित उपभोक्ता समूहहरू जुन पछि गएर मध्यवर्ती घोषणा भएपछिको अवस्थामा पनि काम गर्नेलगायत स्थानीय निकायहरू, स्थानीय समुदायहरू र कार्यमूलक समुदायहरूसंग समन्वय गर्नु पर्छ । संरक्षण र सामुदायिक विकास कार्यक्रमको तर्जुमा र कार्यान्वयनमा महिला, सीमान्तकृत र समाजमा पिछडिएका समुदायहरूको सहभागिताको सुनिश्चित हुनुपर्छ । स्थानीय सरोकारवालाहरूसंग सामूहिक रूपमा निर्माण भएका सिद्धान्तहरू तौर तरिकाहरूलाई प्रयोग गरेर उपभोक्ताहरूको सहभागितात्मक स्तरीकरण गरिनेछ । स्वीकृत हुनु पहिले गाउँपालिका र नगरपालिका, अन्य सरकारी समान स्तरका निकायहरू र अन्तराष्ट्रिय/राष्ट्रिय गैह्र सरकारी संस्थाहरू, शिकार सञ्चालकहरू, सामुदायिक वन उपभोक्ताहरू एवं अन्य सरोकारवालाहरू (उदाहरण: गैर काष्ठ वन पैदावारहरूका उद्यमीहरू) जस्ता स्थानीय निकायहरूद्वारा प्राप्त टेवाका क्रियाकलापहरूलाई लाईनमा राख्न र हेररफेर गर्न प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन योजना पुनरावलोकन गर्ने प्रावधानहरू राखिनेछ ।

११.३.६ क्षमता निर्माण

संरक्षण र सामुदायिक विकास कार्य सञ्चालन गर्न, सहभागितात्मक संभौताहरू र योजना तर्जुमा, सहजीकरण, समुदायमा आधारित संरक्षण, वातावरणमैत्री पर्यटन र विकास, प्राकृतिक स्रोतको दीगो सङ्कलन, द्वन्द्व निवारण र ग्रामीण विकासहरूमा स्थानीय सरोकारवालाहरू र आरक्ष कर्मचारीलाई तालीम दिन आवश्यक छ । अन्तरगृह कार्यशाला गोष्ठी, तालीमहरू, क्षमता विकासका पाठ्यक्रमहरू, प्रवचनहरू, आरक्ष-जनता सहयोग र सहभागितात्मक व्यवस्थापनमा उनीहरूको पेशागत व्यवसायीपनमा सुधार ल्याउन, कर्मचारीहरूको बुझाईमा सकारात्मक परिवर्तन र सीप विकास गर्ने कार्य समावेश गरि विस्तृत रूपमा मानव स्रोत विकास योजनाहरू र क्रियाकलापहरू तर्जुमा गरिनेछ । प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्रको घोषणा पश्चात स्थानीय उपभोक्ता समूहहरू र समितिहरूको लागि पनि क्षमता विकास गर्ने लक्ष्य राखिने छ ।

११.३.७ द्वन्द्व निराकरण

आरक्ष र यसको वरिपरी मानव-वन्यजन्तु द्वन्द्व एउटा टड्कारो समस्या हो । द्वन्द्व निराकरण मध्यस्थताको भित्री भाग जसलाई पृथकरूपमा यस व्यवस्थापन योजनाको मानव -वन्यजन्तु द्वन्द्व र प्रजाति संरक्षण शीर्षकमा पनि सम्बोधन गरिएको छ । सामुदायिक विकास क्षेत्रहरूमा खास गरी बालीनाली क्षति गर्नेमा बने

ल, हिमाली कालो भालु र दुम्सीजस्ता वन्यजन्तु मुख्य चासो हुन । यीनले आरक्षको भित्री भाग र बाहिर मानव वस्तिहरुमा क्षति पुऱ्याएको पाइन्छ । अरु धेरै पूर्वाधार विकासलाई लिएर स्थानीय समुदाय र आरक्ष प्रशासनबीच पनि द्वन्द्वको अवस्था छ, जहाँ समुदायहरुले आरक्ष प्रशासनलाई पूर्वाधार विकासको बाधकको रूपमा हेर्ने गरेका छन् । यस सन्दर्भमा एउटा प्रेरणादयी वातावरण श्रृजना गर्नु सर्वोपरी महत्वको विषय हो । स्थानीय समुदायलाई वन्यजन्तुबाट भईरहेको क्षतिपूर्ति राहतका व्यवस्थाबारे बुझाउनु पर्ने र जैविक विविधता संरक्षणको सन्दर्भमा वातावरणमैत्री पूर्वाधार विकासको मूल्यलाई महसूस गराउनु पर्ने देखिन्छ । बाली र घरपालुवा पशुको क्षति न्यूनीकरणको लागि सौर्य शक्तिबाट सञ्चालन हुने विद्युतीय तारवार, ढुङ्गाको पर्खाल निर्माण, तारजाली बारबेर र वन्यजन्तु निरोधक गोठ निर्माण जस्ता टेवामूलक कार्यक्रम अगाडि बढाउनु पर्छ । घरपालुवा पशुको क्षति र प्रतिशोधपूर्वक वन्यजन्तु मार्ने कार्य नियन्त्रण गर्न पशु बीमा र बाली बीमा जस्ता राहत संयन्त्रहरुको विकास गरी संस्थागत गर्नु पर्छ । जीवनयापनको वैकल्पिक टेवाका साथै सरोकारवालाहरुको आपसी कुराकानी एवं छलफलको माध्यबाट आरक्ष अतिक्रमणजस्ता समस्याको निराकरण गर्नु पर्छ ।

११.३.८ आय आर्जन र सीप विकास

आरक्ष र सामुदायिक विकास क्षेत्रको संवेदनशील भू-भागबाट स्थानीय जनताको प्राकृतिक स्रोत माथिको निर्भरता घटाउन आय आर्जन र सीप विकास कार्यक्रमहरुले जीवनयापनको विविध वैकल्पिक अवसर सृजना गर्न मद्धत गर्छ । सीमान्तकृत र आफ्नो जीवनयापनको लागि यस क्षेत्रको प्राकृतिक स्रोतमा भर पर्ने पिछडिएका समुदायहरुको लागि दृष्टिगत गर्दै यस्ता पाइला अगाडि बढाउनु पर्छ । सामुदायिक विकास क्षेत्रमा स्थानीय रूपमा पहिचान भएका र उपयुक्त, प्रभावकारी आय आर्जन र सीप विकासका कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरिनु पर्छ । घरबास, उपहार पसल, स्थानीय कला उत्पादन तथा प्रवर्द्धन जस्ता पर्या-पर्यटन प्रवर्द्धनलाई टेवा पुऱ्याउन सघन उपभोग क्षेत्रहरुमा स्याउ खेती र एकीकृत पशुपालन व्यवस्थापन जस्ता बृहत क्रियाकलापहरु सञ्चालन गर्नु पर्छ ।

११.३.९ संरक्षण शिक्षा

अहिलेसम्म आरक्षको मध्यवर्ती क्षेत्र घोषणा नभएकोले स्थानीय समुदायहरुमा संरक्षण सचेतना जागरण हुन सकेको छैन । त्यसैले सामुदायिक विकास क्षेत्रमा संरक्षण शिक्षाको महत्व उच्च छ । विद्यार्थीहरु, प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन समूहहरु, आमा समूहहरु, युवा समूह, नागरिक समाज, स्थानीय समुदायहरु र स्थानीय निकायहरु जस्ता समाजका विविध पक्षहरुलाई दृष्टिगत गर्दै जैविक विविधता संरक्षणका धेरै क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न स्थानीय समुदायको सकरात्मक सोच र टेवाको उपयोगतर्फ समझदारी विकास गर्नु पर्छ । इको क्लव परिचालन, घुमघाम कार्यक्रमहरु, जैविक विविधतासंग सम्बन्धित प्रकाशनहरु, स्थानीय साँस्कृतिक तथा धार्मिक सार्थकता (ब्रोसियर, क्यालेण्डर, पोष्टर श्रव्य दृष्य कार्यक्रम, लिफलेट), सरोकार-वालाहरूसंग अन्तरक्रिया र शैक्षिक भ्रमण मार्फत विविध संरक्षण शिक्षाका कदमहरु अगाडि बढाइनेछ ।

११.३.१० वन पैदावारहरुको नियमन

आरक्षको भित्री क्षेत्रबाटै धेरैजसो उच्च मूल्यका गैर काष्ठ वन पैदावारहरु सङ्कलन हुन्छन् । आरक्षको भित्री क्षेत्रमा गैर काष्ठ वन पैदावार व्यवस्थापन गर्न उपभोक्ता समूहहरु गठनको लागि केही कानूनी कठिनाइहरु छन् । आरक्षभित्रको वस्तिहरुमा जोडिएका वन क्षेत्रहरु दाउरा, सोत्तर र वन उँढेलो व्यवस्थानको लागि मात्र वन उपभोक्ता समूहहरुको गठन गर्न सकिन्छ । आरक्ष क्षेत्रबाहिर यी समूहहरुलाई सामुदायिक वन

उपभोक्ता समूहको रूपमा कानूनी हिसाबले मान्यता दिन सकिंदैन । वन स्रोतहरु व्यवस्थापनमा वन पैदावार मात्र एउटा मुख्य चुनौती हो । आरक्ष भित्रैबाट र प्रस्तावित सामुदायिक विकास क्षेत्रबाट अनियमित तवरले गैर काष्ठ वन पैदावार सङ्कलन अर्को चुनौती हो । वन पैदावारहरु नियमित गर्न स्थान विशेषका योजनाहरु स्थानीय समुदायहरुको सहभागितामा निर्माण गरिनेछ । लोक्ता, यासागुम्बा, कुटकी, पदमचाल जस्ता महत्वपूर्ण गैर काष्ठ वन पैदावार वार्षिक सङ्कलन गर्न सकिने परिमाण निक्यौल गर्न सामुदायिक विकास क्षेत्रमा स्रोत सर्वेक्षण सञ्चालन गरिनेछ ।

११.४ कार्यान्वयन र रणनीति मूल प्रवाहीकरण

यो एकीकृत ढोरपाटन शिकार आरक्ष व्यवस्थापन योजनाले जैविक विविधता संरक्षण र सामुदायिक विकासको लागि दिशा निर्दिष्ट गर्छ । योजना कार्यान्वयनको स्थानीय अपनत्व, दक्षता र प्रभावकारिता सुनिश्चित गर्न सम्पूर्ण सामुदायिक विकास कार्यक्रम स्थानीय निकायहरु र समुदायहरुको सहभागितामार्फत कार्यान्वयन गरिनेछ । निम्नानुसारका क्रियाकलापहरु कार्यान्वयन आधारभूत रणनीति हुनेछन् ।

- ✓ निर्णय प्रक्रियामा सबै सरोकारवालाहरुको सहभागिताको सुनिश्चित गर्ने,
- ✓ असल शासनका अभ्यासहरुलाई अनुसरण गर्ने र पारदर्शिता कायम राख्ने ,
- ✓ घरपालुवा गाईवस्तुको कम्पोष्ट मल प्रयोग गरि कृषि उत्पादनमार्फत प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्रमा हरित विकास प्रवर्द्धन गर्ने,
- ✓ कार्वन मात्रा घटाउने गरि वृक्षारोपण र अन्य हरित प्रविधि प्रवर्द्धन गर्ने,
- ✓ दीगो वनको लागि संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गर्ने, र
- ✓ जैविक विधता संरक्षण र सामुदायिक विकासको लागि सचेतना जागरण गर्ने ।

प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्रमा रणनीतिहरु मूलप्रवाहीकरणले वन्यजन्तु संरक्षण, वन्यजन्तुको वासस्थान व्यवस्थापन, वन्यजन्तु प्रजातिको नियमित अनुगमन, वन पैदावार सङ्कलनको नियमन र घरपालुवा पशु चरिचरन, द्वन्द्व न्यूनीकरण, अतिक्रमण नियन्त्रण र वन्यजन्तुबाट हुने नोक्सानीको लागि राहत वितरणलाई समावेश गरेको छ ।

अध्याय १२

क्रियाकलाप, बजेट र सोच खाका

१२.१ कार्यक्रम तथा बजेट

यो व्यवस्थापन योजनाले प्रस्ताव गरेका क्रियाकलापहरू ५ वर्षको अवधिमा कार्यान्वयनको लागि आवश्यक पर्ने अनुमानित बजेट विषयगत उद्देश्यहरूअनुसार निम्न तालिका १२ मा प्रस्तुत गरिएको छ। सोको विस्तृत क्रियाकलापहरू र बजेट (अनुसूची १३) मा छ।

क्र.सं.	क्रियाकलाप	प्रथम वर्ष	दोस्रो वर्ष	तृतीय वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	जम्मा	%
१	आरक्ष सुरक्षा र जैविक विविधता संरक्षण	१३,८००	१५,३५०	११,२५०	१४,९००	१०,०५०	६५,३५०	२३
१.१	आरक्ष सुरक्षा	९,४५०	१०,०००	६,२००	९,६००	५,५००	४०,७५०	
१.२	चोरी शिकार र सुराकी	३,२००	३,७००	३,७००	३,४५०	३,२००	१७,२५०	
१.३	वन्यजन्तु स्वस्थ उपचार	१,१५०	१,६५०	१,३५०	१,८५०	१,३५०	७,३५०	
२	वासस्थान व्यवस्थापन	८,८००	६,१५०	९,१५०	७,९००	६,४००	३८,४००	१४
२.१	सिमसार र घाँसेमैदान	१,९५०	१,२००	१,९५०	१,२००	१,२००	७,५००	
२.२	वन डँढेलो नियन्त्रण	२,६००	२,७००	३,४५०	१,४५०	९५०	११,१५०	
२.३	अतिक्रमण नियन्त्रण	४,२५०	२,२५०	३,७५०	५,२५०	४,२५०	१९,७५०	
३	प्रजाति संरक्षण	६,०५०	५,८५०	६,९००	५,०००	५,५५०	२९,३५०	१०
३.१	कस्तुरी मृग	१,३५०	८००	६००	१,३५०	४००	४,५००	
३.२	हिउ चितुवा	३,७५०	२,८००	४,७५०	२,७००	३,५००	१७,५००	
३.३	हाब्रे	९५०	२,२५०	१,५५०	९५०	१,६५०	७,३५०	
४	अध्ययन अनुगमन र क्षमता वृद्धि	५,२६०	३,५०५	७,९६५	२,३००	३,२९०	२२,३२०	८
४.१	अध्ययन	५००	१,०००	३,५५०	५००	८००	६,३५०	
४.२	अनुगमन	३,१००	१,७००	३,२००	१,१००	१,२००	१०,३००	
४.३	क्षमता वृद्धि	१,६६०	८०५	१,२१५	७००	१,२९०	५,६७०	
५	पर्यटन प्रवर्द्धन	३,१२०	६,१२०	५,७७०	५,६७०	३,७७०	२४,४५०	९
६	विषेश कार्यक्रम	४,४२०	८,७७०	७,६७०	५,३२०	९,५७०	३५,७५०	१३
६.१	खर्क व्यवस्थापन	१,३२०	२,६२०	२,४२०	१,६२०	२,६२०	१०,६००	
६.२	यासागुम्बा व्यवस्थापन	१,५००	२,१५०	१,९००	१,२००	२,०००	८,७५०	
६.३	जलवायु परिवर्तन	१,६००	४,०००	३,३५०	२,५००	४,९५०	१६,४००	
७	साहसिक शिकार व्यवस्थापन	२,४००	२,२००	२,२५०	२,०५०	२,२००	११,१००	४
८	सामुदायिक विकास	८,६९०	९,५४०	१०,५४०	८,२९०	११,४४०	४८,५००	१७
८.१	संरक्षण कार्यक्रम	२,६००	३,३००	३,९५०	३,२५०	३,५००	१६,६००	
८.२	सामुदायिक सहयोग	२,९००	२,९००	२,९००	२,९००	२,९००	१४,५००	
८.३	संरक्षण शिक्षा	१,५४०	४९०	१,५४०	४,९०	१,५४०	५,६००	
८.४	आय आर्जन कार्यक्रम	१,६५०	२,८५०	२,१५०	१,६५०	३,५००	११,८००	
९	कार्यालय व्यवस्थापन	१,५७०	१,२४०	८९०	८९०	१,४१०	६,०००	२
	वार्षिक प्रतिशत	१९%	२१%	२२%	१९%	१९%		
	कूल जम्मा	५४,११०	५८,७२५	६२,३८५	५२,३२०	५३,६८०	२८१,२२०	

तालिका १२: व्यवस्थापन योजना कार्यान्वयनको लागि अनुमानित कार्यक्रम बजेट (अङ्क हजारमा)

१२.२ लैङ्गिक समानता र समावेशीकरण

ढोरपाटन शिकार आरक्षको व्यवस्थापन योजना कार्यान्वयनमा लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणको सिद्धान्तलाई एउटा बहु-आयामिक विषयको रूपमा स्वीकारिनेछ । प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्रको पिछडिएका र सीमान्तकृतको मामिलाहरूलाई संबोधन गर्न स्थानीय निकायहरूसंगको निकटतम समन्वयमा योजनाको क्रियाकलापहरू एउटा सहभागितामूलक र समावेशी ढाँचामा कार्यान्वयन गरिनेछ । ढोरपाटन शिकार आरक्षले नेपाल सरकारको विद्यमान लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणको नीति र रणनीतिहरूलाई आत्मसाथ गरि व्यवस्थापन योजनाका क्रियाकलापहरू र कार्यान्वयन गर्नेछ । कार्यक्रम तहमा लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणलाई स्वीकार्ने खालको छ कि ? छैन, कार्यक्रममा संभौतामा समावेशी करणका पहुँचहरूलाई समेटेको परिकल्पना, कार्यान्वयन अनुगमन र मूल्याङ्कन जस्ता विषयहरूको लागि विशेष जोड दिइनेछ । संगठनात्मक तयारीको परिप्रेक्ष्यमा लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणका लागि अवधारणागत प्रष्टता र कार्यगत सीपहरूका मामिलाहरूमा सबै सरोकारवालाहरू र साभेदारहरूको साभ्ना धारणा छ छैन ? हेरिन्छ । व्यवस्थापन योजनाले लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणका रणनीतिलाई मूलप्रवाहीकरण गरि सहभागितामूलक जैविक विविधता संरक्षण र सामुदायिक विकासका क्रियाकलापहरूमा अर्थपूर्ण सहभागितामार्फत महिला सशक्तीकरण र सीमान्तकृत जनतालाई समान लाभ उपभोगमा विशेष जोड दिनेछ ।

१२.३ अनुगमन, मूल्याङ्कन र योजनाको पुनरावलोकन

ढोरपाटन शिकार आरक्ष कार्यालय राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागको निकटतम समन्वयमा यस व्यवस्थापन योजनाको अनुगमन र मूल्याङ्कनका लागि जिम्मेवार रहनेछ । यस व्यवस्थापन योजनाको उद्देश्यहरू पुरागर्न कार्यान्वयनमा रहेका क्रियाकलापहरूको आवधिक अनुगमन गर्न आरक्ष कार्यालयले स्थानीय निकायहरू र समुदायहरूसंग समन्वय गर्नेछ । व्यवस्थापन योजना कार्यान्वयनको वार्षिक प्रगति आरक्ष कार्यालयको वार्षिक प्रगति प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिनेछ । यो व्यवस्थापन योजनाको पुनरावलोकन योजना अवधिको अन्ततिर राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागसंगको समन्वयमा ढोरपाटन शिकार आरक्षले गर्नेछ । यसबाट अर्को व्यवस्थापन योजना तयार गर्न योगदान पुऱ्याउनेछ । यदि आवश्यक देखिएमा यस योजनाको प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्र पुनरावलोकन पनि गरिनेछ । यी आवधिक पुनरावलोकनहरूबाट प्राप्त सिकाईहरू र उपलब्धिहरूलाई अर्को योजनाको लागि पृष्ठ पोषण हुनेछ ।

१२.४ तर्कपूर्ण खाका विश्लेषण (Logical framework Analysis)

ढोरपाटन शिकार आररक्ष र प्रस्तावित मध्यवर्ती क्षेत्रको पाच वर्षे व्यवस्थापन योजनाको तर्कपूर्ण खाका विश्लेषण

विवरणात्मक सङ्क्षेप	कार्य सम्पादन सूचकहरु	पुष्टयाइका आधारहरु	पूर्वानुमान
लक्ष			
नियमित आखेटोपहार शिकार, पर्यापर्यटन प्रवर्द्धन गैरकाष्ठ वन पैदावारको व्यवस्थापन र दिगो उपयोगमार्फत स्थानीय जनताको जीविकोपार्जन पद्धतिलाई सुधार्दै, जैविक विविधताको संरक्षण एवं बढावा गर्दै अनुपम सामाजिक सस्कृतिको जगेर्ना गर्नु ढोरपाटन शिकार आररक्षको लक्ष्य हो ।	जैविक विविधताको अवस्थामा सुधार आउनेछ, साहसिक शिकारबाट राजस्व बढ्नेछ, दिगो गैरकाष्ठ वन पैदावारको व्यवस्थापन र पर्यापर्यटन प्रवर्द्धनबाट जनताको आयआर्जनमा वृद्धि हुनेछ ।	विभाग तथा आररक्षका वार्षिक प्रतिवेदनहरु, सभे प्रतिवेदन, आवधिक प्रतिवेदन र समीक्षा आदि ।	जैविक विविधताको संरक्षणमा सरकारका तीनै तहबाट प्राथमिकता दिएर साहसिक शिकार, गैरकाष्ठ वन पैदावार र पर्यापर्यटनलाई निरन्तरता दिएको अवस्था ।
उद्देश्य १ बदलिंदो सामाजिक वातावरणीय सन्दर्भमा समस्त एवं सङ्कटापन्न वन्यजन्तु र तिनको वासस्थान संरक्षण गर्नु,			
उपलब्धि १ : आररक्षको सुरक्षा मजबुत हुनेछ ।			
प्रतिफल आररक्षको सुरक्षाका संरचनागत सुविधामा सुधार हुनेछ, सुरक्षा गस्तीमा प्रगति हुनेछ ।	आररक्षका, भवनहरु गार्ड-पोष्टहरुलगायत संरचनाहरुको निर्माण, सुधार र मर्मत हुनेछ, विजुली तथा सोलारका सुविधाहरु उपलब्ध हुनेछन, फिल्डको नियमित गस्तीमा बढोत्तरी आउनेछ ।	विभाग तथा आररक्षका वार्षिक प्रतिवेदनहरु, सभे प्रतिवेदन, आवधिक प्रतिवेदन र समीक्षा आदि ।	आवश्यक स्रोत र साधनको समयमा नै उपलब्ध भएमा, तीनै तहको सरकारको आवश्यक सहयोग भएमा र कर्मचारी दरवन्दी पूरा भएमा ।
उपलब्धि २ वासस्थानको अवस्थामा सुधार हुनेछ ।			
प्रतिफल मुख्य चुनौतीको पहिचान हुनेछ, रणनीति कार्यन्वयन हुनेछ, प्रजाति तथा स्थान विशेष कार्ययोजना तयार भएर लागू हुनेछन, सिमसार पानीका मूलहरु सुरक्षित हुनेछन, वनडँढे-लो नियन्त्रण हुनेछ, घुम्ती चरनको कार्ययोजना बनेर लागू हुनेछ, खर्कको उचित व्यवस्थापन भई, वन्यजन्तुको लागि उचित घाँस उपलब्ध हुनेछ र अतिक्रमण नियन्त्रण हुनेछ ।	तोकिएअनुसारको क्षेत्रमा हैसियत बिग्रेका वासस्थान, खासगरी सिमसार, खर्कहरु व्यवस्थित, सुरक्षित, संरक्षित एवं पुनरस्थापन हुनेछन, वन डँढेलोका धटनाहरु नियन्त्रित हुनेछन, अतिक्रमण नियन्त्रण र पुनर्स्थापन हुनेछ, , तोकिएअनुसारका स्थानीय कार्ययोजना बनेर लागू हुनेछन् ।	विभाग तथा आररक्षका वार्षिक प्रतिवेदनहरु, सभे प्रतिवेदन, आवधिक प्रतिवेदन र समीक्षा आदि ।	प्रयाप्त बजेट उपलब्ध भई स्थानीय जनताको सहयोग र इच्छाशक्ति भएमा ।
उपलब्धि ३:: चोरी शिकार सूचना सङ्कलन प्रविधि बलियो हुनेछ ।			

<p>प्रतिफल: चोरी शिकार र वन्यजन्तुको अवैध व्यापारका घटनामा कमी आउनेछ। चोरी शिकार प्रतिरोध इकाई, समुदायमा आधारित चोरी शिकार प्रतिरोध इकाई र वन्यजन्तु अपराध नियन्त्रण इकाईहरु गठन भई परिचालन हुनेछन। स्थानीय समुदाय र मुख्य सरोकार वालाहरुको क्षमतामा वृद्धि हुनेछ,।</p>	<p>अनियमितताका घटनाहरुको जानकारी संख्यात्मक रुपमा प्राप्त हुनेछ, जिल्ला र स्थानीयस्तमा चोरी शिकार प्रतिरोध इकाईको संख्या बढ्नेछ, चोरी शिकार नियन्त्रणसम्बन्धी तालीम प्राप्त जनशक्ति बढ्नेछन।</p>	<p>विभाग तथा आरक्षका वार्षिक प्रतिवेदनहरु, सभे प्रतिवेदन, आवधिक प्रतिवेदन र समीक्षा आदि।</p>	<p>स्रोत र साधनको उपलब्धता र प्रयाप्त मात्रमा सुरक्षा निकाय, स्थानीय सरकार र जनताबाट सहयोग प्राप्त भएमा।</p>
<p>उपलब्धि ४: वन्यजन्तुको स्वास्थ्य र सुविधासम्बन्धी ज्ञानमा वृद्धि हुनेछ।</p>			
<p>प्रतिफल: वन्यजन्तु स्वास्थ्यसम्बन्धी मामिलाहरुमा सम्बेदनशिलता महसुस भई सुविधाहरुमा वृद्धि हुनेछ।</p>	<p>अध्ययन, छानविन र क्षमता वृद्धिमा संख्यात्मक बढोतरी हुनेछ, कर्मचारी र समुदायका सदस्यहरु प्रशिक्षित हुनेछन, संरचना र सुविधामा सुधार हुनेछ।</p>	<p>विभाग तथा आरक्षका वार्षिक प्रतिवेदनहरु,सभे प्रतिवेदन, आवधिक प्रतिवेदन र समीक्षा आदि।</p>	<p>स्रोत र साधनको उपलब्धता भएमा।</p>
<p>उद्देश्य २ : नाउर र भारलको स्वस्थ संख्या कायम राखी आखेटोपहार शिकार नियमित गर्नु,</p>			
<p>उपलब्धि ५: साहसिक शिकार व्यवस्थापनबाट आम्दानी वृद्धि भई स्रोतका समानुपातिक बाँडफाँट हुनेछ।</p>			
<p>प्रतिफल: साहसिक शिकार गरिने वन्यजन्तुको विषयमा जानकारी वृद्धि हुनेछ, स्थानीय स्तरको आयमा वृद्धि हुनेछ,शिकार संरचना तथा अनुगमन र व्यवस्थापन राम्रो हुनेछ।</p>	<p>शिकारबाट राजस्वमा वृद्धि हुनेछ, स्थानीयजनता शिकारमा सहभागि हुनेछन, शिकार का लागि आवश्यक संरचना निर्माण हुनेछ।</p>	<p>विभाग तथा आरक्षका वार्षिक प्रतिवेदनहरु, सभे प्रतिवेदन, आवधिक प्रतिवेदन र समीक्षा आदि।</p>	<p>नियमितरुपमा पर्यटनको विकास भएमा र स्थानीय सरकार र समुदायबाट आवश्यक सहयोग भएमा।</p>
<p>उद्देश्य ३ : पर्या-पर्यटन र गैर काष्ठ वन पैदावार व्यवस्थापनको माध्यमबाट दीगो जीवनवृत्ति प्रवर्द्धन एवं सुधार</p>			
<p>उपलब्धि ६: पर्यापर्यटन र दिगो गैरकाष्ठ वन पैदावारको व्यवस्थापनबाट स्थनीय जनताको जीविको पार्जनमा सुधार आउनेछ।</p>			
<p>प्रतिफल: ढोरपाटनमा पर्यटकको संख्या र सम्भावना बढ्नेछ, पर्यटनसम्बन्धी उत्पादन र विविधीकरण बढ्नेछ, पर्यटन प्रवर्द्धनका संरचनाहरु बन्नेछन, पर्यटनसम्बन्धी जानकारी क्रियाकलाप र सुविधाहरु निर्माण सुधार हुनेछन, आरक्ष वपिरी सम्भाव्य क्षेत्रमा ग्रामीण पर्यटनको प्रवर्द्धन हुनेछ।</p>	<p>पर्यटन निजी उद्यमीहरु खुल्नेछन, संख्यात्मकरुपमा पर्यटकीय स्थलहरुको प्रवर्द्धन हुनेछ, आवश्यक संरचनाहरु निर्माण हुनेछन, पर्यटकीय पैदलमार्गहरुको पहिचान तथा निर्माण हुनेछन,पर्यटन व्यवसायमा सहभागिताको संख्यात्मक वृद्धि हुनेछ।</p>	<p>विभाग तथा आरक्षका वार्षिक प्रतिवेदनहरु, सभे प्रतिवेदन,आवधिक प्रतिवेदन र समीक्षा आदि</p>	<p>नियमितरुपमा पर्यटनको विकास भएमा र स्थानीय सरकार र समुदायबाट आवश्यक सहयोग भएमा।</p>
<p>उद्देश्य ४: सहभागितामूलक जैविक विविधता संरक्षणको लागि समुदाय करारमा सुधार ल्याउनु</p>			

<p>उपलब्धि ७: जलवायु परिवर्तनका कारण हुन सक्ने जोखिम र असुरक्षामा कमी आउनेछ ।</p>			
<p>प्रतिफल: उपयुक्त जलवायु परिवर्तन अनुकूलनका उपायहरू लागू गरिनेछ, जलवायु र जीविकोपार्जनसम्बन्धी उपयुक्त विधि प्रवर्द्धन गरिनेछ, जलवायु परिवर्तन अनुकूलन उपायहरूको प्रयोग गरिनेछ । जलवायु परिवर्तनबाट हुन सक्ने असुरक्षबाट जोखिम स्थानीय र सरोकारवालाहरूलाई आवश्यक जानकारी दिएर सक्षम बनाइनेछ ।</p>	<p>संख्यात्मकरूपमा अनुकूलनका उपायहरू लागू गरिनेछन्, जीविकोपार्जनसम्बन्धी उपयुक्त विविधताको प्रवर्द्धन गरिनेछ, संख्यात्मकरूपमा जलवायु परिवर्तन अनुकूलन उपायहरूको प्रयोग गरिनेछ, सम्बन्धीत संस्था र व्यक्तिलाई सक्षम बनाइनेछ ।</p>	<p>फिल्ड विवरण, आरक्ष विवरण, सर्भे विवरण</p>	<p>स्रोत र साधनको उपलब्धता, र स्थानीयको सहयोग र समर्थन भएमा ।</p>
<p>उपलब्धि ८: मानव वन्यजन्तु द्वन्द्व कम हुनेछ ।</p>			
<p>प्रतिफल: समुदायमा आधारित बीमा योजना लागू हुनेछ, प्रयाप्तमात्रमा तत्काल राहत उपलब्ध गराउने व्यवस्था लागू हुनेछ पशुधन सुरक्षाको लागि प्रभावकारी कार्यक्रम लागू हुनेछ, असुरक्षा कम गर्न सुरक्षाका उपयुक्त उपाय अवलम्बन गरिनेछ ।</p>	<p>वन्यजन्तुबाट पशुधन नोक्सान हुने संख्यामा कमी आउनेछ, प्रतिशोधका लागि वन्यजन्तु मार्ने क्रममा कमी आउनेछ, जनताको धारणमा परिवर्तन आउनेछ, कार्यक्रमबाट सुविधापाउनेको संख्यामा बढोत्तरी आउनेछ ।</p>	<p>विभाग तथा आरक्षका वार्षिक प्रतिवेदनहरू, सर्भे प्रतिवेदन, आवधिक प्रतिवेदन र समीक्षा आदि</p>	<p>स्रोत र साधनको उपलब्धता, र स्थानीयको मानव वन्यजन्तु न्यूनीकरणतर्फ सहयोग र समर्थन रहेमा ।</p>
<p>उद्देश्य ५ : अनुसन्धान, समन्वय र सहकार्यको माध्यमबाट संस्थागत क्षमता सबलीकरण गर्नु ।</p>			
<p>उपलब्धि ९: वन्यजन्तुको वासस्थान र पारिस्थितिकीय प्रणालीको प्रभावकारी व्यवस्थापनको लागि आवश्यक ज्ञान र समझदारीमा वृद्धि हुनेछ ।</p>			

<p>प्रतिफल : आरक्षमा, पाइने वनस्पति र वन्यजन्तुका विवरण अध्यावधिक हुनेछन् । वन्यजन्तुको वासस्थान विचरण र जीवपरिवृत्तिको ज्ञान हुनेछ, हाब्रे, हिउँ चितुवा तथा कस्तुरी मृगको अध्ययन अनुसन्धान हुनेछ, मुख्य प्रजातिको वासस्थान, परिस्थितिकीय प्रणाली र वातावरण परिवर्तनबारे आवधिकरूपमा अनुगमन हुनेछ । मानव र पशुबाट आरक्षमा परेको प्रभावबारे अनुगमन हुनेछ ।</p>	<p>प्रजातिको अध्ययन अनुसन्धान र अनुगमनबाट आवश्यक विवरणहरू अध्यावधिक हुनेछन् ।</p>	<p>प्राविधिक प्रतिवेदन, अध्ययन प्रतिवेदन र आवधिक प्रतिवेदन</p>	<p>स्रोत र साधनको उपलब्धता ।</p>
<p>उपलब्धि १०: संस्थागत सुधार भई शुसानको सुनिश्चित भएर स्थानीयजनता सशक्त हुनेछन्</p>			
<p>प्रतिफल: सम्बन्धित संस्थाहरू स्थापित र सबल हुनेछन्, स्थानीय संघ संस्थाहरू सबल र संस्थागत हुनेछन्, सरोकारवालहरूबीच समन्वय र साभेदारीता बढ्नेछ, , संरक्षणमा स्थानीयको सहभागिता बढ्नेछ ।</p>	<p>संस्थागत संलग्नतामा बढोत्तरी, दक्ष जनशक्तिको विकास हुनेछ, छलफल र निर्णमा सरोकारवालाको सहभागिता बढ्नेछ, समन्वय र साभेदारी बढ्नेछ ।</p>	<p>प्राविधिक प्रतिवेदन, अध्ययन प्रतिवेदन र आवधिक प्रतिवेदन</p>	<p>स्रोत र साधनको उपलब्धता र स्थानीय वातावरण अनुकूलन भएमा ।</p>

शन्दर्भ सामग्रीहरू

- Aryal, A., Panthi S. R., David, J. L., and Adhikari, B., 2012.** Summer Diet and Distribution of the Red Panda in Dhorpatan Hunting Reserve, Nepal, *Zoological Studies* 51 (5): 701-709.
- Aryal A and Subedi A, 2011.** The Conservation and Potential Habitat of the Himalayan Musk Deer in the protected area of Nepal, *International Journal of Conservation science* 2, 127-141.
- Bajimaya, S. 1990.** Socio-economic, community development, and tourism survey in Shey - Phoksundo National Park. Department of National Parks and Wildlife Conservation, Katmandu.
- Brew, D. 1991.** Preliminary report on geologic features of Shey - Phoksundo National Park, Dolpa, Nepal. U.S. Geologic survey. Open-file report 91-117.
- DNPWC. 2017.** Snow Leopard Conservation Action Plan (2017-2021). Department of National Parks and Wildlife Conservation, Kathmandu, Nepal.
- Dubey, B., Yadav, R.R., Singh, J., Chaturvedi, R., 2003.** Upward shift of Himalayan pine in western Himalaya, India. *Current Science* 85, 1135–1136.
- Gaire, N.P., Dhakal Y.R., Lekhak H.C., Bhujju D.R. and Shah. S.K. 2011.** Dynamics of *Abies spectabilis* in relation to climate change at the treeline ecotone in Langtang National Park. *Nepal Journal of Science and Technology* 12: 220-229.
- Gaire, N. P., Koirala M., Bhujju D.R. and Borgaonkar H.P. 2013.** Treeline dynamics with climate change at Central Nepal Himalaya, *Clim. Past Discuss.* 9: 5941-5976, doi:10.5194/cpd-9-5941-2013
- Kelly, A.E. and Goulden M. L. 2008.** Rapid shifts in plant distribution with recent climate change. *PNAS* 105: 11823–11826
- Forrest, J.L., Wikramanayake, E., Shrestha, R., Areendran, G., Gyeltshen, K., Maheshwari, A. Mazumdar, S., Naidoo, R., Thapa, G.J. and Thapa, K. 2012.** Conservation and Climate Change: Assessing the vulnerability of snow leopard habitat to treeline shift in the Himalayas. *Biological Conservation*, 150 (1): 129-135.
- GoN, 2011.** Jaributi bikri bitaran samkchipta lagat arthik barsa 2068/2069 (A brief account of herbs sale and distribution in fiscal year 2011/2012). Department of Forests, Ministry of Forests and Soil Conservation, Government of Nepal, Kathmandu, Nepal. (In Nepali)
- HMG 1973.** National Parks and Wildlife Conservation Act 2029. *Nepal Gazette* 2029/11/28. (Amendments in *Nepal Gazette*: 2031/6/20 (1974), 2039/9/8 (1982), 2046/6/11 (1989), 2050/2/27 (1993). Ministry of Law and Justice, Kathmandu. Official English translation.
- HMG 1979.** The Himalayan National Parks Regulations 2036. *Nepal Gazette* 29 (21): 1-14.
- HMG 1988.** The Master Plan for the Forestry Sector. His Majesty's Government of Nepal, Ministry of Forests and Soil Conservation, Kathmandu.
- HMG 1991.** Background Papers to the National Conservation Strategy for Nepal. Volumes I and II. Nepal National Conservation Strategy Implementation Program, National Planning

Commission and IUCN, Kathmandu.

HMG 1993. Nepal Environmental Policy and Action Plan. His Majesty's Government of Nepal and IUCN, Kathmandu.

HMG 1996. Buffer Zone Regulations 2052. His Majesty's Government of Nepal, Ministry of Forests and Soil Conservation, Kathmandu.

HMG 1999b. The Buffer Zone Management Guidelines 2056 (1999). His Majesty's Government of Nepal, Ministry of Forests and Soil Conservation, Kathmandu.

ICIMOD 2011. Glacial lakes and glacial lake outburst floods in Nepal. International Center for Integrated Mountain Development, Kathmandu, Nepal.

Inskipp, C. 1998. Nepal's Forest Birds: Their Status and Conservation

Kunwar, R. 2007. A status of wetland survey in DHR conducted by Ripu Kunwar Botanist from TU in association with DNPWC/DHR.

Livestock Master Plan, 1993. Livestock Master Plan. HMG/N; ADB/ANZDEC/APROSC. Kathmandu, Nepal.

LRMP, 1986. Land Resource Mapping Project (main Report), Land Resource Mapping Project, HMG/ Nepal.

Sherchan, K., Riley K. W. and Yoshida M. 1990. Buckwheat and Millets in Farming Systems in Dolpo Area in Northwest. Travel Report 5/9. National Hill Crops Research Program, Kathmandu.

Shrestha, U. Gautam B., S., and Bawa K.S., 2012. Widespread climate change in the Himalayas and associated changes in local ecosystems. PloS one 7, e36741 (2012).

Suwal, M.K. 2010. Tree species line advance of *Abies spectabilis* in Manaslu Conservation Area, Nepal Himalaya. A Dissertation submitted in partial fulfillment the requirements for the degree of Master of Science in Biodiversity and Environmental Management. Regional Master Programme (NOMA). Central Department of Botany, Tribhuvan University, Kirtipur, Kathmandu, Nepal

Thapa, G.J., Wikramanayake E., and Forrest J. 2015. Climate-change Impacts on the

Biodiversity of the Terai Arc Landscape and the Chitwan-Annapurna Landscape. Hariyo Ban, WWF Nepal, Kathmandu, Nepal

Wegge, P. 1976. Himalayan Sikar Reserve: Survey and Management proposals. FAO NEP

Wegge, P. 1979. Aspects of the Population Ecology of Blue Sheep in Nepal. Journal of Asian Ecology 1:10-20.

Wilson, P. 1981. Ecology and habitat Utilization of Blue Sheep *Pseudois nayaur* in Nepal. Biological Conservation 21:55-74.

Yonzon, P. 1990. The 1990 Wildlife Survey of Shey - Phoksundo National Park Dolpo, West Nepal. Department of National Parks and Wildlife Conservation, Kathmandu.

अनसूचीहरु

अनसूची १ : ढोरपाटन शिकार आरक्षको रापत्रमा प्रकाशित सीमाना विवरण

अनसूची - १

खण्ड ३७

संख्या २

नेपाल राजपत्र भाग ३

मिति २०४४।१।१४

श्री ५ को सरकार

वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयको सूचना

श्री ५ को सरकारले राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा ३ को उप-दफा (१) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी राप्ती र धवलागिरि अञ्चलको रुकुम, म्याग्दी र बाग्लुङ जिल्लाहरुको केही भाग समावेश गरी देहायबमोजिमको चारकिल्लाभित्रको क्षेत्रलाई “ढोरपाटन शिकार आरक्ष” घोषणा गरेको छ।

ढोरपाटन शिकार आरक्षको चारकिल्ला

पूर्व:- चुरेन हिमालयबाट शुरु भई दक्षिणतर्फ लागि धौलाश्री हिमालको १७,२४६ फीटको टुप्पासम्म र उक्त टुप्पाबाट डाँडै डाँडा हुँदै वसिंधुरीको १६,३७५ फीटसम्म, त्यहाँबाट १५,४०२, १४,७४०, १५,०१२, १४,५२६, १३,१६९, १३,३२६, १२,८०४ र १२,३३२ को डाँडै डाँडा हुँदै अक्षिणतर्फ रहेको उत्तर गङ्गा नदीसम्म। त्यहाँबाट दक्षिणतर्फको ढारखानी डाँडाको १२,१७४ फीटको टुप्पासम्म।

दक्षिण:- ढारखानी डाँडाको १२,१७४ फीटको त्रिभुजाकार टुप्पाबाट सोही धुरी हुँदै पश्चिमतर्फ लाग्दै ११,७३३ फीटको टुप्पासम्म र सोही धुरीको नाकै नाक हुँदै ११,६३७ फीटसम्म, फेरि सोही नाकै नाक हुँदै ९,६१७ फीट र १३,२५८ फीटको उचाइसम्म। त्यहाँबाट भाल्के डाँडाको टुप्पा समाती १२,८४५ फीट र सोही डाँडै डाँडा हुँदै १२,४४५ र १२,३३१ को टुप्पा र १२,३१५ फीटको टुप्पासम्म। त्यहाँबाट लामाक्याङ्ग धुरीको १३,१३६को टुप्पा समाती सोही धुरीको १२,०५७ र कुचिंवाङ खोलाको मुहान १०२४५ फीटसम्म।

पश्चिम:- १०,२४५ फीटको धुरीबाट लुकु गाउँबाट टका गाउँ जाने बाटो हुँदै उत्तर गङ्गा नदीसम्म, त्यहाँबाट सो नदीको उत्तर किनारा हुँदै खरीडवाङ खोलाको दोभानसम्म, त्यहाँबाट खोलैखोला माथि आई टाका हुकाम जाने बाटोको कुटेवास डाँडाको ११,९६१ फीटको टुप्पा भएर टका गाउँबाट हुकाम जाने पैदल बाटो हुँदै पेल्मा खोलासम्म, त्यहाँबाट उक्त खोला हुँदै घुम्लुङ खोलाको दोभानसम्म। त्यहाँबाट दोगाडी खोला हुँदै यामाखार गाउँसम्म, त्यहाँबाट जाडला भञ्ज्याङ जाने बाटो हुँदै ११,७३१ फीटको धुरीसम्म। त्यहाँबाट राहाल खोला समाती सोही खोला हुँदै सागुरे खोला दोभानसम्म। त्यहाँबाट ११,८८० को धुरी हुँदै १४,७०२ को धुरीसम्म र कुल्टा भञ्ज्याङसम्म।

उत्तर:- कुल्टा भञ्ज्याङबाट डाँडै डाँडा हुँदै १६,५८० फीट र सुनदहमाथिको १७,२६६ फीटको डाँडा भई १६,८६२ र १६,५२३ डाँडा हुँदै जाडला भञ्ज्याङसम्म। त्यहाँबाट पुरवाङ पहाडको डाँडा हुँदै १८३७३ र १८,३९६ फीटको डाँडै डाँडा भई १९,४०७ को टुप्पासम्म र त्यहाँबाट दक्षिण लागेर २१,४४२, २०६८० र पुठा हिउँचुलीसम्म, त्यहाँबाट सोही धुरी हुँदै चुरेन हिमालसम्म।

आज्ञाले,

वीरेन्द्रनाथ खुजेली

श्री ५ को सरकारको सचिव

अनुसूची २ : ढोरपाटन शिकार आरक्षमा पाइने अभिलेख गरिएका वनस्पति प्रजाति

SN	Scientific Name	Family	Local Name	Recorded Location
1	<i>Abies spectabilis</i>	<i>Pinaceae</i>	Thingre sallo	Dhorpatan
2	<i>Acanthopanax cissifolius</i>	<i>Araliaceae</i>		
3	<i>Acer acuminatum</i>	<i>Aceraceae</i>	Charipaile	Gurjakhani
4	<i>Acer caesium Gled.</i>	<i>Aceraceae</i>	Kukurpaile	Gurjakhani
5	<i>Achyranthes bidentata</i>	<i>Amaranthaceae</i>		
6	<i>Aconitum bisma</i>	<i>Ranunculaceae</i>	Bikh	
7	<i>Aconitum spicatum</i>	<i>Ranunculaceae</i>	Bikh	
8	<i>Aconogonum rumisifolium</i>	<i>Polygonaceae</i>		
9	<i>Aesculus indica</i>	<i>Hippocastanaceae</i>	Pangar	Bobang
10	<i>Agave sp</i>	<i>Agavaceae</i>		
11	<i>Ainsliaea aptera</i>	<i>Asteraceae</i>		
12	<i>Allium hypsistum</i>	<i>Amaryllidaceae</i>		
13	<i>Alnus nitida</i>	<i>Betulaceae</i>		
14	<i>Aloe vera</i>	<i>Liliaceae</i>		
15	<i>Anagallis sp</i>	<i>Primulaceae</i>		
16	<i>Anaphalis contorta</i>	<i>Asteraceae</i>	Buki	
17	<i>Androsace sarmentosa</i>	<i>Primulaceae</i>		
18	<i>Anemone obtusiloba</i>	<i>Ranunculaceae</i>	Kangraitto	
19	<i>Anemone tetrasephala</i>	<i>Ranunculaceae</i>		Gurjakhani
20	<i>Arisaema costatum</i>	<i>Araceae</i>	Chari Banko	Gurjakhani
21	<i>Arisaema grifithi</i>	<i>Araceae</i>	Dhakaya Banko	Gurjakhani
22	<i>Artemisia dubia</i>	<i>Asteraceae</i>	Titepati	
23	<i>Artemisia sp</i>	<i>Asteraceae</i>		
24	<i>Arundinaria falcata</i>	<i>Poaceae</i>	Nigalo	Gurjakhani
25	<i>Asparagus racemosus</i>	<i>Liliaceae</i>	Kurilo	Bobang
26	<i>Aster albescens</i>	<i>Asteraceae</i>		
27	<i>Aster flaccidus</i>	<i>Asteraceae</i>		
28	<i>Astilbe rivularis</i>	<i>Saxifragaceae</i>	Budhookhati	Gurjakhani
29	<i>Astragalus candolleanus</i>	<i>Fabaceae</i>		
30	<i>Berberis aristata</i>	<i>Berberidaceae</i>	Chutro	
31	<i>Berberis mucrifolia</i>	<i>Berberidaceae</i>		
32	<i>Bergenia ciliata</i>	<i>Saxifragaceae</i>	Pakhanved	Gurjakhani
33	<i>Betula utilis</i>	<i>Betulaceae</i>	Seto Bhojpatra	Khara
34	<i>Bistorta amplexicaulis</i>	<i>Polygonaceae</i>	Myakuro	Gustung
35	<i>Boenninghausenia albiflora</i>	<i>Rutaceae</i>		Syalpakhe

36	<i>Caltha palustris</i>	<i>Ranunculaceae</i>		Deurali,
37	<i>Cannabis sativa</i>	<i>Cannabaceae</i>		
38	<i>Capsella bursapastoris</i>	<i>Brassicaceae</i>		Monsonmela
39	<i>Caragana gerardiana</i>	<i>Fabaceae</i>		
40	<i>Cassiope fastigiata</i>	<i>Ericaceae</i>		Bayali
41	<i>Cephalanthera longifolia</i>	<i>Orchidaceae</i>		Gurja khani
42	<i>Chara sp</i>			Warmi
43	<i>Chenopodium album</i>	<i>Chenopodiaceae</i>	Bethe	Dhorpatan
44	<i>Cirsium falconeri</i>	<i>Compositae</i>	Chakailo	Bobang
45	<i>Clematis barbellata</i>	<i>Ranunculaceae</i>		Gurja ghat
46	<i>Clematis connata</i>	<i>Ranunculaceae</i>		Dhorpatan
47	<i>Clematis vernayi</i>	<i>Ranunculaceae</i>		Gurjakhani
48	<i>Clintonia udensis</i>	<i>Liliaceae</i>		Gustung
49	<i>Cordyceps sinensis</i>	<i>Clavicipitaceae</i>	Buti, Kira	Gustung
50	<i>Coriaria nepalensis</i>	<i>Coriariaceae</i>	Machhain	Gurjakhani
51	<i>Corydalis cashmeriana</i>	<i>Papaveraceae</i>		Gurjakhani
52	<i>Cotoneaster frigidus</i>	<i>Rosaceae</i>		
53	<i>Cotoneaster microphyllus</i>	<i>Rosaceae</i>	Pate	Deurali
54	<i>Cremanthodium sp</i>	<i>Asteraceae</i>		Gurja khola
55	<i>Cupressus torulosa</i>	<i>Cupressaceae</i>	Dhupi	
56	<i>Dactylorhiza hatagirea</i>	<i>Orchidaceae</i>	Hathajadi	Monsonmela
57	<i>Datura stramonium</i>	<i>Solanaceae</i>	Dhaturo	Gurjakhani
58	<i>Delphinium himalayai</i>	<i>Ranunculaceae</i>	Atis	Deurali
59	<i>Desmodium elegans</i>	<i>Fabaceae</i>		Gurjakhani
60	<i>Drymaria cordata</i>	<i>Caryophyllaceae</i>	Abhijalo	
61	<i>Drynaria sp.</i>	<i>Pteridaceae</i>		Deurali
62	<i>Dryopteris cochleata</i>	<i>Dryopteridaceae</i>	Gheu neuro	
63	<i>Elaeagnus parvifolia</i>	<i>Elaeagnaceae</i>	Guyalo	Gurjakhani
64	<i>Elsholtzia flava</i>	<i>Lamiaceae</i>		
65	<i>Ephedra gerardiana</i>	<i>Ephedraceae</i>	Salajari	Dhorpatan
66	<i>Euphorbia cognata</i>	<i>Euphorbiaceae</i>		
67	<i>Euphorbia stracheyi</i>	<i>Euphorbiaceae</i>		Khara
68	<i>Euphorbia wallichii</i>	<i>Euphorbiaceae</i>	Dudhyalo	
69	<i>Fagopyrum sp</i>	<i>Polygonaceae</i>	Phapar	
70	<i>Fragaria nubicola</i>	<i>Rosaceae</i>	Kafal	Gurjakhani
71	<i>Fritillaria cirrhosa</i>	<i>Liliaceae</i>		Monsonmela
72	<i>Gaultheria trichophylla</i>	<i>Ericaceae</i>		Khara
73	<i>Gentiana stipitata</i>	<i>Gentianaceae</i>		
74	<i>Gentiana unrula</i>	<i>Gentianaceae</i>		Khara

75	<i>Geranium wallichianum</i>	<i>Geraniaceae</i>		
76	<i>Geum elatum</i>	<i>Rosaceae</i>		Khara
77	<i>Girardinea diversifolia</i>	<i>Urticaceae</i>	Allo	Gurja khola
78	<i>Gnaphalium affine</i>	<i>Asteraceae</i>		Deurali
79	<i>Heracleum nepalense</i>	<i>Umbelliferae</i>	Dosaila	Bobang
80	<i>Helixanthera ligustrina</i>	<i>Loranthaceae</i>		Gurjakhani
81	<i>Hipphoephoe salicifolia</i>	<i>Elaeagnaceae</i>	Dalechuk	Gurjakhani
82	<i>Impatiens sulcata</i>	<i>Balsaminaceae</i>		Deurali,
83	<i>Incarvillea emodi</i>	<i>Bignoniaceae</i>		
84	<i>Indigofera heterantha</i>	<i>Leguminosae</i>	Sakhino	Gurjaghat
85	<i>Iris decora</i>	<i>Iridaceae</i>	Kakedhun	Warmi
86	<i>Iris kemaonensis</i>	<i>Iridaceae</i>	Kakedhun	Khara
87	<i>Jasminum humile</i>	<i>Oleaceae</i>		Gurjakhani
88	<i>Jasminum officinale</i>	<i>Oleaceae</i>		Gurjakhani
89	<i>Juglans regia</i>	<i>Juglandaceae</i>	Okhar	Deurali
90	<i>Juniperus indica</i>	<i>Cupressaceae</i>	Gya yak	Dhorpatan
91	<i>Juniperus squamata</i>	<i>Cupressaceae</i>		Dhorpatan
92	<i>Jurinea dolomea</i>	<i>Asteraceae</i>	Dhupjadi	Hepu lake
93	<i>Leontopodium stracheyi</i>	<i>Asteraceae</i>		Dhorpatan,
94	<i>Ligularia fischeri</i>	<i>Asteraceae</i>	Hate kallo	Gurjakhani
95	<i>Lonicera glabrata</i>	<i>Caprifoliaceae</i>	Bhatkudi	
96	<i>Lonicera obvata</i>	<i>Caprifoliaceae</i>		
97	<i>Lyonia ovalifolia</i>	<i>Ericaceae</i>		Bobang
98	<i>Lyonia villosa</i>	<i>Ericaceae</i>		Deurali
99	<i>Mahonia nepalensis</i>	<i>Berberidaceae</i>		
100	<i>Malus pumila Mill.</i>	<i>Rosaceae</i>	Syau	
101	<i>Malva verticillata</i>	<i>Malvaceae</i>		Gurjakhani
102	<i>Meconopsis dhowjii</i>	<i>Papaveraceae</i>		Gurjakhola
103	<i>Meconopsis paniculata</i>	<i>Papaveraceae</i>		Monsonmela
104	<i>Megacarpa polyandra</i>	<i>Cruciferae</i>		Monsonmela
105	<i>Morchella esculenta</i>	<i>Morchellaceae</i>	Mathyaura	
106	<i>Morina polyphylla</i>	<i>Dipsacaceae</i>		
107	<i>Nardostachys grandiflora</i>	<i>Valerianaceae</i>		
108	<i>Neillia rubiflora</i>	<i>Rosaceae</i>		Gurja khola
109	<i>Neopicrorhiza scrophulariifolia</i>	<i>Scrophulariaceae</i>	Katuko	
110	<i>Nepeta linearis</i>	<i>Lamiaceae</i>	Marethi	
111	<i>Ophioglossum sp</i>	<i>Ophiglossaceae</i>	Jibre sag	Gurjaghat
112	<i>Opuntia monacantha</i>	<i>Cactaceae</i>		Bobang
113	<i>Osmunda sp</i>	<i>Osmundaceae</i>	Daliya	Monsonmela

114	<i>Oxalis corniculata</i>	<i>Oxalidaceae</i>		
115	<i>Paris polyphylla</i>	<i>Liliaceae</i>		Gustung
116	<i>Parochetus communis</i>	<i>Leguminosae</i>		Deurali
117	<i>Pedicularis bicornuta</i>	<i>Scrophulariaceae</i>		Gurjaghat
118	<i>Pedicularis siphonantha</i>	<i>Scrophulariaceae</i>		Khara
119	<i>Persea odoratissima</i>	<i>Lauraceae</i>	Aaare	Gurjakhani
120	<i>Persicaria capitata</i>	<i>Polygonaceae</i>		
121	<i>Pilea umbrosa</i>	<i>Urticaceae</i>		Gurja khola
122	<i>Pinus wallichiana</i>	<i>Pinaceae</i>	Khote salla	Dhorpatan
123	<i>Piptanthus nepalensis</i>	<i>Leguminosae</i>		Dhorpatan
124	<i>Plantago erosa</i>	<i>Plantaginaceae</i>		Dhorpatan
125	<i>Podophyllum hexandrum</i>	<i>Berberidaceae</i>	Madhu	Gurjaghat
126	<i>Polygonatum cirrihifolium</i>	<i>Liliaceae</i>	Khirnaulo	Gurjakhani
127	<i>Potentilla atosanguinea.</i>	<i>Rosaceae</i>		Bayali
128	<i>Potentilla peduncularis</i>	<i>Rosaceae</i>		Deurali,
129	<i>Primula calderana</i>	<i>Primulaceae</i>		Bayali
130	<i>Primula glomerata</i>	<i>Primulaceae</i>		Khara
131	<i>Primula macrophylla</i>	<i>Primulaceae</i>		Gustung
132	<i>Primula sessilis</i>	<i>Primulaceae</i>		Bayali
133	<i>Princepia utilis</i>	<i>Rosaceae</i>	Dhatelo	Dhorpatan
134	<i>Prunus carmesina Hara</i>	<i>Rosaceae</i>	Amilearu	
135	<i>Punica grantum L.</i>	<i>Punicaceae</i>	Sendu	Bobang
136	<i>Pyracantha crenulata</i>	<i>Rosaceae</i>	Ghangaru	Gurjakhani
137	<i>Pyrus pashia</i>	<i>Rosaceae</i>	Chuli	Bobang
138	<i>Quercus semicarpifolia</i>	<i>Fagaceae</i>	Khasru	Deurali
139	<i>Ranunculus species</i>	<i>Ranunculaceae</i>		
140	<i>Rheum australe</i>	<i>Polygonaceae</i>	Padamchal	Gustung
141	<i>Rheum moorcroftianum</i>	<i>Polygonaceae</i>	Chumatsi	Dhorpatan
142	<i>Rhodiola wallichiana</i>	<i>Crassulaceae</i>		Gurjakhani
143	<i>Rhododendron arboreum</i>	<i>Ericaceae</i>	Laligurans	Deurali
144	<i>Rhododendron barbatum</i>	<i>Ericaceae</i>	Laligurans	Gurjakhani
145	<i>Rhododendron campanulatum</i>	<i>Ericaceae</i>	Chimal	
146	<i>Rhododendron lepidotum</i>	<i>Ericaceae</i>	Sunpati	Gustung k
147	<i>Rhododendron anthopogon</i>	<i>Ericaceae</i>	Sunpati	Warmi lake
148	<i>Ribes alpestre</i>	<i>Grossulariaceae</i>		
149	<i>Roripa indica</i>	<i>Brassicaceae</i>		
150	<i>Rosa sericea</i>	<i>Rosaceae</i>	Ryuili	Chyangtung
151	<i>Roscoea purpurea</i>	<i>Zingiberaceae</i>		Monsonmela
152	<i>Rubia manjith</i>	<i>Rubiaceae</i>	Majitho	Gurjakhani

153	<i>Rubus ellipticus</i>	<i>Rosaceae</i>	Ainselu	Bobang
154	<i>Rubus foliolosus</i>	<i>Rosaceae</i>	Ainselu	
155	<i>Rumex nepalensis</i>	<i>Polygonaceae</i>	Padamchal	
156	<i>Salix calyculata</i>	<i>Salicaceae</i>	Rainsa	Ustung
157	<i>Salix sikkimensis</i>	<i>Salicaceae</i>	Bainsa	
158	<i>Salvia hians</i>	<i>Lamiaceae</i>		
159	<i>Sapium insigne</i>	<i>Euphorbiaceae</i>	Khirro	
160	<i>Sarcococca hookerana</i>	<i>Buxaceae</i>		Gurjakhani
161	<i>Saxifraga andersonii</i>	<i>Saxifragaceae</i>		Bayali
162	<i>Saxifraga brachypoda</i>	<i>Saxifragaceae</i>		Warmi lake
163	<i>Saxifraga sp</i>	<i>Saxifragaceae</i>		Bayali
164	<i>Scurrula eleta</i>	<i>Loranthaceae</i>	Ainjeru	Gurjakhani
165	<i>Selinum tenuifolium</i>	<i>Umbelliferae</i>	Bhutkesh	Gustung
166	<i>Senecio graciliflorus</i>	<i>Asteraceae</i>		Khara
167	<i>Siegesbeckia orientalis</i>	<i>Asteraceae</i>	Kuroo	
168	<i>Skimmia anquetilia</i>	<i>Rutaceae</i>	Narku	Gurjakhani,
169	<i>Smilacina purpurea</i>	<i>Liliaceae</i>		Gurjakhani
170	<i>Smilax aspera</i>	<i>Liliaceae</i>		Gurjakhani
171	<i>Sorbus microphylla</i>	<i>Rosaceae</i>		Monson mela
172	<i>Spiraea arcuata</i>	<i>Rosaceae</i>		Gurjakhani
173	<i>Taxus wallichiana</i>	<i>Taxaceae</i>	Kandeloto	Deurali,
174	<i>Thalictrum cultarum</i>	<i>Ranunculaceae</i>		
175	<i>Thermopsis barbata</i>	<i>Leguminosae</i>		
176	<i>Trigonella emodi Bemth.</i>	<i>Leguminosae</i>		Deurali
177	<i>Trillidium govanianum</i>	<i>Liliaceae</i>		Gurjakhani
178	<i>Triosteum himalayanum</i>	<i>Caprifoliaceae</i>	Maurikhaja	Gurjaghat
179	<i>Tsuga dumosa</i>	<i>Pinaceae</i>	Kupi salla,	Deurali
180	<i>Urtica dioica</i>	<i>Urticaceae</i>	Sisnu	Gurjakhani
181	<i>Valeriana wallichii Jones</i>	<i>Valerianaceae</i>	Simjadi	Bobang
182	<i>Viburnum erubescens</i>	<i>Sambucaceae</i>	Lissya	Deurali
183	<i>Vincetoxicum hirundinaria</i>	<i>Asclepiadaceae</i>	Latokosero	Dhorpatan
184	<i>Voila biflora</i>	<i>Violaceae</i>	Tamik	Bayali
185	<i>Zanthoxylum armatum</i>	<i>Rutaceae</i>	Timur	Dhorpatan

Source: Ripu Kunwar 2007/DNPWC/DHR

अनुसूची ३ : ढोरपाटन शिकार आरक्षमा पाइने अभिलेख गरिएका स्तनधारी वन्यजन्तु प्रजाति

SN	Scientific Name	English Name	Family
1	<i>Ailurus fulgens</i>	Red Panda	<i>Ursidae</i>
2	<i>Anathana ellioti</i>	Shrew	<i>Soricidae</i>
3	<i>Canis aurcus</i>	Jackal	<i>Canidae</i>
4	<i>Canis lupus</i>	Grey Wolf	<i>Canidae</i>
5	<i>Cuon alpinus</i>	Wild Dog	<i>Canidae</i>
6	<i>Cynoptenis sphins</i>	Bat	<i>Pteropodidae</i>
7	<i>Felis bengalensis</i>	Leopard Cat	<i>Felidae</i>
8	<i>Felis lynx</i>	Lynx	<i>Felidae</i>
9	<i>Funambulus palmarum</i>	Tree Squirrel	<i>Sciuridae</i>
10	<i>Golunda ellioti</i>	Bush Rat	<i>Muridae</i>
11	<i>Hemitragus jemlachicus</i>	Himalayan Thar	<i>Bovidae</i>
12	<i>Hylopetes alboniger</i>	Flying Squirrel	<i>Sciuridae</i>
13	<i>Hystrix indica</i>	Indian Procupine	<i>Hystricidae</i>
14	<i>Lepus nigricollis</i>	Hare	<i>Herpestidae</i>
15	<i>Macaca radiata</i>	Rhesus Monkey	<i>Cercopithecidae</i>
16	<i>Martes flavigula</i>	Yellow throated Marten	<i>Mustelidae</i>
17	<i>Merpestes edwardsi</i>	Common Mongoose	<i>Herpestidae</i>
18	<i>Moschus chrysogaster</i>	Musk Deer	<i>Moschidae</i>
19	<i>Muntiacus muntjak</i>	Barking Deer	<i>Cervidae</i>
20	<i>Naemorhedus goral</i>	Himalayan Goral	<i>Bovidae</i>
21	<i>Naemorhedus samatraensis</i>	Himalayan Serow	<i>Bovidae</i>
22	<i>Neofelis nebulosa</i>	Clouded Leopard	<i>Felidae</i>
23	<i>Niviventer</i>	White bellied Rat	<i>Muridae</i>
24	<i>Ochotona roylei</i>	Pica	<i>Ochotonidae</i>
25	<i>Panthera pardus</i>	Common Leopard	<i>Felidae</i>
26	<i>Panthera uncia</i>	Snow Leopard	<i>Felidae</i>
27	<i>Presbytis entellus</i>	Common Languor	<i>Cercopithecidae</i>
28	<i>Pseudois nayaur</i>	Bharal	<i>Bovidae</i>
29	<i>Sorex minutus</i>	Urasion Pigmy Shrew	<i>Soricidae</i>
30	<i>Sus scrofa</i>	Wild Boar	<i>Suidae</i>
31	<i>Ursus thibetanus</i>	Himalayan Black bear	<i>Ursidae</i>
32	<i>Vulpes</i>	Red Fox	<i>Canidae</i>

Source: DHR office record and local consultations

अनुसूची ४ : ढोरपाटन शिकार आरक्षमा पाइने अभिलेख गरिएका चरा प्रजाति

S.N.	Scientific Name	Common Name	Family
1	<i>Accipiter nisus</i>	Northern sparrow hawk	Accipitridae
2	<i>Acridotheres tristis</i>	Common mynah	Sturnidae
3	<i>Aegithalos concinnus</i>	Black-throated tit	Aegithalidae
4	<i>Aethopyga ignicauda</i>	Fire-tailed sunbird	Nectariniidae
5	<i>Aethopyga nipalensis</i>	Green-tailed sunbird	Nectariniidae
6	<i>Alauda gulgula</i>	Oriental skylark	Alaudidae
7	<i>Alcedo atthis</i>	Common kingfisher	Alcedinidae
8	<i>Alectoris chukar</i>	Chukar partridge	Phasianidae
9	<i>Anthus hodgsoni</i>	Olive-backed Pipit	Motacillidae
10	<i>Anthus sylvanus</i>	Upland Pipit	Motacillidae
11	<i>Apus melba</i>	Alpine swift	Apodidae
12	<i>Buteo</i>	Common buzzard	Falconidae
13	<i>Caprimulgus indicus</i>	Jungle nightjar	Caprimulgidae
14	<i>Carpodacus nipalensis</i>	Dark breasted rosefinch	Fringillidae
15	<i>Carpodacus pulcherrimus</i>	Beautiful rosefinch	Fringillidae
16	<i>Carpodacus rhodopepuls</i>	Spot winged rosefinch	Fringillidae
17	<i>Catreus wallichii</i>	Cheer pheasant	Phasianidae
18	<i>Cephalopyrus flammiceps</i>	Fire-capped tit	Paridae
19	<i>Certhia familiaris</i>	Common treecreeper	Certhiidae
20	<i>Certhia himalayan</i>	Bar-tailed treecreeper	Certhiidae
21	<i>Certhia nipalensis</i>	Rusty-flanked treecreeper	Certhiidae
22	<i>Cettia brunnifrons</i>	Grey-side bush warbler	Cettiidae
23	<i>Chaimarrornis leucocephalus</i>	White-capped redstart	Muscicapidae
24	<i>Chelidorhynch hypoxantha</i>	Yellow-bellied fantail	Stenostiridae
25	<i>Chloris spinoides</i>	Yellow-breasted green finch	Fringillidae
26	<i>Ciconia episcopus</i>	Woolly-necked Stork	Ciconiidae
27	<i>Ciconia nigra</i>	Black Stork	Ciconiidae
28	<i>Cinclus pallasii</i>	Brown dipper	Muscicapidae
29	<i>Circus cyaneus</i>	Hen harrier	Accipitridae
30	<i>Circus marcourus</i>	Pallid harrier	Accipitridae
31	<i>Columba hodgsonii</i>	Speckled wood pigeon	Columbidae
32	<i>Columba leuconota</i>	Snow pigeon	Columbidae
33	<i>Corvus macrorhynchos</i>	Jungle crow	Corvidae
34	<i>Cuculus carnorus</i>	Common cuckoo	Cuculidae
35	<i>Cuculus saturatus</i>	Oriental cuckoo	Cuculidae
36	<i>Culicicapa ceylonensis</i>	Grey-headed flycatcher	Stenostiridae
37	<i>Delichon nipalenses</i>	Nepal house martin	Hirundinidae

38	<i>Dendrocopos auriceps</i>	Brown-fronted pied woodpecker	Picidae
39	<i>Dendrocopos himalayensis</i>	Himalayan pied woodpecker	Picidae
40	<i>Dendrocopos hyperythrus</i>	Rufous-bellied woodpecker	Picidae
41	<i>Dicaeum ignipectus</i>	Buff-bellied flowerpecker	Dicaeidae
42	<i>Dicrurus leucophaeus</i>	Ashy drongo	Dicruridae
43	<i>Emberiza cia</i>	Rock bunting	Emberizidae
44	<i>Emberiza fucata</i>	Chestnut-eared bunting	Emberizidae
45	<i>Emberiza pusilla</i>	Little bunting	Emberizidae
46	<i>Enicurus scouleri</i>	Little forktail	Muscicapidae
47	<i>Eumyias thalassinus</i>	Verditer flycatcher	Muscicapidae
48	<i>Falco tirununculus</i>	Common kestrel	Phasianidae
49	<i>Ficedula parva</i>	Red-breasted flycatcher	Muscicapidae
50	<i>Ficedula strophciata</i>	Orange-gorgeted flycatcher	Muscicapidae
51	<i>Ficedula superciliaris</i>	Ultramarine flycatcher	Muscicapidae
52	<i>Ficedula tricolor</i>	Slaty blue flycatcher	Muscicapidae
53	<i>Ficedula westermanni</i>	Little pied flycatcher	Muscicapidae
54	<i>Fulvetta vinipectus</i>	White-browed fulvetta	Sylviidae
55	<i>Garrulax affinis</i>	Black faced laughing thrush	Leiothrichidae
56	<i>Garrulax albogularis</i>	White-throated laughing thrush	Leiothrichidae
57	<i>Garrulax lineatus</i>	Streaked laughing thrush	Leiothrichidae
58	<i>Garrulax ocellatus</i>	Spotted laughing thrush	Leiothrichidae
59	<i>Garrulax striatus</i>	Striated laughing thrush	Leiothrichidae
60	<i>Garrulax variegatus</i>	Variiegated laughing thrush	Leiothrichidae
61	<i>Garrulus lanceolatus</i>	Lanceolate jay	Corvidae
62	<i>Geokichla citrina</i>	Orange-headed ground Thrush	Turdidae
63	<i>Glaucidium cuculoides</i>	Asian barren owlet	Strigidae
64	<i>Gypaetus barbatus</i>	Lammergeier	Accipitridae
65	<i>Gyps himalayensis</i>	Himalayan griffon vulture	Accipitridae
66	<i>Hierococcyx sparverioides</i>	Large hawk cuckoo	Cuculidae
67	<i>Hodgsonius phoenicuroides</i>	White-bellied redstart	Muscicapidae
68	<i>Horornis fortipes</i>	Brown-flanked bush warbler	Cettiidae
69	<i>Hypsipetes leucocephalus</i>	Black bulbul	Cinclidae
70	<i>Ibidohyncha struthersii</i>	Ibisbill	Ibidorhynchidae
71	<i>Lanius schach</i>	Long-tailed shrike	Laniidae
72	<i>Lanius tephronotus</i>	Grey-backed shrike	Laniidae
73	<i>Lonchura punctulata</i>	Scaly breasted munia	Estrildidae
74	<i>Lophophanes dichrous</i>	Grey-crested tit	Paridae
75	<i>Luscinia brunnea</i>	Indian blue robin	Muscicapidae
76	<i>Megaceryle lugubris</i>	Crested kingfisher	Alcedinidae

77	<i>Megalaima virens</i>	Great barbet	<i>Megalaimidae</i>
78	<i>Melophus lathami</i>	Crested bunting	<i>Emberizidae</i>
79	<i>Milvus migrans</i>	Black kite	<i>Accipitridae</i>
80	<i>Minla strigula</i>	Chestnut-tailed minla	<i>Leiothrichidae</i>
81	<i>Monticola cinclorhyncha</i>	Blue-capped rock thrush	<i>Muscicapidae</i>
82	<i>Motacilla alba</i>	White wagtail	<i>Campephagidae</i>
83	<i>Motacilla cinerea</i>	Grey wagtail	<i>Motacillidae</i>
84	<i>Muscicapa sibirica</i>	Asian sooty flycatcher	<i>Muscicapidae</i>
85	<i>Mycerobas affinis</i>	Collared grosbeak	<i>Fringillidae</i>
86	<i>Mycerobas carnipes</i>	White-winged grosbeak	<i>Emberizidae</i>
87	<i>Myophonus caeruleus</i>	Blue whistling thrush	<i>Muscicapidae</i>
88	<i>Neophron percnopterus</i>	Egyptian vulture	<i>Accipitridae</i>
89	<i>Nucifraga caryocatactes</i>	Eurasian nutcracker	<i>Corvidae</i>
90	<i>Otus spilocephalus</i>	Mountain scops owl	<i>Strigidae</i>
91	<i>Pariparus ater</i>	Coal tit	<i>Paridae</i>
92	<i>Pariparus melanolophus</i>	Spot winged black tit	<i>Paridae</i>
93	<i>Pariparus rubidiventris</i>	Rufous-vented black tit	<i>Paridae</i>
94	<i>Parus monticolus</i>	Green backed tit	<i>Paridae</i>
95	<i>Parus xanthogenys</i>	Black lored tit	<i>Paridae</i>
96	<i>Passer domestica</i>	House sparrow	<i>Passeridae</i>
97	<i>Passer montanus</i>	Eurasian tree sparrow	<i>Passeridae</i>
98	<i>Passer rutilans</i>	Cinnamon sparrow	<i>Emberizidae</i>
99	<i>Pericrocotus ethologus</i>	Long-tailed minivet	<i>Pycnonotidae</i>
100	<i>Phoenicurus frontails</i>	Blue-fronted redstart	<i>Muscicapidae</i>
101	<i>Phoenicurus ochruros</i>	Black redstart	<i>Muscicapidae</i>
102	<i>Phylloscopus reguloides</i>	Blyth's crowned warbler	<i>Phylloscopidae</i>
103	<i>Phylliascopus magnirostris</i>	Larger-billed leaf warbler	<i>Phylloscopidae</i>
104	<i>Phylloscopus inornatus</i>	Yellow-browed warbler	<i>Phylloscopidae</i>
105	<i>Phylloscopus occipitalis</i>	Western crowned warbler	<i>Phylloscopidae</i>
106	<i>Phylloscopus pulcher</i>	Orange-barred leaf warbler	<i>Phylloscopidae</i>
107	<i>Phylloscopus xanthoschistos</i>	Grey-hooded warbler	<i>Phylloscopidae</i>
108	<i>Phylloscoupus maculipennis</i>	Grey-faced leaf warbler	<i>Phylloscopidae</i>
109	<i>Picus squamatus</i>	Scaly-bellied green woodpecker	<i>Picidae</i>
110	<i>Poecile atricapillus</i>	Black-capped tit	<i>Paridae</i>
111	<i>Prinia criniger</i>	Striated prinia	<i>Cisticolidae</i>
112	<i>Pucrasia macrolopha</i>	Koklass pheasant	<i>Phasianidae</i>
113	<i>Pyrrhocorax</i>	Red-billed chough	<i>Corvidae</i>
114	<i>Pyrrhula erythrocephala</i>	Red-headed bullfinch	<i>Fringillidae</i>
115	<i>Regulus</i>	Goldcrest	<i>Regulidae</i>

116	<i>Rhyacornis fuliginosus</i>	Plumbeous redstart	<i>Muscicapidae</i>
117	<i>Saxicola ferreus</i>	Grey bushchat	<i>Muscicapidae</i>
118	<i>Saxicola torquatus</i>	Common stonechat	<i>Muscicapidae</i>
119	<i>Scolopax rusticola</i>	Eurasian woodcock	<i>Scolopaci</i>
120	<i>Seiurus burkii</i>	Golden-spectacled warbler	<i>Phylloscopidae</i>
121	<i>Sitta himalayensis</i>	White-tailed nuthatch	<i>Sittidae</i>
122	<i>Spilornis cheela</i>	Crested serpent eagle	<i>Accipitridae</i>
123	<i>Streptopelia chinensis</i>	Spotted dove	<i>Columbidae</i>
124	<i>Streptopelia orientalis</i>	Oriental turtle	<i>Columbidae</i>
125	<i>Strix aluco</i>	Tawny owl	<i>Strigidae</i>
126	<i>Tarsiger chrysaeus</i>	Golden bush-robin	<i>Muscicapidae</i>
127	<i>Tarsiger cyanurus</i>	Orange-flanked bush-robin	<i>Muscicapidae</i>
128	<i>Tragopan satyra</i>	Satyr tragopan	<i>Phasianidae</i>
129	<i>Turdus albocinctus</i>	White-collared blackbird	<i>Turdidae</i>
130	<i>Turdus bouboul</i>	Grey-winged blackbird	<i>Turdidae</i>
131	<i>Turdus ruficollis</i>	Dark-throated thrush	<i>Turdidae</i>
132	<i>Turdus viscivorus</i>	Mistle thrush	<i>Turdidae</i>
133	<i>Upupa epops</i>	Hoopoe	<i>Upupidae Leach</i>
134	<i>Urocissa flavirostris</i>	Yellow-billed blue magpie	<i>Corvidae</i>
135	<i>Yuhina gularis</i>	Stripe-throated yuhine	<i>Zosteropidae</i>
136	<i>Zoothera wardii</i>	Pied ground thrush	<i>Turdidae</i>
137	<i>Zosterops palpebrosus</i>	Oriental white eye	<i>Zosteropidae</i>

Source: Inskipp, C. (1998), *Nepal's Forest Birds*

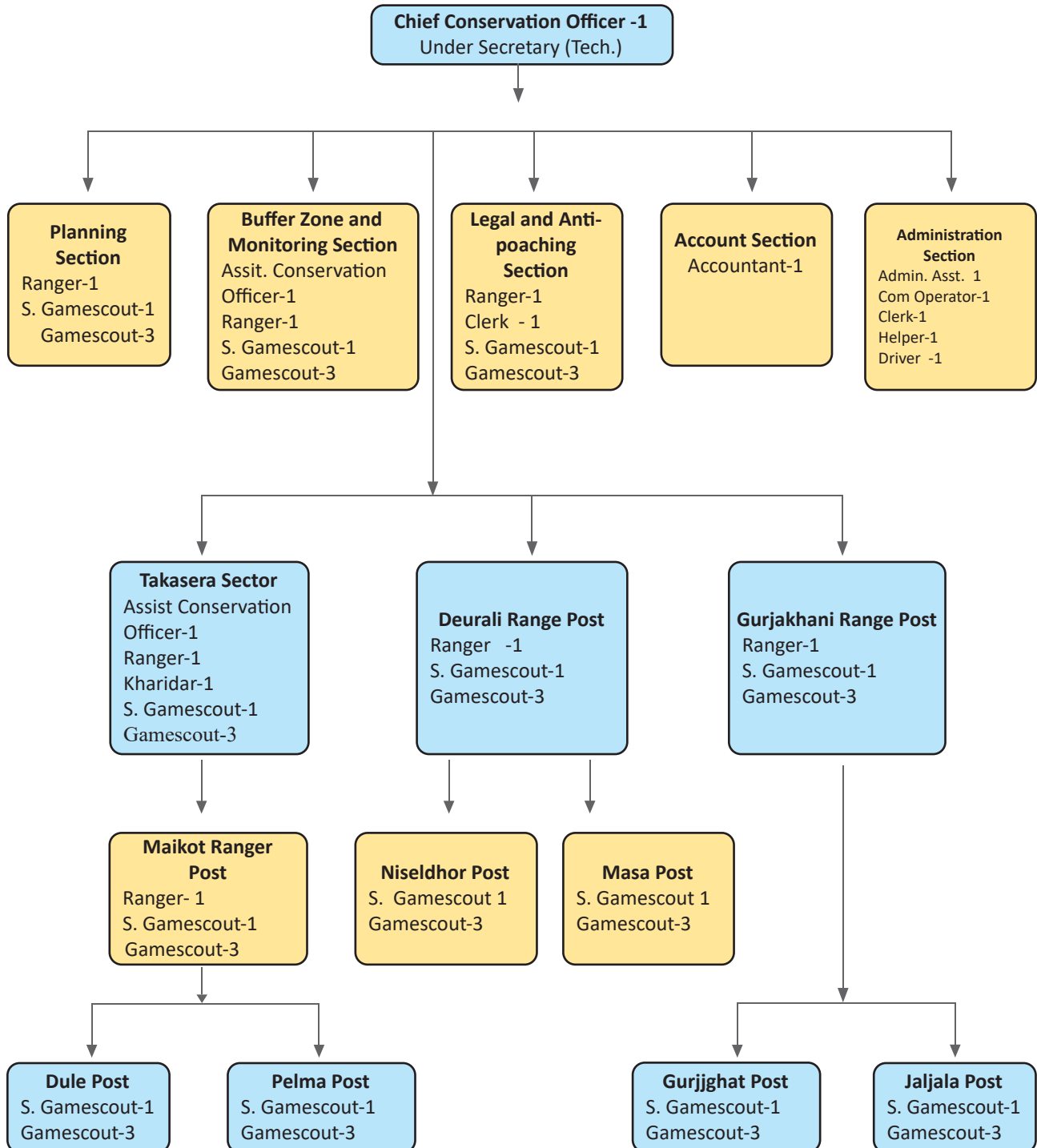
अनुसूची ५ : ढोरपाट शिकार आरक्षको मौजूदा र प्रस्तावित पोष्टहरुको विवरण

SN	Post	Post Type			District	Remarks
		Reserve	Army	Combined		
1	Dhorpatan	HQ		√	Baglung	Reserve and Nepali Army HQ
2	Deurali	Range post			„	Reserve entry point
3	Niseldhor	Guard Post			„	
4	Masa	Guard Post			„	Proposed
5	Gurjakhani	Range Post			Myagdi	
6	Gurjaghat	Guard Post			„	
7	Jaljala	Guard Post			„	
8	Takasera	Sector Post			Rukum	
9	Maikot	Range post			„	Damaged by Maoist
10	Dule	Guard Post			„	Proposed
11	Pelma	Guard Post			„	Proposed

अनुसूचल ६: ढोरढाटन शलकर आरक्षमा भएका अधुयन अनुसन्धानको वलवरण

SN	Topic of Research	Name of Researcher	Year
1	Himalayan Sikar Reserve: Survey and Management.	Wegge P.	1976
2	Report on Overall Assessment of Dhorpatan Hunting Reserve.	Bajamaya S. et al.	1990
3	Trophy Hunting in Nepal.	Austegard, G. and S. Hauglanel	1993
4	A Field Survey Report Submitted by Dhaulagiri Safari Management Group	Dhaulagiri Safari Group	1993
5	Nepal's Forest Birdes: Their Status and Conservation.	Inscip C.	1998
6	Management Problems and Suggestions: Book Published by Dhorpatan Hunting Reserve.	Thapa B. B.	2000
7	Problems and Prospects of Hunting Management in Dhorpatan Hunting Reserve	Baral A. N.	2001
8	Status and Distribution of Cheer Pheasant in Dhorpatan Hunting Reserve.	Subedi P.	2004
9	Status of Musk Deer in Dhorpatan Hunting Reserve.	Karki M. B.	2007
10	Inventory of High Altitude Wetland (Warmy lake) in Dhorpatan Hunting Reserve.	Kunwar R.M.	2007
11	Study on Status of Blue Sheep and Jharal in Dhorpatan Hunting Reserve.	Thapa B.B and Karki J.	2007
12	An Assessment of Yarsagumba Collection in Dhorpatan Hunting Reserve	Thapa B. B. et al.	2012
13	Summer Diet and Distribution of the Red Panda in Dhorpatan Hunting Reserve.	Achyut Aryal, et al.	2012
14	Study on status of Blue Sheep and Jharal in Dhorpatan Hunting Reserve.	Kandel Birender et al.	2011
15	Study on status of Blue Sheep and Jharal in Dhorpatan Hunting Reserve.	Baral Ana Nath et al.	2016
16.	Study on status of Himalayan tahr in Dhorpatan Hunting Reserve	Baral, Ana Nath et.al.	2017

अनुसूची ७: ढोरपाटन शिकार आरक्ष कार्यालयको कर्मचारी सगठन ढाँचा

अनुसूची ८: ढोरढाटन शलकर आरक्ष कार्यालयको कर्मचारी दरबन्दी वलवरण

SN	Designation	Class	Service	Group	Number	Remarks
1	Chief Conservation Officer	Gazetted Class Second (Tech)	Forest	National Parks and Wildlife	1	
2	Assistant Conservation Officer	Gazetted Class Third (Tech)	Forest	National Parks and Wildlife	2	
3	Accountant	NonGazetted Class First	Administration	Account	1	
4	Ranger	Non-gazetted Class First (Tech)	Forest	National Parks and Wildlife	7	
5	Admin. Asst	Non-gazetted Class First	Administration	General Administration	2	
6	Computer Operator	Non-gazetted Class First	Miscellaneous	Miscellaneous	1	
7	Clerk	Non-gazetted Class Second	Administration	General Administration	2	
8	Senior Gamescout	Non-gazetted Class Second	Forest	National Parks and Wildlife	13	
9	Gamescout	Unclassed	Forest	National Parks and Wildlife	39	
10	Driver	Unclassed	Administration	General Administration	1	
11	Office Helper	Unclassed	Administration	General Administration	1	
Total					70	

अनुसूची ९: ढुन्ढुका वखत ढवस्त भएका आरक्षको संरचनाहरुको वलवरण

S.N.	Damaged Infrastructures	Initial construction cost	Estimated cost (2064) for reconstruction, maintenance	Remarks
1.	Dhorpatan Headquarter			
	Old warden quarter	99,994.13	100,000.00	maintenance
	New warden quarter	269,218.74	200,000.00	„
	Office building	140,964.75	100,000.00	„
	Old Ranger quarter	100,000.00	150,000.00	„
	Staff quarter (lower)	100,000.00	100,000.00	„
	Staff quarter (middle)	49,997.00	500,000.00	„

	Staff quarter (upper new)	236,997.03	50,000.00	„
	Store building	100,000.00	50,000.00	„
	Horse shed	14,999.75	40,000.00	„
	Kitchen house	47,685.40	50,000.00	„
	Toilets (6)	120,000.00	100,000.00	repair/reconst
2.	Maikot Post office cum quarter	74,064.73	1000,000.00	reconstruction
3.	Takasera Post office cum quarter	74,064.73	150,000.00	maintenance
4.	Neseldhor Post office cum quarter	400,000.00	150,000.00	„
5.	Gurjaghat Post office cum quarter	136,856.54	70,000.00	„
6.	Gurjakhani Post office cum quarter	200000.00	100,000.00	„
A	Sub total (buildings)	Rs. 2164,842.60	Rs. 2910,000.00	
7.	Miscellaneous	Estimated cost of damaged materials	Estimated cost for re-purchase	
	Solar sets, Furnitures, Machinery equipments, Kitchen ware, Tents, Sleeping bags, Books, Reports, Weapons (Gun, Khukuri etc), Wldlife Trophy	1022,652.00		some items were valuable
B	Sub total (materials)	Rs. 1022,652.00	Rs. 2000,000.00	
	Grand total (A+B)	Rs. 3187,494.60	Rs. 49,10,000.00	

Source: DHR Office

Note : The reconstruction and re-purchase cost was estimated in 2064

अनुसूची १०: ढोरपाटन शिकार आरक्षको गत ३१ वर्षको राजश्व विवरण

Fiscal Year	Revenue Rs.	Fiscal Year	Revenue Rs.	Remarks
2040/041	20.00	041/042	7069.75	
2042/043	11503.00	043/044	6027.80	
2044/045	16609.30	045/046	25153.80	
2046/047	47195.20	047/048	86331.80	
2048/049	69153.20	049/050	81513.15	
2050/051	59126.00	051/052	57778.00	
2052/053	50735.00	053/054	120951.26	
2054/055	326833.56	055/056	197506.87	

2056/057	156138.76	057/058	151081.00	
2058/059	87387.00	059/060	1200.00	
2060/061	900.00	061/062	1800.00	
2062/063	3600.00	063/064	6235.00	
2064/065	81898.00	065/066	46552.00	
2066/067	87003.00	067/068	80670.00	
2068/069	221126.00	069/070	432108.00	
2070/071	426952.00	071/072	370945.00	
2072/073	399105.93	073/074	475370.00	
2074/075	8,44,410			

Source: DNPWC/DHR

अनुसूची ११: ढोरपाटन शिकार आरक्षको गत ३१ वर्षको पर्यटक विवरण

Fiscal Year	Tourist Number	Fiscal Year	Tourist Number	Remarks
2043/044	93	2044/045	86	
2045/046	137	2046/047	130	
2047/048	255	2048/049	230	
2049/050	238	2050/051	175	
2051/052	172	2052/053	222	
2053/054	226	2054/055	330	
2055/056	112	2056/057	132	
2057/058	96	2058/059	72	
2059/060	0	2060/061	0	
2061/062	0	2062/063	0	
2063/064	0	2064/065	55	
2065/066	25	2066/067	17	
2067/068	77	2068/069	77	
2069/070	88	2070/071	89	
2071/072	0	2072/073	91	
2073/074	163	2074/075	119	

Source: DNPWC/DHR

अनुसूची १३: व्यवस्थापन योजनाको पाच वर्षे विस्तृत कार्यक्रम र बजेट

SN	Activities	Unit	No.	Rate	Year I	Year II	Year III	Year IV	Year V	Total	Remarks
1	Protection and conservation of Biodiversity				13,800,000	15,350,000	11,250,000	14,900,000	10,050,000	65,350,000	23%
1.1	Reserve protection				9,450,000	10,000,000	6,200,000	9,600,000	5,500,000	40,750,000	
	Establish guard posts and protection units (Niseldhor, Takasera, Ranma, Dule, Jaljala, Maikot, Gurjaghat, and Gurjakhani)	No.	8	4,000,000	8,000,000	8,000,000	4,000,000	8,000,000	4,000,000	32,000,000	
	Provide solar power facilities at security post	No.	15	100,000	300,000	300,000	500,000	200,000	200,000	1,500,000	
	Repair and maintenance of head office, sector office, Range post, security offices.	No.	10	200,000	200,000	400,000	400,000	600,000	400,000	2,000,000	
	Install communication facilities for key posts with repeater tower	No.	5	250,000	250,000	500,000	500,000			1,250,000	
	Repair and maintenance of radio communication	No.	5	100,000		100,000	100,000	100,000	200,000	500,000	
	Install BTS with coordination with service provider	No.	5							-	With the support of service providers

SN	Activities	Unit	No.	Rate	Year I	Year II	Year III	Year IV	Year V	Total	Remarks
	Conduct periodic monitoring of blocks during the hunting season	times	10	200,000	400,000	400,000	400,000	400,000	400,000	2,000,000	
	Provide water treatment facilities at reserve posts	No.	50	30,000	300,000	300,000	300,000	300,000	300,000	1,500,000	
1.2	Anti-poaching and intelligence				3,200,000	3,700,000	3,700,000	3,450,000	3,200,000	17,250,000	
	Camping and sweeping operation during critical seasons	times	15	300,000	900,000	900,000	900,000	900,000	900,000	4,500,000	
	Pilot real time SMART patrolling and establish joint operation cell	times	5	250,000	500,000	500,000	500,000	250,000		1,250,000	
	Institutionalize district level Wildlife Crime Control Bureau (WCCB) formed in Baglung, Myagdi, East Rukum	times	5	200,000	200,000	200,000	200,000	200,000	200,000	1,000,000	
	Establish, institutionalize and mobilize community-based anti-poaching units (CBAPO) to support security forces	No.	25	100,000	500,000	500,000	500,000	500,000	500,000	2,500,000	
	Strengthen APU and intelligence network	Times	25	300,000	1,500,000	1,500,000	1,500,000	1,500,000	1,500,000	7,500,000	

SN	Activities	Unit	No.	Rate	Year I	Year II	Year III	Year IV	Year V	Total	Remarks
	Initiate long-term surveillance of suspected area and person	Years	5	500,000	100,000	100,000	100,000	100,000	100,000	500,000	
1.3	Wildlife Health Management				1,150,000	1,650,000	1,350,000	1,850,000	1,350,000	7,350,000	
	Establish temporary rescue and treatment centres	No.	2	500,000		500,000		500,000		1,000,000	
	Provide treatment and rehabilitation to injured animal	Years	5	200,000	200,000	200,000	200,000	200,000	200,000	1,000,000	
	Undertake research and development work for wildlife health	No.	5	350,000	350,000	350,000	350,000	350,000	350,000	1,750,000	
	Coordinate DLSO and conservation partner for immunization and vaccination against potential communicable diseases	Years	5	300,000	300,000	300,000	300,000	300,000	300,000	1,500,000	
	Support to establish a community based veterinary center with materials required in medical emergencies,	No.	3	200,000			200,000	200,000	200,000	600,000	

SN	Activities	Unit	No.	Rate	Year I	Year II	Year III	Year IV	Year V	Total	Remarks
	Build capacity of frontline staff to recognize, record and report disease and health status of wildlife	No.	5	150,000	150,000	150,000	150,000	150,000	150,000	750,000	
	Assessment and documentation of wildlife mortality cases in coordination with DLSO	No.	5	150,000	150,000	150,000	150,000	150,000	150,000	750,000	
2	Habitat management				8,800,000	6,150,000	9,150,000	7,900,000	6,400,000	38,400,000	14 %
2.1	Wetlands				1,950,000	1,200,000	1,950,000	1,200,000	1,200,000	7,500,000	
	Inventory of wetlands and their associated biodiversity values	No.	2	750,000	750,000		750,000			1,500,000	
	Prepare and update site action plans and database	Years	5	200,000	200,000	200,000	200,000	200,000	200,000	1,000,000	
	Regular monitoring of important wetlands in the reserve	Years	5	100,000	100,000	100,000	100,000	100,000	100,000	500,000	
	Restore and rehabilitate wetlands of ecological and cultural significance	sites	5	300,000	300,000	300,000	300,000	300,000	300,000	1,500,000	
	Conserve watersheds around spring sources and headwaters of rivers and streams	No.	10	300,000	600,000	600,000	600,000	600,000	600,000	3,000,000	

SN	Activities	Unit	No.	Rate	Year I	Year II	Year III	Year IV	Year V	Total	Remarks
2.2	Forest and fire management				2,600,000	2,700,000	3,450,000	1,450,000	950,000	11,150,000	
	Prepare inventory and sustainable use plan for forest products	Times	2	750,000	750,000		750,000			1,500,000	
	Support energy efficient technologies	No.	500	2,000		200,000	400,000	200,000	200,000	1,000,000	
	Identify and analyze fire prone areas by using satellite imagery and web-based tools	Years	5	100,000	100,000	100,000	100,000	100,000	100,000	500,000	
	Conduct training to reserve staff, Army and local people on firefighting techniques;	times	25	50,000	250,000	250,000	250,000	250,000	250,000	1,250,000	
	Construct fire line in sensitive forests and grasslands	Km	100	20,000	500,000	500,000	500,000	500,000		2,000,000	
	Develop site specific forest fire management plan	No.	5	200,000	400,000	400,000	200,000			1,000,000	
	Early burning of grasslands on the basis of burning regime and creation of firebreaks annually	Ha.	100	10,000	200,000	200,000	200,000	200,000	200,000	1,000,000	
	Provide firefighting equipment to park post and forest users	No.	5	200,000	200,000	400,000	400,000			1,000,000	

SN	Activities	Unit	No.	Rate	Year I	Year II	Year III	Year IV	Year V	Total	Remarks
	Carry out fire prevention education and awareness activities	Years	5	200,000	200,000	200,000	200,000	200,000	200,000	1,000,000	
	Establish forest fire reporting and statistical databases	times	2	250,000		250,000	250,000			500,000	
	Establish forest fire early warning system	No.	2	200,000		200,000	200,000			400,000	
2.3	Encroachment management				4,250,000	2,250,000	3,750,000	5,250,000	4,250,000	19,750,000	
	Prepare detail database on encroachment inside DHR	Times	2	500,000	500,000				500,000	1,000,000	
	Rehabilitate/restoration	Ha.	100	150,000	3,000,000	1,500,000	3,000,000	4,500,000	3,000,000	15,000,000	
	Adopt communication, education and public awareness among local community and stakeholders in wise use of wetlands, issues of forest encroachment and fire management	Years	5	350,000	350,000	350,000	350,000	350,000	350,000	1,750,000	
	Coordinate with local stakeholders and authorities to regulate infrastructure development	Years	5	100,000	100,000	100,000	100,000	100,000	100,000	500,000	

SN	Activities	Unit	No.	Rate	Year I	Year II	Year III	Year IV	Year V	Total	Remarks
	Involve local communities, including wetland dependent and their institutions in management of wetlands, forest resources and fire management in community development zone	Years	5	300,000	300,000	300,000	300,000	300,000	300,000	1,500,000	
3	Species Conservation				6,050,000	5,850,000	6,900,000	5,000,000	5,550,000	29,350,000	10 %
3.1	Musk deer				1,350,000	800,000	600,000	1,350,000	400,000	4,500,000	
	Conduct research to identify status, distribution, and population ecology of musk deer and map habitats including climate resilient area and micro-refugia sites and potential connectivities	times	2	750,000	750,000			750,000		1,500,000	
	Prepare a Musk deer conservation action plan for prime habitats	plans	5	200,000	200,000	400,000	200,000	200,000		1,000,000	
	Conduct regular monitoring by reserve staff to control poaching	Years	5	200,000	200,000	200,000	200,000	200,000	200,000	1,000,000	
	Mobilize local youth to control the poaching of Musk deer	Years	5	200,000	200,000	200,000	200,000	200,000	200,000	1,000,000	

SN	Activities	Unit	No.	Rate	Year I	Year II	Year III	Year IV	Year V	Total	Remarks
3.2	Snow Leopard				3,750,000	2,800,000	4,750,000	2,700,000	3,500,000	17,500,000	
	Estimate snow leopard population in and around the reserve including corridors and connectivities	times	2	1,000,000			1,000,000		1,000,000	2,000,000	
	Carry out periodic monitoring of snow leopard and prey population status, and regular monitoring in important snow leopard habitat	times	2	750,000	750,000		750,000			1,500,000	
	Develop and implement integrated livestock/rangeland management plan	No.	3	200,000	200,000		200,000	200,000		600,000	
	Provide conflict resolution and management training to staff and communities	times	15	100,000	300,000	300,000	300,000	300,000	300,000	1,500,000	
	Develop and institutionalize community-based insurance scheme and relief delivery mechanism	Times	3	300,000	300,000	300,000	300,000			900,000	

SN	Activities	Unit	No.	Rate	Year I	Year II	Year III	Year IV	Year V	Total	Remarks
	Provide capacity building trainings (e.g. Crime Scene Investigation) to protected area and DFO staff, Nepal Police and Nepali Army engaged in curbing wildlife crime.	times	10	100,000	200,000	200,000	200,000	200,000	200,000	1,000,000	
	Strengthen intelligence network and establishing wildlife crime database	Years	5	500,000	500,000	500,000	500,000	500,000	500,000	2,500,000	
	Provide support for predator-proof corrals and alternative livelihoods for local communities including human-snow leopard conflict affected families	No.	250	30,000	1,500,000	1,500,000	1,500,000	1,500,000	1,500,000	7,500,000	
3.3	Red Panda				950,000	2,250,000	1,550,000	950,000	1,650,000	7,350,000	
	Conduct detailed status and distribution surveys of Red Panda	Times	2	500,000		500,000			500,000	1,000,000	
	Manage forest fires through mobilization of staffs and local communities	Years	5	300,000	300,000	300,000	300,000	300,000	300,000	1,500,000	

SN	Activities	Unit	No.	Rate	Year I	Year II	Year III	Year IV	Year V	Total	Remarks
	Implement programs on rotational grazing, enclosures, and/or stall feeding	Years	5	300,000	300,000	300,000	300,000	300,000	300,000	1,500,000	
	Prepare rangeland management and forage development activities to reduce grazing pressure around red panda habitats.	Times	2	600,000		600,000	600,000			1,200,000	
	Develop guidelines to design and operate community-based ecotourism projects to support red panda conservation	Sites	2	200,000		200,000			200,000	400,000	
	Organize awareness events and community outreach program at the local level through eco-clubs, conservation education events, workshops and interactions with a focus on key species including Red Panda, Musk deer, Snow Leopard	Years	5	350,000	350,000	350,000	350,000	350,000	350,000	1,750,000	
4	Research, monitoring and capacity building				5,260,000	3,505,000	7,965,000	2,300,000	3,290,000	22,320,000	8%
4.1	Research				500,000	1000,000	3,550,000	500,000	800,000	6,350,000	

SN	Activities	Unit	No.	Rate	Year I	Year II	Year III	Year IV	Year V	Total	Remarks
	Studies on expansion and effects of invasive species on habitats	Times	1	500,000		500,000				500,000	
	Study on overall impact of trophy hunting on biodiversity conservation and population dynamics	Times	1	750,000			750,000			750,000	
	Undertake surveys of Bird and indicators species of small mammals on periodic basis	Times	2	500,000	500,000			500,000		1,000,000	
	Prepare land use plans for critical rangelands	Times	1	500,000		500,000				500,000	
	Update digital database for key species' information	Times	2	500,000			500,000		500,000	1,000,000	
	Distribution, status, and prey predator and human interface of key species such as Snow leopard and Grey wolf	times	1	750,000			750,000			750,000	
	Conduct study of climate change indicators and impact on biodiversity conservation along with identification of adaptation activities,	Times	1	750,000			750,000			750,000	

SN	Activities	Unit	No.	Rate	Year I	Year II	Year III	Year IV	Year V	Total	Remarks
	Human wildlife conflict studies in relation to species such as Snow leopard, Grey wolf, Wild dog, Black bear	Times	2	300,000			300,000		300,000	600,000	
	Habitat mapping of important (critical) wildlife habitat and areas of high conservation significance	Times	1	500,000			500,000			500,000	
4.2	Monitoring				3,100,000	1,700,000	3,200,000	1,100,000	1,200,000	10,300,000	
	Periodic monitoring of water quality of different wetlands	Times	2	500,000	500,000			500,000		1,000,000	
	Monitoring of indicator species to assess habitat condition	Times	2	500,000		500,000			500,000	1,000,000	
	Monitor wildlife species around human settlements to assess HWC status with local community engagement	Times	2	200,000	200,000			200,000		400,000	
	Forest fire monitoring	Years	5	200,000	200,000	200,000	200,000	200,000	200,000	1,000,000	

SN	Activities	Unit	No.	Rate	Year I	Year II	Year III	Year IV	Year V	Total	Remarks
	Monitoring of populations of key species such as Musk deer, Red Panda, Snow Leopard, Grey wolf, Cheer and prey species	Times	2	500,000		500,000			500,000	1,000,000	
	Monitoring of key habitats, rangelands and livestock grazing pressure	Times	2	200,000	200,000			200,000		400,000	
	Establish permanent experimental plots (control and treatment) to gather information pertaining to grassland management and biodiversity monitoring	No.	10	100,000	500,000	500,000				1,000,000	
	Set up Climate change and weather monitoring system	No.	3	1,500,000	1,500,000		3,000,000			4,500,000	
4.3	Capacity building				1,660,000	805,000	1,215,000	700,000	1,290,000	5,670,000	
	Orientation training to security units	Times	15	30,000	90,000	90,000	90,000	90,000	90,000	450,000	
	Team building workshops	Times	5	200,000	200,000	200,000	200,000	200,000	200,000	1,000,000	
	Orientation training to Game Scouts on legal issues	Times	2	30,000	30,000		30,000			60,000	

SN	Activities	Unit	No.	Rate	Year I	Year II	Year III	Year IV	Year V	Total	Remarks
	Wildlife management and handling training	Times	3	100,000	100,000		100,000		100,000	300,000	
	Basic training Games Scouts and Rangers to handle GPS	Times	2	100,000		100,000		100,000		200,000	
	Training on Real-time SMART patrolling	Times	2	50,000		50,000			50,000	100,000	
	Field monitoring techniques for wildlife	Times	2	50,000	50,000			50,000		100,000	
	Training on sample collection (blood, fecal matter, urine or vital organs)	Times	2	100,000	100,000				100,000	200,000	
	Basic training on vegetation quantification for recording data in monitoring plots	Times	2	50,000		50,000			50,000	100,000	
	Training on wildlife health condition assessment	Times	2	150,000	150,000			150,000		300,000	
	Training to park staff in wildlife habitat monitoring	Times	2	50,000		50,000			50,000	100,000	
	Crime scene investigation and interrogation training	Times	4	100,000	200,000		200,000			400,000	
	Training on nature interpretation and display management	Times	2	50,000	50,000				50,000	100,000	

SN	Activities	Unit	No.	Rate	Year I	Year II	Year III	Year IV	Year V	Total	Remarks
	Human rights training to handle the convicted people	Times	3	100,000	100,000		100,000		100,000	300,000	
	Training on social mobilization	Times	15	50,000	250,000		250,000		250,000	750,000	
	Training of Trainers (general and specialized)	Times	2	25,000	25,000			25,000		50,000	
	Training on appreciative enquiry	Times	2	15,000		15,000		15,000		30,000	
	Public administration and management training	Times	2	20,000	20,000		20,000			40,000	
	Training on organization development and management	Times	2	20,000	20,000			20,000		40,000	
	Planning, monitoring and evaluation training	Times	2	25,000	25,000		25,000			50,000	
	Training on conflict management	Times	10	20,000	100,000		100,000			200,000	
	CITES training	Times	6	50,000	100,000		100,000		100,000	300,000	
	Database management Training to Rangers and Officers	Times	4	50,000	50,000	100,000		50,000		200,000	
	GIS training to Rangers and Officers	Times	2	150,000		150,000			150,000	300,000	
5	Tourism and interpretation				3,120,000	6,120,000	5,770,000	5,670,000	3,770,000	24,450,000	9 %

SN	Activities	Unit	No.	Rate	Year I	Year II	Year III	Year IV	Year V	Total	Remarks
	Develop comprehensive tourism plan for DHR	No.	1	500,000	500,000					500,000	
	Study impact of existing and potential growth in tourism	No.	1	500,000		500,000				500,000	
	Informal nature conservation education program in communities	times	30	200,000	1,200,000	1,200,000	1,200,000	1,200,000	1,200,000	6,000,000	
	Trekking trail construction and maintenance	No.	10	100,000	200,000	200,000	200,000	200,000	200,000	1,000,000	
	Bridge and culvert maintenance	No.	10	150,000	300,000	300,000	300,000	300,000	300,000	1,500,000	
	Camping site maintenance	No.	6	100,000	200,000				200,000	600,000	
	Assess and promote potential social, cultural and natural tourism attractions in DHR and surrounding communities	Times	2	300,000		300,000		300,000		600,000	
	Develop and expand visitor information center at Dhorpatan and other entry routes providing basic interpretation facilities;	No.	3	5,000,000		5,000,000	5,000,000	5,000,000		15,000,000	In coordination with local bodies, Nepal Tourism Board
	Provide nature guides trainings	Times	6	100,000		200,000	200,000		200,000	600,000	

SN	Activities	Unit	No.	Rate	Year I	Year II	Year III	Year IV	Year V	Total	Remarks
	Solid waste segregation and management	sites	15	10,000	30,000	30,000	30,000	30,000	30,000	150,000	
	Signboard development and erection	No.	25	20,000	100,000	100,000	100,000	100,000	100,000	500,000	
	Develop and conduct guided nature walk and nature camp program for school students of buffer zone;	times	30	15,000	90,000	90,000	90,000	90,000	90,000	450,000	
	Identify and promote homestay facilities in appropriate communities around traditional village	No.	10	400,000	400,000	800,000	800,000	1,200,000	800,000	4,000,000	
	Conserve and maintain cultural heritage and indigenous architecture to promote eco-tourism in DHR.	No.	5	150,000	300,000	300,000	150,000	150,000	150,000	750,000	
	Promote accommodation facilities at key locations	No.	4								in coordination with local bodies, Nepal Tourism Board and private sector
	Upgrade visitor information centers	No.	2	5,000,000		5,000,000		5,000,000		10,000,000	
	Publish news and article in newspaper	Times	5	100,000	100,000	100,000	100,000	100,000	100,000	500,000	

SN	Activities	Unit	No.	Rate	Year I	Year II	Year III	Year IV	Year V	Total	Remarks
	Production of video documentary	Times	2	400,000			400,000		400,000	800,000	
6	Special programs				4,420,000	8,770,000	7,670,000	5,320,000	9,570,000	35,750,000	13 %
6.1	Rangeland management				1,320,000	2,620,000	2,420,000	1,620,000	2,620,000	10,600,000	
	Mapping and zonation of Alpine rangelands and sub-alpine forests,	times	1	500,000		500,000				500,000	
	Monitor priority rangelands for vegetation changes, including intrusion of forests	Years	5	500,000	500,000	500,000	500,000	500,000	500,000	2,500,000	
	Map and monitor key floral species such as Fir (Abies), Blue pine (Pinus wallachiana), Birch (Betula utilis) to prevent invasion into important alpine rangelands	Times	2	500,000			500,000		500,000	1,000,000	
	Control forest fire by regular monitoring and using appropriate fire control mechanism	Years	5	200,000	200,000	200,000	200,000	200,000	200,000	1,000,000	
	Conduct conservation awareness among Gothala or herders	Times	30	20,000	120,000	120,000	120,000	120,000	120,000	600,000	
	Promote soil and watershed conservation techniques to protect rangelands	No.	20	150,000	300,000	600,000	900,000	600,000	600,000	3,000,000	

SN	Activities	Unit	No.	Rate	Year I	Year II	Year III	Year IV	Year V	Total	Remarks
	Manage invasive/unpalatable species in rangelands;	Times	5	200,000	200,000	200,000	200,000	200,000	200,000	1,000,000	
	Establish permanent research plots to study rangeland ecology or productivity of Poa spp. under different treatments.	sites	20	50,000		500,000			500,000	1,000,000	
6.2	Yarsagumba management				1,500,000	2,150,000	1,900,000	1,200,000	2,000,000	8,750,000	
	Assessments of yarsagumba ecology and production	Times	2	500,000	500,000				500,000	1,000,000	
	Formulate Yarsagumba and NTFP harvest regimes and protocols with appropriate monitoring and regulations,	Times	2	300,000			300,000		300,000	600,000	
	Conduct value chain analyses, and market promotions to ensure high quality low volume harvesting;	No.	4	200,000		400,000	400,000			800,000	

SN	Activities	Unit	No.	Rate	Year I	Year II	Year III	Year IV	Year V	Total	Remarks
	Consultations to review Yarsagumba collection and benefit sharing mechanism policy under present context of federal system for regulation and benefit sharing	Times	1	250,000		250,000				250,000	
	Use of GIS/mapping techniques to prepare database and maps of such potential areas and to differentiate areas of high and low/moderate pressure during the harvest season.	No.	1	500,000		500,000				500,000	
	Explore plantations and ex-situ cultivation strategies of high-value NTFPs and initiate farming of Yarsagumba artificially,	No.	3	200,000			200,000	200,000	200,000	600,000	
	Strengthen monitoring during collection periods engaging local communities through establishing seasonal check posts;	Years	5	400,000	400,000	400,000	400,000	400,000	400,000	2,000,000	

SN	Activities	Unit	No.	Rate	Year I	Year II	Year III	Year IV	Year V	Total	Remarks
	Provide training to harvesters/collectors for sustainable and quality harvesting of Yarsagumba	Times	30	100,000	600,000	600,000	600,000	600,000	600,000	3,000,000	
6.3	Climate change adaptation				1,600,000	4,000,000	3,350,000	2,500,000	4,950,000	16,400,000	
	Conduct participatory vulnerability assessments and hazard mapping of major human settlements and prepare Local Adaptation Plan of Action	No.	10	200,000		800,000	800,000	400,000		2,000,000	
	Establishment of forests and grazing lands in private and community lands to meet demands of forest products by both local communities and enterprises.	Ha	10	150,000	300,000		300,000	300,000	600,000	1,500,000	
	Promote use of climate resilient high-value trees (e.g. species such as Yew [Taxus] that have medicinal value and are resilient to climate change)	Times	4	25,000		50,000	50,000			100,000	

SN	Activities	Unit	No.	Rate	Year I	Year II	Year III	Year IV	Year V	Total	Remarks
	Build capacity of local youths as local resource persons or as citizen scientists to use them during monitoring of vulnerable species, ecosystem and habitat	No.	10	100,000			400,000	200,000	400,000	1,000,000	
	Introduction of new crops varieties as adaptation interventions	Times	2	100,000	100,000		100,000			200,000	
	Provide support to develop and rehabilitate community infrastructures damaged by disasters	No.	10	150,000	300,000	300,000	300,000	300,000	300,000	1,500,000	
	Develop local irrigation systems using small reservoirs to hold and release water in a regulated and sustained way	No.	5	150,000	150,000		300,000		300,000	750,000	
	Install and pilot early warning systems in areas vulnerable to natural disasters	No.	3	750,000	750,000	750,000			750,000	2,250,000	
	Support to establish multipurpose community buildings for natural disasters;	No.	3	1,000,000		1,000,000		1,000,000	1,000,000	3,000,000	collaborate with local bodies

SN	Activities	Unit	No.	Rate	Year I	Year II	Year III	Year IV	Year V	Total	Remarks
	Establish and strengthen community-based disaster management committees	No.	15	100,000		500,000	500,000		500,000	1,500,000	
	Conserve water sources by using indigenous technology. For example, fencing certain area surrounding the water source and plant local tree species;	No.	10	100,000		100,000	200,000	300,000	400,000	1,000,000	
	Documentation of climate change impacts and indigenous knowledge, skills and practices on adaptation	Times	2	300,000		300,000			300,000	600,000	
	Construct embankment, check-dams and soil and watershed conservation measure in various watershed to reduce climate vulnerabilities	No.	10	100,000		200,000	400,000		400,000	1,000,000	
7	Sport hunting management				2,400,000	2,200,000	2,250,000	2,050,000	2,200,000	11,100,000	4 %
	Periodic monitoring of game animals	Times	2	500,000		500,000			500,000	1,000,000	

SN	Activities	Unit	No.	Rate	Year I	Year II	Year III	Year IV	Year V	Total	Remarks
	Research on population dynamics, ecology and impact of hunting on population structure of game animals and prey	times	1	750,000			750,000			750,000	
	Conduct livestock surveys to understand and regulate grazing pressure around hunting areas;	times	2	200,000		200,000			200,000	400,000	
	Formulate participatory grazing management strategies	No.	6	200,000	600,000	200,000	200,000		200,000	1,200,000	
	Formulate mechanisms for local engagement and benefit sharing	No.	1	500,000	500,000					500,000	
	Conduct regular anti-poaching and monitoring patrols of highly threatened areas;	times	15	200,000	600,000	600,000	600,000	600,000	600,000	3,000,000	
	Conduct extension programs,	Years	5	200,000	200,000	200,000	200,000	200,000	200,000	1,000,000	
	Manage basic facilities and alternative energy sources in nearby village for hunting operators to minimize use of green tree as firewood;	Years	5	500,000	500,000	500,000	500,000	500,000	500,000	2,500,000	

SN	Activities	Unit	No.	Rate	Year I	Year II	Year III	Year IV	Year V	Total	Remarks
	Study status and distribution of alternative hunting species	Times	1	750,000				750,000		750,000	
8	Proposed Buffer Zone management				8,690,000	9,540,000	10,540,000	8,290,000	11,440,000	48,500,000	17 %
8.1	Conservation program				2,600,000	3,300,000	3,950,000	3,250,000	3,500,000	16,600,000	
	Forest restoration in biodiversity important and climate vulnerable areas in proposed buffer zone	ha	100	75,000	1,500,000	1,500,000	1,500,000	1,500,000	1,500,000	7,500,000	
	Establish multi-purpose nurseries	No.	6	150,000			450,000		450,000	900,000	
	Prepare guidelines for sustainable harvesting of firewood, timber, NTFPs/ MAPs	Times	1	200,000			200,000			200,000	
	Support alternative/ efficient energy technologies	No.	500	5,000	500,000	500,000	500,000	500,000	500,000	2,500,000	
	Improve and introduce livestock breeds adapted to warmer climatic conditions as a pilot adaptation strategy	No.	100	30,000	300,000	600,000	600,000	750,000	750,000	3,000,000	
	Strengthen veterinary services partnering with Government and private sectors	Times	15	100,000	300,000	300,000	300,000	300,000	300,000	1,500,000	

SN	Activities	Unit	No.	Rate	Year I	Year II	Year III	Year IV	Year V	Total	Remarks
	Improve value chain analyses and market linkages	products	5	200,000		400,000	400,000	200,000		1,000,000	
8.2	Community support				2,900,000	2,900,000	2,900,000	2,900,000	2,900,000	14,500,000	
	Repair and maintenance of trails	No.	15	100,000	300,000	300,000	300,000	300,000	300,000	1,500,000	
	Repair and maintenance of bridges	No.	15	200,000	600,000	600,000	600,000	600,000	600,000	3,000,000	
	Repair and maintenance of community buildings	No.	10	150,000	300,000	300,000	300,000	300,000	300,000	1,500,000	
	Repair and maintenance of cultural sites	No.	5	200,000	200,000	200,000	200,000	200,000	200,000	1,000,000	
	Local level coordination meetings	years	5	1,500,000	1,500,000	1,500,000	1,500,000	1,500,000	1,500,000	7,500,000	
8.3	Conservation education				1,540,000	490,000	1,540,000	490,000	1,540,000	5,600,000	
	IEC materials hoarding boards, signage	years	5	100,000	100,000	100,000	100,000	100,000	100,000	500,000	
	Strengthen Eco-clubs and mobilization	years	5	200,000	200,000	200,000	200,000	200,000	200,000	1,000,000	
	Radio programs	years	5	100,000	100,000	100,000	100,000	100,000	100,000	500,000	
	Orientation training to communities on conservation legislation	Times	30	15,000	90,000	90,000	90,000	90,000	90,000	450,000	
	Learning and exposure visits	Times	9	350,000	1,050,000		1,050,000		1,050,000	3,150,000	
8.4	Income generating activities				1,650,000	2,850,000	2,150,000	1,650,000	3,500,000	11,800,000	

SN	Activities	Unit	No.	Rate	Year I	Year II	Year III	Year IV	Year V	Total	Remarks
	Develop site specific livelihood improvement strategy	sites	15	150,000	750,000	750,000	750,000			2,250,000	
	Nature guide trainings	Times	15	150,000	300,000	150,000	600,000	450,000	750,000	2,250,000	
	Home-stay training	times	8	100,000		400,000			400,000	800,000	
	Home-stay support	No.	30	50,000		750,000			750,000	1,500,000	
	Production and distribution of timber and NTFP/MAP seedlings/cuttings for private and community plantations	sites	10	200,000		200,000	200,000	600,000	1,000,000	2,000,000	
	Introduce improved animal breeds	sites	15	200,000	600,000	600,000	600,000	600,000	600,000	3,000,000	
9	Office Management				1,570,000	1,240,000	890,000	890,000	1,410,000	6,000,000	2 %
	Procure computer	No.	5	80,000	160,000	80,000	80,000	80,000		400,000	
	Procure laptop	No.	3	100,000	100,000				100,000	300,000	
	Procure multimedia projector	No.	2	50,000	50,000				50,000	100,000	
	Procure motorbikes	No.	3	250,000	250,000				250,000	750,000	
	Maintenance of vehicle, motorbikes,	Years	5	300,000	300,000	300,000	300,000	300,000	300,000	1,500,000	

SN	Activities	Unit	No.	Rate	Year I	Year II	Year III	Year IV	Year V	Total	Remarks
	Fuel for vehicle	Liter	10,000	105	210,000	210,000	210,000	210,000	210,000	1,050,000	
	Stationeries	Years	5	150,000	150,000	150,000	150,000	150,000	150,000	750,000	
	Procure furniture	times	2	200,000	200,000				200,000	400,000	
	Payment of electricity, telephone, Internet	Years	5	150,000	150,000	150,000	150,000	150,000	150,000	750,000	
	Annual percentage				19	21	22	19	19		
Total					54,110,000	58,725,000	62,385,000	52,320,000	53,680,000	281,220,000	

अनुसूची १४: व्यवस्थापन योजना तयारी समिति

SN	Name	Designation	Office
1	Mr. Ana Nath Baral	Chief Conservation Officer/ Coordinator	DHR
2	Mr. Narayan Rupakheti	Management Officer/member	DNPWC
3	Mr. Amir Maharjan	Planning Officer/member	DNPWC
4	Mrs. Saraswoti Sapkota	Assistant Planning Officer/member	DNPWC
5	Mr. Rabindra Karki	Computer Officer	DNPWC
6	Mr. Santosh K Bhagat	Ranger	DNPWC
7	Mr. Barna Bahadur Thapa	Consultant	Ex WARDEN

अनुसूची १५ : व्यवस्थापन योजना समीक्षक विज्ञहरु

SN	Name	Remarks
1	Mr. Ram Chandra Kandel	Deputy Director General, DNPWC
2	Mr. Buddi Sagar Poudel	Ministry of Forests and Environment
3	Mr. Shyam Bajimaya	Former Director General
4	Mr. Fanindra Kharel	Former Director General
5	Mr. Bishnu Pd. Thapaliya	Asst. Management Officer, DNPWC
6	Mr. Dipesh Joshi	Senior Program Officer, WWF Nepal

अनुसूची १६ : केन्द्रीय परामर्श बैठकका सहभागीहरुको नामावली रा.नि तथा व.सं विभाग (२०७५/७/१२)

SN	Name	Designation	Organization
1	Man Bahadur Khadka	Director General	DNPWC
2	Ram Chandra Kandel	Deputy Director General	DNPWC
3	Shyam Bajimaya	Former Director General	
4	Fanindra Kharel	Former Director General	
5	Sher Singh Thagunna	Former Deputy Director General	
6	Shant Raj Jnawali	Chief of Party/Hariyo Ban Program	WWF Nepal
7	Ana Nath Baral	Chief Conservation Officer	DHR
8	Bhumiraj Bhusal	Under Secretary	DNPWC
9	Bishnu Prasad Shrestha	Conservation Education Officer	DNPWC
10	Narayan Rupakheti	Management Officer	DNPWC
11	Laxman Prasad Paudel	Ecologist	DNPWC
12	Bhupendra Prasad Yadav	Asst. Ecologist	DNPWC
13	Rishi Ranabhat	Asst. Ecologist	DNPWC
14	Saraswoti Sapkota	Asst. Planning Officer	DNPWC
15	Pramod Bhattarai	Chief Conservation Officer	SNP
16	Ram Dev Chaudhary	Chief Conservation Officer	ShNP
17	Barna Bahadur Thapa	Former Chief Conservation Officer	DNPWC

18	Bhoj Raj Pantha	Asst. Conservation Edu. Officer	DNPWC
19	Bishnu Prasad Thapaliya	Asst. Management Officer	DNPWC
20	Santosh Kumar Bhagat	Asst. Management Officer	DNPWC
21	Pradip Joshi		ZSL Nepal
22	Dipesh Joshi	Senior Program Officer	WWF Nepal
23	Bimala Paudel	Ranger	DNPWC
24	Man Bahadur Khadka	Asst. Conservation Officer	DNPWC
25	Bhumiraj Upadhaya	Asst. Conservation Officer	DNPWC
26	Sarita Lama		DNPWC
27	Jyotendra Thakuri		BCN
28	Pramila Neupane	Ranger	DNPWC
29	Rupak Maharjan	Asst. Investigation Officer	DNPWC
30	Bimala Bhusal	Section Officer	DNPWC
31	Rabindra Karki	Computer Officer	DNPWC
32	Arjun Gautam	Under Secretary	DNPWC
33	Tej Kumar Shrestha	Consultant	LENS Pvt. Ltd
34	Madhav Khadka	Senior Manager	WWF Nepal

नेपाल सरकार
वन तथा वातावरण मन्त्रालय
सिंहदरबार, काठमाण्डौ

राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग
बबरमहल, काठमाण्डौ

डोरपाटन शिकार आरक्ष कार्यालय
डोरपाटन, बागलुङ
फोन नं. +९७७-०६८-५२९९२